

**Elméleti és módszertani lehetőségek
az irodalmi onomasztikában**

—

Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben

Különös tekintettel Hollóidő című regényére

Tóth László

Témavezető:

Dr. habil. HEGEDŰS ATTILA egyetemi docens

Nyelvtudományi Doktori Iskola
(Dr. É. Kiss Katalin)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
2014

Tartalom

1. Bevezetés	5
1.1. Ember, név, irodalom	5
1.2. A magyar irodalom névtani kutatásának történetéről	17
1.3. A disszertáció céljai	21
2. Az irodalmi onomasztika alapfogalmai.....	22
2.1. Irodalmi névadás, irodalmi onomasztika	22
2.2. Az irodalmi (tulajdon)név	27
2.3. A fikcionális (irodalmi) (tulajdon)név	30
2.4. Valós és fiktív (tulajdon)nevek és névviselők.....	31
2.5. A fikcionális tulajdonnevek osztályozása	36
3. Az irodalmi onomasztika a logika és a nyelvfilozófia tükrében.....	40
3.1. Nevek és tulajdonnevek: logikai-szemantikai alapok	42
3.2. A fikció problémája.....	50
3.3. A fikcionális tulajdonnevek jelentésszerkezetéről	54
4. A fikcionális irodalmi nevek tipologizálása	57
4.1. Kovalovszky Miklós tipológiája	57
4.2. Hendrik Birus tipológiája.....	61
5. A fikcionális nevek szerepkörei.....	65
5.1. A fikcionális nevek mint a szövegkompozíció elemei.....	65
5.1.1. Megszólítás, megnevezés, felkiáltás, nevekről szóló reflexiók	65
5.1.2. Névadás, névmegnevezés, névkeresés.....	68
5.1.3. Névmódosítás és névcseré	70
5.2. Azonosítás (identifikálás).....	71
5.3. Fikcionalizálás és illúziókeltés.....	74
5.4. Karakterizálás.....	78
5.4.1. Beszélő nevek	79
5.4.2. Hangfestő és hangszimbolikus nevek	82
5.4.3. Megtestesítő nevek.....	83
5.4.4. A karakterisztikus nevekről	84
5.5. Kiemelés és konstellációteremtés.....	85
5.6. Perspektíva-teremtés, perspektíválás.....	90
5.7. Esztétizálás	93

5.7.1. Esztétikai izolálás.....	93
5.7.2. Név és jelentés	94
5.7.3. Név és komikum	95
5.8. Mitizálás, mítoszteremtés.....	101
6. Szilágyi István írói pályaképe.....	105
7. A Hollóidő a szakirodalom tükrében.....	108
7.1. Műfaji besorolás	108
7.2. A regény nyelvéről.....	109
7.2.1. Különböző műfajú szövegek jelenléte	109
7.2.2. A nézőpont és az elbeszélés mód változásai.....	110
7.2.3. A leíró részek valóságteremtő ereje.....	111
7.2.4. A ritmus, a tempó kompozíciós szerepe	111
7.2.5. A regény metaforikussága.....	111
7.2.6. Gazdag stiláris technika	112
7.2.7. A főszereplő kitüntetett kapcsolata a nyelvvel	112
7.3. A mikrotörténetírás mint lehetőség.....	113
8. Előszó a Hollóidő névtani elemzéséhez.....	118
9. A Hollóidő tulajdonneveinek elemzése.....	122
9.1. A névanyag csoportosítása a névviselők és a nevek fiktív-valós volta mentén	122
9.1.1. Személynevek	122
9.1.2. Helynevek	129
9.1.3. Állatnevek (fiktív névviselők)	132
9.1.4. Kiemelt jelentőségű tárgy neve (kvázivalós névviselő).....	132
9.1.5. Bolygónév (kvázivalós névviselő).....	132
9.1.6. Időjelölő nevek (kvázivalós névviselő)	132
9.1.7. Tulajdonnévi szerepű, köznévi alakulatok.....	132
9.2. A Hollóidő névanyagának tipológiája.....	134
9.2.1. Megtestesítő (prefigurális) nevek	134
9.2.2. Osztályozó (klasszifikáló) nevek	136
9.2.3. Hangzó nevek.....	139
9.2.4. Beszélő nevek	142
9.3. A Hollóidő tulajdonneveinek szerepköri elemzése.....	144
9.3.1. Azonosítás és identifikációs problémák.....	144
9.3.2. Első névadás.....	153

9.3.3. A tulajdonnév hiánya	154
9.3.4. Konstellációteremtés.....	157
9.3.5. Esztétizáló névjátékok	158
9.3.6. A nevek hangzásának karakterizáló szerepéről	159
9.3.7. Mitizálás és ökonómia	160
9.3.8. További lehetőségek	160
10. Összegzés.....	162
Hivatkozott szakirodalom.....	164
Szövegrészlettel hivatkozott irodalmi művek	179

1. Bevezetés

1.1. Ember, név, irodalom

Amikor az Odüsszeia VI. énekében Odüsszeusz a phaiakok szigetére vetődik, és találkozik Nauszikaával, röviden elmondja ugyan, hogyan került a tengerpartra, de a nevét nem árulja el (139–185. sor). Később Alkinoosz palotájában a királynő, Áreté faggatja arról, hogy ki ő, honnan jött, és hogyan lehet tiszta ruhában, ha tengeri viharral került a phaiakok földjére (VII. ének, 237–239). Odüsszeusz válaszol, de személyét és nevét még mindig nem árulja el. talán a „tapasztalatok szülte örök bizalmatlanság” miatt (FALUS 1964: 72). Másnap este aztán a „sokattúrt bajnok” arra kéri az énekmondó Démodokoszt, hogy szóljon a falóról, azaz a görögök cseléről Trójánál. A dalt hallgatva Odüsszeuszban feltolulnak az emlékek, kicsordul a könnye, és amikor ezt a phaiakok királya, Alkinoosz észreveszi, így szól hozzá:

Áruld el nevedet, min apád meg anyád szava hívott
és kik a városodat lakják s körülötte lakoznak.
Mert olyan ember nincs, akinek neve semmi ne volna,
sem hitvány, se nemes, miután már megszületett, mert
néki, ha megszülték, a szülők nevet adnak azonnal.
Mondd meg a városod is, hol van, hol a földed, a néped,
hadd tudják az eszes bárkák, hova hordjanak innen.¹

Alkinoosz itt a legalapvetőbb személynévadási eljárásra és ennek kivétel nélküliségére utal: minden szülő nevet ad gyermekének, vagyis minden embernek van neve, és ez az egyszerű tapasztalati tudás azóta sem változott.² A személynévvel elkülönítjük az egyik embert a másiktól, ami igen gazdaságos az emberi kommunikációban, s mint ilyen a nyelv(ek) kialakulásában is kitüntetett szerepet játszhatott: „könnyen lehet, hogy a nyelv evolúciója során is a személynévek jelentek meg először, hiszen ha abban a 100-150 fős csoportban, amilyenben

¹ Homérosz: Odüsszeia, VIII. ének, 550–556.

² Ha valaki a tulajdonnevekkel kapcsolatban említi meg Homérosz Odüsszeiáját, akkor általában arra gondol, hogyan menekült meg a görög hős megmaradt társaival Polüphemosz barlangjából. Mint az ismert, Odüsszeusz azt mondta Polüphemosznak, hogy az ő neve *Μήτις*, azaz 'senki'. Aztán egy éjjel társaival kiszúrták Polüphemosz szemét, mire az ordítva hívta segítségül a környékén élő többi küklopszot. Az álmukból felvert küklopszoknak pedig azt kiáltotta ki barlangjából: „Senkise öl meg csellet” (IX. ének, 408.). A többiek erre magára hagyták Polüphemoszt, mondván, hogy bizonyára Zeusz okozta betegségét, könyöröggön hát apjához, Poszeidónhoz segítségért. Odüsszeusz csele azonban nem hazugságra épül, hanem szójátékra: a *μήτις* szó szerinti jelentése valóban 'senki', más olvasatban azonban 'okosság', 'fortély' jelentése is lehet, ami pedig a furfangos Odüsszeuszhoz igazán illő név lenne.

beszélni még nem tudó elődeink éltek, az emberek feltalálták a módját annak, hogy ha valakit magukhoz akarnak hívni, akkor azt ne úgy tegyék, hogy mindenki odacsődüljön, hanem csak az jöjjön, akinek kell, akkor az a társas viselkedés hatékonyságát igencsak megnövelhette” (SZILÁGYI N. 2004: internet).

Az ember persze nemcsak embertársainak ad(hat) nevet, hanem a környezetében lévő sokféle objektumnak is. A kognitív etológia a szociális kogníció fogalmát elemezve az emberek (és állatok) környezetében lévő objektumokat két csoportra osztja: „a passzív objektumok maguktól nem mozognak, és nem reagálnak az állat viselkedésére, leszámítva a külső behatások vagy a fizikai törvényszerűségek miatt bekövetkező állapotváltozásokat, például a fán lógó alma leesik a földre. Az aktív objektumok rendelkeznek az önálló mozgás képességével, illetve képesek komplex interakcióba lépni az egyeddel. Az effajta belső autonómia az élőlényekre jellemző, melyek az egyed szempontjából két fő csoportba sorolhatók: fajtársak, illetve nem-fajtársak” (MIKLÓSI 2005: 53). Az ember számára természetesen a fajtársak, vagyis embertársak elkülönítése a legfontosabb,³ de sokszor más, főképp a környezetünkben élő élőlényeknek (például a háziállatoknak) is nevet adunk. Az ember ugyanakkor térhez kötött, a kommunikáció számára tehát gazdaságos lehet bizonyos térbeli pontok mint passzív objektumok elkülönítő megnevezése. A tulajdonnevek mentális reprezentációjával kapcsolatban ezért írja RESZEGI KATALIN, hogy „a fajtársak és nem-fajtársak elkülönítése mellett a passzív objektumokhoz kapcsolódó térbeliség, a hely szintén az emberi gondolkodás alapvető kategóriája. A tulajdonnév két alapvető csoportja, a személynevek, illetőleg a helynevek osztálya tehát nyilvánvalóan nyelvi vonatkozású antropológiai univerzálé” (2009: 10). Hozzátehetjük, hogy az ember nemcsak a térhez, hanem az időhöz is kötött, és érzékeli is az időt, így az időben felvett pontok, intervallumok ugyanúgy lehetnek passzív objektumok, mint a térbeli helyek, azzal a különbséggel, hogy ezek a „helyek” időbeliek.⁴

Az ember legfontosabb antropológiai jellemzője, hogy gondolkodik, és képes megteremteni és használni azt a nyelvet, amelyen gondolatait kifejezheti, vagyis az ember képes gondolkodni és beszélni, ARISZTOTELÉSZ nyomán: *zoón logon ekhon* (Nikomakhoszi Etika, I/13: 1102a 28–29.). Arisztotelész, hogy az embert a többi élőlénytől megkülönböztesse, egy másik fontos tulajdonságát is kiemeli: *zoón politikon* (Politika I/2: 1253a 2.), amit társas lényként szokás érteni. HANNAH ARENDT írja, hogy ez inkább az ember poliszalkotó tulajdonságá-

³ Érdekes, hogy az állatvilágban is akad példa a névadásra, illetve ahhoz hasonló jelenségre. A palackorrú delfineknel megfigyelték, hogy egyedenként eltérő hangjelekkel azonosítják egymást (JANIK–SAYIGH–WELLS 2006: 8293–8297).

⁴ Ilyen értelemben tulajdonnevek az évszámok is, más kérdés, hogy a nyelvelírás annak tekinti-e őket vagy sem.

ra utal, tehát az ember politikai teret alkotó lény (1998: 27). A politikai térben elhelyezkedő intézmények pedig szintén olyan objektumok, amelyeknek tulajdonnevet szokás adni. A (tágabban értelmezett) személynévadás és helynévadás mellé tehát az intézménynévadás is alapvető emberi tulajdonságként adódik.⁵ Ezért teljes mértékben egyetérthetünk NICOLAISENnel, aki a kisebb-nagyobb közösségekben, társadalomban élő embert *homo nominans*nak nevezi (idézi SOBANSKI 2000: 23). Általánosítva azt is mondhatnánk, hogy a *zoón logon ekhon* és a *zoón politikon* mellett és ezekkel szorosan összefonódva az ember alapvető tulajdonsága a névadás is, ahogy SZERGEJ BULGAKOV⁶ írja: *zoón onomatikon* (1992: 454). A névadó viszonya a tulajdonnévhez, illetve a névhez mint szóhoz sokat változott az idők során. A mitikus világkép embere sokkal többet látott a nevekben, mint pusztán a nyelv azonosító és elkülönítő elemeit, és ennek megfelelően a viszonya is más volt hozzájuk: „a mitikus gondolkodás szerint az ember énje, ő maga és személyisége szintén oldozhatatlanul egybeszővődik nevével”⁷ (CASSIRER 1992: 438). Ugyanerről FRAZER így ír: „Mivel nem képes világos különbséget tenni szavak és dolgok között, a primitív ember általában azt képzei, hogy az a kötelék, amely egy név és a vele megjelölt személy vagy dolog között fennáll, nem pusztán önkényes és ideális kapcsolat” (1994: 145). A név és viselőjének létezése oly szoros, egymást föltételező viszony, hogy tulajdonképpen egyik sem lehetséges a másik nélkül. Ezzel szorosan összefügg a mitikus gondolkodás nevekre vonatkozó másik jellemzője, tudniillik az, hogy „feltételez egy olyan kezdeti aktust, amikor minden létezőt névvel illetek, s feltételez egy névadót (»onomateoszt«), aki a létezőket és egyben azok nevét teremti...” (TOKAREV 1988. I.: 199). Ennélfogva a megnevezés és a teremtés is fölbonthatatlan egységet alkot. Elég csak a világ legkülönbözőbb pontjairól származó teremtéstörténeteket szemügyre venni, és máris sok-sok példát találhatunk a megnevezés és a teremtés kapcsolatára. A mezopotámiai mitológia foglatában, a Gilgames-eposzban például ez áll:

Hallván Marduk az istenek szavát, / nagy jeles művet teremteni vágyott.

Szóval mondja, fölfeleli Éának, / szíve szándékát ekként közli véle:

Vért kötök meg, csonttal csipkézem a húst; / íme, életre hívom Lullát! Ember legyen a neve!

(Teremtéstörténetek 1994: 28)

⁵ A magyar tulajdonneveket vizsgálva BARABÁS–KÁLMÁN C.–NÁDASDY is egy hasonló hármas tipológiát állítanak föl: intézménynév-típus, városnév-típus, személynév-típus (1977: 154).

⁶ GRÁNICZ ISTVÁN szép tanulmányban számolt be a 20-as, 30-as évek orosz szellemi áramlatáról, amely a név filozófiájaként ismeretes. Az írás elsősorban Pavel Florenszkij névelméletére koncentrált (vö. 2002: 91–109).

⁷ Még világosabban fogalmazva: a névnek és viselőjének lelke fonódik egybe, ezért írja LOVAS RÓZSA: „a névadás lélekadás” (1934: 13).

A tibetiek teremtéstörténete szerint:

Az első lény varázslatos átalakulási képességgel született. Megnevezte magát: »A Keletkező Világ Ura, Szent Győzedelmeskedő«. És boldog volt, mert hatalma mindenre kiterjedt.

(Teremtéstörténetek 1994: 47.)

Az indiai teremtéstörténetben pedig ezt találjuk:

Brahmát lángoló harag árasztotta el, amiért első teremtményeire nem tudta átárasztani akaratát. Haragja emésztő lángsugárként tört elő a homlokán, s tűz alakot öltött: gyermek lett belőle, fiú. Fékezhetetlenül vad volt, pusztító erő lakozott benne. Nem tudott mit kezdeni erejével, s mérgében sírva, ordítózva követelte: – Adj nevet és tanyát nekem! – Jól van – szólott Brahmá. – Mivel bömbölve bögtél, Rudra [a. m. 'ordító'] lesz a neved. Minden teremtett dolgokban lakozhatsz, bennük lesz a tanyád. Életteremtő vagy, eredj hát, és sokasodj.

(Teremtéstörténetek 1994: 44.)

A megnevezés és a teremtés legszorosabb kapcsolatát az a gondolat mutatja, amely szerint maga a megnevezés már teremtésnek számít: „a fejlett mitológiákban számos példa van arra, hogy a gondolat és a szó erejével megy végbe a teremtés, nemcsak az egyes dolgok létrehozása, hanem az egész világ megalkotása is” (MELETYINSZKIJ 1985: 263). A Biblia teremtéstörténeteinek közül az elsőben például különösen fontos mozzanat, hogy Isten a kimondott szóval teremt:

Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet. A föld pusztá volt és üres, sötétség borította a mélységeket, és Isten lelke lebegett a vizek fölött. Isten szólt: »Legyen világosság«, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétséget pedig éjszakának. Azután este lett és reggel: az első nap” (Ter 1,1–5).⁸

Mindezekből az is következik, hogy a mitikus fölfogás szerint semmi sem létezhet név nélkül: „Ami van, azt már rég nevének nevezték...” (Préd 6,10). Egy ilyen „névelméletben” szükségzerű, hogy a név adekvát módon fejezze ki viselője lényét, aminek legkézenfekvőbb módja az, ha a név jelentése viselőjének tulajdonságait tükrözi (a tulajdonnevek esetében főképp a közzói jelentést világosan felmutató, ún. beszélő nevek, illetve szónevek /J. SOLTÉSZ 1979: 31/ tartoznak ide): „Ne törődjék uram azzal a gonosz emberrel, Naballal, mert méltán viseli nevét. Úgy hívják, hogy »Durva«, és csakugyan csupa durvaság...” (1Sám 25,25). Az ősi korokban tehát valaminek vagy valakinek a megnevezése tulajdonságainak megadását jelentette. Ezért írja TOKAREV: „A mitológiai tudatra jellemző, hogy a nevet valamiféle belső (mélyrétegi) lényeknek fogja fel, vagy valami olyasminak, ami beleértődik, ráakódik a lényegre. (...) Ez (...) végső soron azt implikálja, hogy azonos a név és a forma, vagyis az adott

⁸ A bibliai idézetek a Szent István Társulati Biblia (1996) szövegéből valók.

név hordozójának természete” (1988. I.: 199). A mítoszokban tömegével szereplő beszélő nevek jelentése ráadásul sokkal összetettebb, mivel legtöbbször mitológéákat⁹ rejtenek. Ilyen például Aphrodité neve, amelynek jelentése (‘a habok szülötte’) egy egész történetre utal. Ennek a „mitikus névelméletnek” nagyon sok nyoma maradt fent a Bibliában, s ezekből igen sokat megtudhatunk az ősi korokban élők gondolkodásáról. A HAAG-féle Bibliai lexikon szerint a bibliai példaanyag alapján négy fontos mozzanat rajzolódik ki (1989: 1327–1328):

1. A névnek és viselőjének egysége felbonthatatlan, azaz a név egyenértékű a személyvel. Ezért ahol ott van a név, ott a viselője is jelen van: „Miért vagy olyan, mint akit megbénít a félelem, és mint az olyan ember, aki nem tud segíteni? Hiszen itt élsz, közöttünk, Uram, a te nevedet viseljük” (Jer 14,9). Ugyanígy: „A győztest fehér ruhába öltöztetik. Nevét nem törölöm ki az élet könyvéből, hanem megvallom majd Atyám és angyalai előtt” (Jel 3,5).

2. A név kifejezhet hatalmat is. Ennek egyik legszebb példája a Biblia második teremtéstörténete, ahol a teremtett ember a névadó: „Az Úristen megteremtette még a földből a mező minden állatát, s az ég minden madarát. Az emberhez vezette őket, hogy lássa, milyen nevet ad nekik. Az lett a nevük, amit az ember adott nekik. Az ember tehát minden állatnak, az ég minden madarának és a mező minden vadjának nevet adott” (Ter 2,19–20). Az ember itt belekerül a teremtés folyamatába, névadóként hatalma lesz mindazok fölött, amiknek nevet adott. Ez jól kiegészíti az első teremtéstörténetet, ahol az ember szintén minden állat fölött hatalmat kapott (Ter 1,28). A névadás hatalmat jelenthet annak is, aki új nevet ad valaminek vagy valakinek. Ez azt jelenti, hogy a név viselője a névadó tulajdonává vált: hatalmában van. Ezért üzent Rabba ostromakor Joáb Dávidnak: „vedd ostrom alá a várost és foglald el, nehogy én vegyem be, aztán az én nevemet adjam neki” (2Sám 12,28). Ugyanezt fejezi ki az is, hogy a feleség megkapja férje nevét (Iz 4,1), vagy hogy valaki annak az istennek a nevét viseli, akihez tartozik: „S láttam a Bárányt, ott állt Sion hegyén, és vele száznegyvennégyezer, aki viselte az ő és Atyjának homlokára írt nevét” (Jel 14,1). Hogy a név és a hatalom összefüggése nem csupán szimbolikus gondolat volt, azt azok az ószövetségi szöveghelyek is tükrözik, amelyek szerint idegen uralom alatt sok zsidó vezető is új nevet kapott (SZIGETI 2006: 12): „A fáraó a Cofnát-Paneach nevet adta Józsefnek és feleségül adta neki Asznátot, Poti-

⁹ A mitológéa az egykor egységes mítosz alapegysége, a mítoszok igen különböző változataiban is meglévő állandó. Nevezik archetípusnak, motívumnak, történetnek, szüzsének is (vö. SZEPES 2006: 83–92). Érdemes még ehhez hozzávenni IVANOV megfigyelését: „A mitológikus szövegek egyik sajátossága — különösen a korai hagyományokban —, hogy a tulajdonnév, egyebek között a mitológiai személy neve és a megszólító formák közötti határvonal bennük nem rögződött. Maguk a szóban forgó szövegek lényegében néhány kulcsnév etimológiai megfejtésére épülnek” (1984: 83).

Ferásznak, az oni papnak a lányát.” (Ter 41, 45); „Az udvari emberek főnöke azonban új nevet adott nekik: Dánielt Béltacárnak, Hanaját Sadráknak, Misaelt Mesaknak és Azarját Abednegónak nevezte el.” (Dán 1, 7); „Aztán Bábel királya Jojachin nagybátyját, Mattanját tette meg helyette királynak, s a nevét Cidkijára változtatta.” (2Kir 24, 17); „Aztán testvérét, Eljakimot tette meg Egyiptom királya Júda és Jeruzsálem királyává, de nevét Jojakimra változtatta.” (2Krón 36, 4).

3. Valamilyen hatalmasságnak a neve oltalmat is jelenthet, ezt fejezik ki Isten szavai az ároni áldásról szólva: „Hívják le Izrael fiaira a nevem, és én megáldom őket” (Szám 6, 27). Az Isten neve nem csak megoltalmaz a bajtól, de segítségével a gonosz lelkeket is ki lehet űzni: „...láttunk egy embert, aki ördögöt űzött a nevedben, de megtiltottuk neki, mert nem követ téged velünk” (Lk 9, 49). Ugyanakkor féltek attól, hogy a haragra gyúlt Isten nevét kimondják: „Így szólnak ahhoz, aki a zugolyban kuporog: Van veled valaki? Az így felel: Senki... Maradj csöndben! Nem szabad kiejteni az Úr nevét!” (Ám 6,10).

4. A név ismerete, tudása hatalmat jelenthet viselője felett. Mivel evvel vissza is lehet élni, a neveket sokszor titkolják, még akár szellemek is. A Biblia egyik jól ismert történetében Jákob egy angyallal harcol, majd miután a harc végén az angyal új nevet ad neki (*Izrael*), Jákob is megkérdezi az ő nevét: „Nyilvánítsd ki előttem nevedet! Az így válaszolt: Miért kérdezed a nevemet? —, s megáldotta (Ter 32,30). Egy másik helyen az Úr angyala szintén ugyanígy tesz: „Mánoah akkor megkérdezte az Úr angyalától: Mi a neved? Ha ugyanis beteljesedik a szavad, szeretnénk megtisztelni. Az Úr angyala azt felelte: Miért kérdezősködöl nevem felől, mikor azt titok fedi?” (Bír 13,17–18).

E példák közül különösen a két utolsó alapján érthető, hogy bizonyos nevek miért váltak tabuvá a régi korok társadalmában: az isten neve az iránta érzett félelem és tisztelet miatt, az ember (vagy akár szellem, angyal) neve pedig azért, nehogy a név ismeretével visszaéljenek, és gonosz varázslatok vagy mágia révén megrontsák viselőjét. Az Ámosz könyvéből vett fenti példában a zsidók féltek kiejteni Isten nevét, de tudjuk, hogy később a héber papság gyakorlatában Istennek a Bibliában szereplő négybetűs nevére szigorú tabu jött létre: „isten négybetűs nevét, a tetragrammatont, szövegolvasás közben egyszerűen elnyelték, vagy olyan halkán ejtették ki, hogy nem lehetett hallani, vagy úgy összeolvasták a szöveggel, hogy nem lehetett érteni, vagy pedig megcsonkítva ejtették ki. Más eljárás volt, hogy isten neve helyett egyszerűen azt mondták: *A név*” (ZLINSZKY 1927: 103). A másik esetre FRAZERNél sok szép példát olvashatunk: „A celebeszi tolampuk azt hiszik, hogy ha valaki leírja egy embernek a nevét, akkor ennek lelkét is magával viheti. (...) A közép-ausztráliai törzseknél minden férfinak, nőnek és gyermeknek közhasználatú személyneve mellett van egy titkos vagy szent neve

is; ezt mindjárt születése után az öregek adják neki; a csoport teljesen beavatott tagjain kívül senki sem ismeri ezt a nevet, s csak a legünnepélyesebb alkalmakkor szabad említeni; kiejteni nők vagy más csoporthoz tartozók füle hallatára a törzsi szokás legsúlyosabb megszegése lenne, olyan súlyos, mint nálunk a szentségtörés legégbekiáltóbb esete. Ha egyáltalán ki mondják e nevet, csak suttogva ejtik ki, és csak azután, hogy a leggondosabb óvintézkedéseket tették, nehogy a csoport tagjain kívül mások is meghallhassák. (...) Az ókori Egyiptomban (...) minden egyiptomi két nevet kapott, (...) a jóm vagyis kis nevet nyilvánosságra hozták, az igazi vagy nagy nevet gondosan eltitkolták. A brahman gyermek is két nevet kap: egyet mindennapi használatra, a másik titkos név, amelyet csak apja és anyja ismerhet. (...) Ennek a szokásnak az a célja, hogy megvédje az egyént a mágiával szemben, mivel a varázslat csak az igazi névvel hatásos” (1994: 145–146). A védő nevek alkalmazása valaha a magyar paraszti kultúrában is élő szokás volt: „ha a családban a gyermek súlyosan megbetegszik, más nevet, csúfnevet adnak neki, hogy ezáltal megszabaduljon a betegségtől, ill. a betegség »ne találja meg«” (MNL. IV. 38). FRAZER egy másik érdekes esetet is említ, amikor csak a név viselője számára tabu a neve kimondása: „Ha egy odzsibvétől kérdezik meg a nevét, valamelyik jelenlevőre néz, és megkéri, hogy válaszoljon. (...) Ebben az utóbbi esetben – úgy látszik – nem félnek attól, hogy a nevet idegennel közöljék, és nem tartanak a közzététel következményeitől sem; a baj csak akkor következik be, ha a nevet viselője mondja ki” (1994: 146). A nevekre vonatkozó óvintézkedések természetesen még kiemeltebb szerepet kaptak, ha előkelő vagy szent emberekről volt szó (vö. FRAZER 1994: 148–151).

E néhány példa is jól megvilágítja, hogy az ősi korokban a kiejtett szónak és ezzel együtt a neveknek is mágikus értékük volt (vö. ELIADE 1994: 98), s hogy ez szerte a világon hasonlóképpen jelentkezhetett az elsődleges, a mitikus alapszemlélet talaján álló emberi kultúrákban (vö. SOLYMOSSY 1927: 83–99). CASSIRER azonban figyelmeztet: tévedés lenne azt hinni, hogy a szavak, illetve a nevek ilyen szuggesztív ereje csak a természeti, „primitív” népek látásmódjának sajátja lenne (vö. 1992: 442). A nevekről való szimbolikus gondolkodás nyomai az egész európai középkor irodalmában megtalálhatók kezdve a beszélő nevek sokaságától a trubadúrköltészet kifinomultabb álnévhasználatáig (vö. SZABICS 1992: 362–368). Szintén a középkorban az újszülött gyermekek névadásakor bizonyos szentek nevének kiválasztása mögött az a gondolat állt, hogy a névvel a szent tulajdonságai, sőt üdvözülése is átöröklődik (BOSLT idézi DEBUS 2002: 82). Az új élet vállalását szimbolizáló névcsere — amelyre a keresztény kultúrkör legismertebb példája Szent Pálé, aki a damaszkuszi úton megtérve lett Saulusból Paulus — a régi népeknél is a nagykorúvá válást jelezte, de új nevet kaphatott valaki egy-egy hőstett alkalmával is. Ugyanez figyelhető meg a katolikus egyházban: a

nagykorúvá válást jelző bérálás során a bérálkozó új nevet kap, valamely szent nevét, amelyet előzetesen saját maga választott. Ugyancsak új élet kezdetét jelzi a keresztény szerzetesek névválasztása. A felnőtté váláskor az Északnyugat-Indiában élő szikhek is új nevet adnak az immár a Khálszá (pandzsábi nyelven 'tisztá') közösségébe tartozó ifjaknak: „a szikh férfiak ilyenkor felveszik a *Singh* nevet (magyar kiejtése [szij], jelentése pedig 'oroszlán'), a nők pedig a *Kaur* 'hercegnő' nevet. A szikhek névváltoztatásának hagyománya a 17. század végéig nyúlik vissza, és eredetileg a Khálszá új tagjai teljesen lecserélték családnevüket, ami az egyenlőség eszméjét szimbolizálta. Ma ez már közel sem mindenesetben [sic!] van így, gyakran csak középső névnek veszik fel a szikhek a *Singh* és *Kaur* neveket” (PÉLI 2011: internet). Természetesen az ősi, mitikus világkép nevekre vonatkozó nézetei nem csak a vallásokban élhetnek tovább. PIERRE BAYLE, a felvilágosodás előfutárának tartott francia filozófus a XVII. század végén írt arról, hogy sokan mennyire hisznek a nevek sorsra gyakorolt erejében. Példának hozta fel, hogy a IV. Henrik utáni uralkodóknak már nem akarták a *Henrik* nevet adni, tekintettel arra, hogy sem II., sem III., sem IV. Henrik nem természetes módon halt meg, s így a nevet rossz ómennek hitték. Egy másik példája szerint sokan hisznek abban, hogy bizonyos női nevek kicsapongó életre kárhoztatják viselőjüket. BAYLE szerint viszont abszurd dolog azt képzelni, hogy valaki azért követne el szégyentelen tetteket felnőtt korában, mert csecsemőként a keresztelésekor egy bizonyos hangsort hallott. Mintegy megelőlegezve a nyelvi jelek önkényességének saussure-i tételét, BAYLE arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nevekben semmiféle végzetes nincsen, és épp azok az emberek tekinthetők furcsának, akik hinni tudnak az ilyesmiben (1683: 72–74). Ugyanakkor vannak olyan esetek, amikor el kell ismernünk bizonyos nevek elsőbbségét más nevekkel szemben. Amikor például a francia király lánykérő követei IX. Alfonz spanyol király két lánya közül választottak, nem a szépségéről messze földön híres Urraca, hanem a kevésbé szép Blanche mellett döntöttek, és nemcsak azért, mert az *Urraca* felettébb rondán hangzott, hanem mert a jelentését (sp. 'szarka') is méltatlannak tartották a francia király feleségéhez. Éppen ezért BAYLE is azt tartotta követendőnek, ha névadáskor szép nevet választunk, olyat, amely figyelmezteti viselőjét kötelességeire (1683: 78–80). Másképpen fogalmazva: a tulajdonév szépnek, jónak, helyesnek ítélesekor a név hangzása és a névben többé vagy kevésbé egyértelműen megmutatkozó köznévi jelentés adják a legfőbb támpontot, ahogy RÁTH-VÉGH is írja: „Minden névben két elem rejtőzik: a hangtani, ahogyan a fülünkbe csendül, és az eszmei, amit jelent” (1962: 565). Emellett az a hit, hogy a neveknek hatásuk van a név viselőjének személyes sorsára, egészen egyedi eljárások létrejöttéhez is vezetett. A pitagoreusok például a leírt nevet fölépítő betűk számértékét vették alapul. Mivel *Akhilleusz* esetében ez a szám nagyobb, mint a *Hektór* névre számítva,

érthető, hogy Akhilleusz győzte le Hektórt, és nem fordítva. Ugyanezt az elméletet később mások Napóleon nevére is alkalmazták, és mivel a számérték 666 lett, bizonyítva látták, hogy ő az Antikrisztus. A *Napóleon* névvel egyébként is sokat foglalkoztak, a név részekre bontásával vagy anagrammák készítésével újabb bizonyítékokat kreáltak a név és a sors összefüggéseinek igazolására. A *Napoleon, on o leon leon eon, apoleon poleon* mondat például görögül annyit jelent, hogy 'Napóleon, a népek oroszlánja, városokat rombolva elindult'. A *Bona rapta leno pone* (<*Bonaparte Napoleon*) pedig latinul: 'Add vissza a rablott javakat, bordélyos' (RÁTH-VÉGH 1962: 566–568). Néha persze maga a véletlen szüli azokat az eseteket, amelyek a névben meglévő köznévi jelentés és a névviselő sorsát, cselekedeteit hozzák sajátos összefüggésbe, pl. *Fortély Kálmán* egy sokakat megkárosító, ügyes csaló neve volt, *Baumstark Rózsi* pedig egy szegedi lányé, aki szerelmi bánatában egy fenyőfára akasztotta fel magát (uo. 570). A név, a személyiség és a sors összefonódásának szép (ugyanakkor nem bizonyított) példája Zrínyi Miklós jelmondata, amely majdnem tökéletes anagramája a *Nicolaus Zrini* névnek: *Sors bona ni(hi)l aliud* (SZIGETI CSABA ötletét közölte: KOCSOR 1992: 377).

Mindenesetre a modern kultúrákban a név választását más tényezők (családi szokások, névdivat stb.) irányítják, a tulajdonneveknek nincsen mágikus ereje. Ezzel együtt még mindig sokakat érdekel a nevek, főképp a keresztnévek etimológiája, a bennük lévő köznévi jelentés.

A személyneveknek természetesen már az ókori görögök is nagy figyelmet szenteltek. A névadást ünnepek és külön szertartások kísérték. „Előszeretettel választottak [...] olyan nevet, mely valamely istenét is magában foglalta [...]; de azonkívül bárminő mást, ha már a szó alapértelme szerencsét jelentett (*Eutychides, Sosias* stb.)” (HORNYÁNSZKY 1992: 462–463). Az írók, költők műveiben szereplő tulajdonnevekre irányuló vizsgálódásoknak szintén az ókori görögöknél találjuk meg az első nyomát. Amikor PLATÓN *Kratülosz* című munkájában arról van szó, hogy a dolgoknak több neve is lehet, Szókratész négy különböző helyre is utal Homérosz *Iliászában* (391 d–392 b). Ezek közül három azt példázza, hogy az istenek más nevet adnak, mint a halandók, a negyedik pedig Hektór neveiről szól:

Héphaisztoszra a mélyörvényü folyó dühe rontott, /
égi nevén Xanthosz, de Szkamandrosz az emberi nyelven.

(*Iliász*, XX. 73–74.)

éleshangu madár képében, mely a hegyekben
égi nevén Khalkisz, de Kümindisz az emberi nyelven.

(*Iliász*, XIV. 290–291.)

Vagy hogy miért helyesebb név Batieisz, mint Müriné?

ezt Batieíanak hívják ott mind a halandók,
s fürge-futó Müriné sírjának az elnemenyészők:

(Iliász, II. 813–814.)

apja eképen hívta: Szkamandriosz; Asztüanaxnak
hívta a nép, minthogy Hektór maga védte a várat.

(Iliász, VI. 402–403.)

E példákkal Szókratész csupán azt akarta szemléltetni, hogy az ilyen esetekben az egyik név helyesebb, mint a másik. Az istenek bizonyára helyesebb neveket adnak a dolgoknak, mint az emberek. Hektór neveivel kapcsolatban pedig Szókratész azt fejtegeti, hogy helyesebb neveket adnak az értelmesek, mint az értelmetlenek, és az értelmesek bizonyára férfiak, így a nép ajkán élő nevet (*Asztüanax*) bizonyára férfiak adták Hektórnak. „Ebből következik, hogy Szkamandriosznak meg a nők nevezték,¹⁰ ha már egyszer Asztüanaxnak a férfiak hívták” (392d). Ezeknél azonban sokkal fontosabb, hogy Szókratész rámutat, hogy valójában Homérosz adta Hektórnak az *Asztüanax* nevet (393a). A név ugyanis hasonlít a *Hektór* névhez: „Hát Hektórnak nem Homérosz adott nevet? [...] Úgy látom, ez nagyon hasonlít az Asztüanaxhoz, és olyanok ezek a nevek, mintha görögök lennének. Mert *anax* és *hektór* majdnem ugyanazt jelenti. Mert aki valaminek ura (*anax*), az annak birtokosa is (*hektór*), hiszen nyilvánvaló, hogy uralkodik is rajta, meg bírja is” (Kratülosz, 393 a–b). Ebből a rövid részből két dologra érdemes fölfigyelni. Egyrészt elfogadott eljárás volt, hogy a költők nem csak a meglévő neveket használják, de újakat is kitalálnak. Másrészt az ilyen nevet annál jobbnak tartották, minél inkább kiolvasható belőle a viselőjére vonatkozó köznévi jelentés: „Éppen ezért helyes is, hogy a város megmentőjének fiát Asztüanaxnak hívják, azaz a »város urának«, tudniillik ama város urának, amelyet apja mentett meg” (Kratülosz, 392 e).

Hogy a költők helyesen járnak el, amikor új neveket találnak ki, azt ARISZTOTELÉSZ sem vitatta. A történetírót és a költőt összehasonlítva a következőket írta: „Az elmondottakból az is világos, hogy nem az a költő feladata, hogy valóban megtörtént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtörténhetnek és lehetségesek a valószínűség vagy a szükségszerűség alapján. [...] Ezért filozofikusabb és mélyebb a költészet a történetírásnál; mert a költészet inkább az általánosat, a történelem pedig az egyedi eseteket mondja el. Az általános az, ahogy egy bizonyos ember bizonyos meghatározott módon beszél vagy cselekszik, a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint, s erre az általánosra törekszik a költészet, bár egyéni neveket gondol ki; az egyedi viszont az, hogy például mit tett ténylegesen Alkibiadész, vagy

¹⁰ PLATÓN nem idézi Homérosz szövegét, csak a nevekre utal (392b), így fordulhat elő, hogy megfeledeznek arról, hogy Homérosz szerint az apja hívta *Szkamandriosz*nak Hektórt.

milyen élményben volt része. A komédia viszonylatában ez már világossá vált: szerzőik a történetet a valószínűség alapján alkotják meg, s így a szereplőknek tetszés szerinti neveket adnak, nem úgy, mint az iambosz-írók, akik egyes konkrét emberekről írnak. A tragédiában viszont kitartanak a történeti nevek mellett. Ennek az az oka, hogy a lehetséges hihető is: a meg nem történt eseményekről nem hisszük el, hogy lehetségesek, de világos, hogy a megtörténtek lehetségesek, mert nem történtek volna meg, ha lehetetlenek lettek volna. Némely tragédiában egy-két ismert név van, a többi pedig kitalált, másokban viszont egyáltalán nincs ismert név, mint például Agathón »Antheusz«-ában, ahol a cselekmény és a szereplők neve egyként a szerző kitalálása, de azért semmivel sem kevésbé gyönyörködtet. Nem kell tehát feltétlenül arra törekedniük a költőknek, hogy ragaszkodjanak a hagyományos történetekhez, amelyekről a tragédiák szólnak. Nevetséges is lenne erre törekedni, mikor a legelterjedtebb történetek is csak kevesek számára ismerősek, mégis mindenkit gyönyörködtetnek” (Poétika IX.). A történetírásban tehát ragaszkodni kell a megtörténthez, és ez a nevekre is vonatkozik, más költői műfajok esetében azonban teljesen érthető, hogy a költők neveket találnak ki. ARISZTOTELESZ gondolatait a következőképpen foglalhatjuk össze:

- amennyiben a történet a valószínűt, a leghetségesebbet fejezi ki, a szereplőknek akár kitalált neveik is lehetnek;
- minél inkább az a szándéka a költőnek, hogy a valószínű hihető legyen, annál kevésbé alkalmaz kitalált neveket;
- a kitalált nevek használata a költészetben nem mond ellent a költészet azon céljának, hogy az általánost fejezze ki;
- a kitalált nevek és a kitalált cselekmény nem befolyásolják, hogy egy történet gyönyörködtet-e vagy sem.

A Poétika fenti passzusa bizonyítja, hogy már ARISZTOTELESZnél világosan elkülönült, ugyanakkor egymást ki is egészítette a költők névalkalmazó és névalkotó tevékenysége. Ám ahogy a névtan más területei is főképp a XIX. és XX. század egyre differenciáltabbá váló nyelvtudományi — elsősorban nyelvtörténeti — törekvéseiben váltak önálló kutatási irányokká, úgy az irodalmi szövegek tulajdonneveire is csak ez idő tájt irányult komolyabb figyelem.

A XX. század eleji modern irodalomban a tulajdonnevekkel kapcsolatos kérdések és problémák is egyre tematizáltabbak lettek, megnőtt az írók érdeklődése a tulajdonnevek iránt. A magyar irodalomban főleg a névvarázs elmélete hatott, ZLINSZKY ALADÁR 1927-ben írt is a témáról egy szép nyelvészeti összefoglalást (A névvarázs). „A névvarázs-elmélet adott formájában nem születhetett volna meg az etnológia által felhalmozott tudás nélkül. [...] A XX.

század elején úgy tekintettek a nyelvhez való illetén viszonyra, mint ember és nyelv, időben elsődleges, állapotát tekintve eredeti kapcsolatára. [...] A lényeg az, hogy a primitív, természeti, nem-civilizált, archaikus ember József Attila számára bizonyos értelemben eszmény vagy legalábbis modell lett, mint a nyelvvel cselekvő, illetve a nyelvi cselekvést autentikus módon befogadni képes alany” (TVERDOTA 1992: 418). József Attila mellett Kosztolányi Dezsőt szokás még említeni, mint aki a névvarázs érvényesítésével visszakanyarodott a névvel kapcsolatos ősi elképzelésekhez, a név és jelölete egységének gondolatához. Gyermekek és költő című írásában (1930) ezt olvashatjuk: „A név maga az ember. Ők [ti. a költők] is azt hiszik, amit a talampu nevű vadörzs. Mihelyt tudják valakinek a nevét, birtokukban van az illető, bűbájt árasztanak rá, »kivehetik a lelkét«. Ha például leírják egy költőtársuk nevét és megállapítják róla, hogy »nem költő«, akkor megölték őt, »kivették a lelkét«” (KOSZTOLÁNYI 1990: 512). Egy másik cikkében (Hogy születik a vers és a regény?) ugyanezt az alkotás szempontjából is megfogalmazta: [az író számára a nevek] „együtt jelennek meg alakjaikkal. Ha van nevük, akkor már élnek is. Téves azt hinni, hogy a regényíró neveket keresgél nekik s tetszése szerint ennek vagy annak hívja őket. [...] Édes Anna neve is ilyen hallucináció. Jólesett mondogatnom, leírnom. [...] Mindig a mannát hozta eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is. A vezetéknév, mely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint e hódolatom kifejezése. A kettő együtt — vezeték- és keresztnév — a maga lágy zeneiségében egy másik, ősi és végzetes szókapcsolatot idézett föl bennem: az édesanyát” (uo. 466–467). Gárdonyi Gézaról is tudható, hogy filológiai gondossággal gyűjtögette a neveket, de őt elsősorban a neveknek a történet teréhez és idejéhez való hűsége foglalkoztatta (BAKOS 1974: 425).

A tulajdonneveknek mai íróink közül is többen nagy jelentőséget tulajdonítanak. BODOR ÁDÁM, aki a Sinistra körzet írójaként különös hangulatú tulajdonneveiről (is) ismert, egy interjúban a következőket mondta egyik emlékezetes szereplője, Musztafa Mukkerman nevérol: „Számomra úgy hangzik, mint amikor valaki hirtelenében, kínjában, vagy a tréfa kedvéért rögtönöz egy németesen hangzó nevet. Nyilván a muki, a muksó búvik meg az eredet homályában¹¹, mégis, hangzása teljesen autentikus. Van tartalma, ritmusa, lejtése. A világirodalom tele van emlékezetes nevekkal, bizonyoságul, hogy semmilyen körülmények között nem mindegy, hogyan hívnak valakit. Olykor a hősi szerep is fölmagasztosít egy-egy köznapi nevet, én mégis azt hiszem, egy történetnek már eleve része az a hangulat, ami a név-

¹¹ Ez a *muki* köznévi tulajdonnevesülése lenne, ugyanakkor érdekes, hogy a *muki* épp egy német személynév, a *Nepomuk* becéző változatának köznevesüléséből született (SEIFERT 2008: 45).

ből árad, és ami megmozgatja a képzeletet. Egy jól kitalált név, a maga klímájával befolyásolja az eseményeket, könnyebb vele dolgozni, mert rendszerint magával hozza a képzeletbeli alak személyiségét is. A közömbös nevű hős rendszerint közömbös, jelentéktelen alak, és ihlető erejének ez a tompaság határt szab. Mert minden névnek egyénisége van, rejtett előjele, büvköre, és az ilyesmi a hétköznapi életben is előbb-utóbb beleszól az ember sorsába. Én például nem szeretném, ha Mukkermannak hívnának, és ez valószínűleg arról árulkodik, hogy azt, akinek a neve ekként hangzik, én merőben másként képelem el, mint magamat. Mindez fokozottan érvényes az irodalom stilizált világában, ahol minden fuvallatnak, árnyalatnak jelentősége van” (BODOR 2001: 10–11).

1.2. A magyar irodalom névtani kutatásának történetéről

A téma kutatásának kezdete Magyarországon KOVALOVSKY MIKLÓS nevéhez fűződik. 1934-ben megjelent tanulmányának (Az irodalmi névadás) hatása máig tartó. A névtani kutatások és ezen belül az irodalmi onomasztika tanulmányozása ugyanakkor csak az 1958-ban Budapesten rendezett I. Névtudományi Konferencia után vált rendszeressé hazánkban. Ezen a konferencián az irodalmi névadás vizsgálatának fontosságát BÁRCZI GÉZA is kiemelte (1960: 15), KOVALOVSKY pedig felvázolta a kutatók előtt álló feladatokat (1960: 144–145).

A hatvanas évektől egyre kutatótabbá vált a névtannak ez a területe is. A legtöbb dolgozat egy-egy író, költő névadási gyakorlatát mutatta be egy vagy több művén keresztül. KIRÁLY ISTVÁN **Ady Endréről** írt monográfiájában elsősorban az Ady-versek helyneveit mutatta be (1970 II.: 775–783), KOVALOVSKY pedig külön névtani dolgozatot szentelt Adynak (1977a). — **Arany János** névvilágáról J. SOLTÉSZ KATALIN (1982) írt, A nagyidai cigányok című vígposzának névanyagát VANCSISIN MÁRTA (1991) elemezte. — Ugyancsak J. SOLTÉSZ dolgozta föl **Babits Mihály** költői nyelvét. Monográfiájában a tulajdonnevek is helyet kaptak (1965: 91–100). — **Csáth Géza** korai novelláinak személyneveiből készített gyakorisági listát KOVÁCS ÉVA (1989). — **Cholnoky László** névadásával LABÁDI–BERTÉNYI GIZELLA (1997, 1998) foglalkozott. — **Fekete István** állatneveiről MIZSER LAJOS (1980) és BUKOVICS ILDIKÓ (1983) írt, utóbbi igen részletesen. Szintén Fekete István állatnevei alapján vizsgálta a tulajdonnév és köznév, illetve a szónév és jelnév közti határsávot PÁSZTI ZSUZSA (2006). — **Gárdonyi Géza** névadási módszereiről, elsősorban műveinek személyneveiről számolt be BAKOS JÓZSEF (1974). — **Gion Nándor** Testvérem Joáb című regényét BENCE ERIKA sajátos nézőpontból, a nevek segítségével elemezte (2008). — **Jókai Mór** Egy hírhedt kalandor a XVII. században című regényének személyneveiről KAPOSÍ JÓZSEF (1985), az

Egy az Isten című regény személyneveiről pedig KUTASI ZSUZSANNA írt dolgozatot (1991). Jókai 1850 és 1865 között írt regényeinek személyneveivel NAGY MIKLÓS foglalkozott (1999), majd az író későbbi regényeiről írt két névtani cikket (2001a, 2002b). Jókai névadását Az új földesúr című regényében KÉFER PIROS vizsgálta (2001). — **József Attila** névvarázselméletét, a költő nevekhez fűződő élményeit TVERDOTA GYÖRGY mutatta be (1989), majd részletesebben is írt a névvarázs poétikájáról (1992). — **Juhász Gyula** költeményeinek névanyagával BENKŐ LÁSZLÓ foglalkozott (1983). A Juhász Gyula prózájában előforduló fiktív nevekről VITÁNYI BORBÁLA számolt be (1989). — Ugyancsak ő dolgozta föl **Justh Zsigmond** névadását. A névanyag feltérképezését a Justh-köteteken kívül a folyóiratokban megjelent Justh-cikkekre is kiterjesztette (VITÁNYI 1983). Később azt vizsgálta, mi az összefüggés Justh műveinek társadalmi tagozódása és a személynevek használati köre között (1988). — HERCZEG GYULA **Kafka Margit** prózáját elemezve tett érdekes észrevételeket a szerző tulajdonnévadásáról (1982). — TAKÁCS EDIT **Karinthy Frigyes** írói névadását mutatta be a Tanár úr kérem kapcsán (1999). — **Katona József** Bánk bánjáról már igen korán született egy névtani cikk (TOLNAI 1925), amely a mű régies személyneveivel foglalkozott, több mint hatvan évvel később BEKE JÓZSEF az összes szereplő megnevezésére kiterjesztette vizsgálatát (1988). — **Kisfaludy Károly** vígjátékainak (A kérők, Csalódások) személyneveit VILCSEK BÉLA elemezte (1985). — **Kosztolányi Dezső** helynévadását HORVÁTH MÁRIA mutatta be (1959). A költő névválasztását MAGYARLAKI JÓZSEFNÉ a novellákon keresztül vizsgálta (1989), míg ARADI GABRIELLA a Pacsirta című regény teljes névanyagát dolgozta fel (1991). Kosztolányi nevekről, névadásról szóló írásait összegezte ÁDÁM ANIKÓ (1992). Az ironia szerepét a Pacsirta című Kosztolányi-regényben vizsgálva a mű több nevét is elemezte STEMLER MIKLÓS (2001). — Még az I. Névtudományi Konferencia előtt, 1956-ban írt **Krúdy Gyula** névadásáról, neveinek különös hangulatáról a Pais-Emlékkönyvbe KOVALOVSKY MIKLÓS (1956). Szintén Krúdy névadásával foglalkozott még J. SOLTÉSZ KATALIN (1989). A Szindbád személynévanyagának PETHŐ JÓZSEF több cikket is szentelt (1999, 2000, 2008), a témával ANGYAL LÁSZLÓ is foglalkozott (2010a). — **Lázár Ervin** regényeinek tulajdonneveit tette a vizsgálat tárgyává G. PAPP KATALIN (2008, 2009). — **Mikszáth Kálmán** írói névadását vizsgálta NAGY MIKLÓS (1987–1988). A gavallérok című kisregény neveiről írt tanulmányt V. RAISZ RÓZSA (1997). Mikszáth A jó palócok című elbeszéléskötetének személynévhasználatához VÖRÖS FERENC szolgáltatott adalékokat (1998). V. RAISZ A Szent Péter esernyője című regényben vizsgálta a nevek és a nem tulajdonnévvel való megjelöléseket (2002). Mikszáth néhány novellájának névadásáról TÓTH LÁSZLÓ (2010b), az Új Zrínyiász valóságos neveiről pedig ANGYAL LÁSZLÓ írt rövid tanulmányt (2010b). — **Móra Ferenc** Kincskereső

kisködmön című regényének teljes névanyagát GASPARICSNÉ DR. KOVÁCS ERZSÉBET elemezte (2001). — **Móricz Zsigmond** névadásáról több műve alapján KOVÁCS DÁNIEL számolt be (1983). Az író Árvácska és Pillangó című regényeinek névanyagát SIMON MÁRTA vetette egybe (1991). — **Németh László** két történeti drámájának (Apáczai, Széchenyi) szókincsét vizsgálva írt a bennük lévő tulajdonnevekről MADARÁSNÉ MAROSSY ÁGNES (1988: 433–434). Németh László drámáinak teljes névanyagát feldolgozta KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES (1971). Az író munkáinak névtani kutatását később is folytatta (1995, 1997, 1999), 2000-ben már követői, tanítványai idevágó dolgozataiból állított össze kötetet. Németh László névadásával, környezetfelidéző hangulatával KOVÁCS ERIKA is foglalkozott (1997). — A személynevek szerepét kutatta BODA ISTVÁN KÁROLY és PORKOLÁB JUDIT **Orbán Ottó** költészetében két kötete alapján (2008). — **Ottlik Géza** Iskola a határon című regényében a nevek szerepét vizsgálta FARKAS EDIT (1997). Ugyanő ugyanennek a regénynek a névanyagával kapcsolatosan még két cikket írt (1999, 2000) kiterjesztve a vizsgálatot a földrajzi névanyagra is. — **Papp Dániel** névadását elemezte előbb néhány novellán (1985a), majd az író teljes életművén keresztül VITÁNYI (1986). — **Petőfi Sándor** névadását CSIGE KATALIN (1983) és HETÉNYI PIROSKA (1983) vizsgálták. — **Rejtő Jenő** nevekben megnyilvánuló humoráról SUDÁR ISTVÁN (1991) írt. — **Sinka István** költészetének névtani vonatkozásait HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET különböző szempontok alapján több tanulmányban és cikkben is feldolgozta (1997, 1998, 2008, 2010). — **Sütő András** két drámájának (Egy lócsiszár virágvasárnapja, Csillag a máglyán) néhány nevét elemezte GYARMATH OLGA (1989). — **Szabó Magda** névadásáról SZILÁGYI FERENC írt (1989). — **Szilágyi István** Hollóidő című regényének fiktív helyneveit TÓTH LÁSZLÓ mutatta be (2010a). — SZOPOS ANDRÁS **Tamási Áron** színhátékait vizsgálta névtani szempontból (2000). — **Tamkó Sirató Károly** gyermekverseinek névanyagával BAYER BÉLA foglalkozott (1980). — **Thury Zoltán** alaposan feltérképezett életművét VITÁNYI BORBÁLA elemezte névtani szempontból (1985b). — Ugyancsak VITÁNYI mutatta be **Tömörkény István** személynévadását (1981a, 1981b, 1982). — **Vámos Miklós** regényében (Apák könyve) megjelenő névadással, névváltoztatásokkal foglalkozott VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT (2008, 2009). — **Vas Gereben** névadásáról írt NAGY MIKLÓS (1984). — **Vörösmarty Mihály** eposzainak tájszói eredetű személyneveit TERESTYÉNI FERENC mutatta be (1959). Tolnai helyneveket vizsgált Vörösmarty költői helyrajzában SOLYMÁR IMRE (1990). A Csongor és Tünde beszélő neveit, elsősorban a Mirigy nevet elemezte ALFÖLDY JENŐ (2002). — **Závada Pál** Jadviga párnája című regényében vizsgálta a nevek metaforikusságát OSZTROLUCZKY SAROLTA (2003). Az író három regényét alapul véve írt a beszélő nevekről

ZSILÁK MÁRIA (2008). — **Zrínyi Miklós** Szigeti veszedelem című eposzának neveit vette számba S. FÜLÖP LÁSZLÓ (1983).

Természetesen olyan dolgozatok is születtek, amelyeknek szerzői több író, költő névadását hasonlították össze, vagy ezeket alapul véve tettek általános megállapításokat. A helynevek irodalmi felhasználását vizsgálta Herczeg Ferenc, Szabó Pál és Németh László regényein keresztül KÁLMÁN BÉLA (1966). Több írónk és költőnk (Ady Endre, Füst Milán, Kosztolányi Dezső, József Attila stb.) névadásáról írt KOVALOVSKY MIKLÓS (1970). Később ugyanő Író és névhangulat címmel közölt cikket többek között Kosztolányi Dezső, Déry Tibor és Németh László névadásáról, „névérzékenységről” (1981). BÜKY LÁSZLÓ a személynevek stílushatását elemezte Weöres Sándor, Füst Milán és Nagy László versein keresztül (1989). A magyar sci-fi írók műveiben előforduló személynevekről írt S. SÁRDY MARGIT (1997). A személynevek művészi nyelvben való metaforikusságáról Babits, Karinthy, Arany, Füst Milán, Weöres Sándor költészete kapcsán BÜKY LÁSZLÓ (2008) ismertette gondolatait. A családnév-változtatás mint társadalmi jelenség szépirodalmi művekben való megjelenését, az írókra gyakorolt hatását elemezte T. SOMOGYI MAGDA (2009). Vizsgálatába Jókai, Csokonai, Szigligeti, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Babits, Gábor Andor, Cseres Tibor műveit vonta be.

A névtani vizsgálatok természetesen a meséket is érintették. VOIGT VILMOS etnográfus készített először összefoglaló munkát a népmesei tulajdonnevekről (1985), majd munkáját többen is folytatták: MAROSI TERÉZ (1983), BALÁZS GÉZA (1983, 1987, 1989), VÁRKONYI ILDIKÓ (1987), BARATI ANTÓNIA (1989), ROBERT WOLOSZ (1989, 1993), PAPP ÁGNES KLÁRA (1995), G. PAPP KATALIN (2007).

Természetesen elméleti, átfogó írások is születtek. KOVALOVSKY már említett, bevezető tanulmánya után J. SOLTÉSZ KATALIN 1958-ban írt cikkét kell említenuk, amelyben a kutatók figyelmet szeretne volna ráirányítani az irodalmi helynévadásra. A névtudomány mindig is a határterületek tudománya volt, a stilisztikával való kapcsolatát SZATHMÁRI ISTVÁN vázolta egy rövid cikkben (1960). MIKESY SÁNDOR terminológiai pontosításokkal foglalkozó, ma is fontos írása 1964-ben jelent meg. A tulajdonnévről írt átfogó monográfiájában J. SOLTÉSZ KATALIN az irodalmi névadást is érintette, sok értékes gondolatot osztva meg a téma iránt érdeklődőkkel (1979). HAJDÚ MIHÁLY elkészítette Az írói névadás magyar bibliográfiája című segédanyagot a kutatók számára (1992), összeállítása főképp nyelvtudományi megközelítésű, 135 tételt tartalmaz. A posztmodern névadás fogalmát bevezetve írt az új, szokatlan névadási formákról TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1997). A nevek mágikus tulajdonságairól TAKÁCS SZILVIA (2005) számolt be. SLÍZ MARIANN a posztmodern közegben létrejött beszélő nevekről

(2006) írt, BÉNYEI ÁGNES a fiktív helyneveket az alakiség szempontjából vetette egybe a valódiakkal (2007).

Az 1990-es évektől kezdve a téma kutatása folyamatosan erősödött a hazai névtanban. Az 1995-ben megrendezett V. Magyar Névtudományi Konferencián már külön szekciót nyitottak az irodalmi névadással foglalkozó kutatóknak. 2005-ben pedig megalakult a Magyar Nyelvtudományi Társaságon belül a Névtani Tagozat (vö. FARKAS 2005).

1.3. A disszertáció céljai

Dolgozatomban elsősorban a következőket tűztem ki célul:

- Megkísérlem megfogalmazni az irodalmi névadásnak nevezett kutatási terület alapfogalmait. Ezen belül különösen nagy hangsúlyt fektetek az irodalmi onomasztika és az irodalmi névadás viszonyának leírására; az irodalmi (tulajdon)név és a fikcionális (irodalmi tulajdon)név fogalmainak meghatározására, a fikcionális szövegekben mutatkozó fiktív-valós szempontok tisztázására.
- Olyan tipologizálási és elemzési lehetőségekre szeretnék rámutatni, amelyek a külföldi szakirodalomban már jó ideje adottak, de itthon még nem terjedtek el.
- Javaslatot kívánok tenni egy olyan tipológiára, amely a tisztázott alapfogalmakra épül, és az irodalmi szövegek sajátosságaihoz igazodik.
- A bemutatott elemzési lehetőségeket konkrét irodalmi szövegen illusztrálom.

2. Az irodalmi onomasztika alapfogalmai

2.1. Irodalmi névadás, irodalmi onomasztika

Az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonnevek vizsgálatát a magyar szakirodalomban KOVALOVSKY MIKLÓS 1934-ben megjelent, *Az irodalmi névadás* című tanulmánya alapozta meg. A címben használt kifejezés TOLNAI VILMOS néhány évvel korábban megjelent, a beszélő nevekről írott, rövid cikkében már felbukkant: „Egyáltalában érdemes volna az irodalmi névadás módjait megfigyelni és megállapítani; azt hiszem, nem egy tanulságos vonást kapnánk a korok nyelvi, irodalmi és ízlésbeli történetéhez” (1931: 179). Az *irodalmi névadás* itt még valószínűleg csak egy formálódó vizsgálati területet jelölt és nem szakkifejezésként szerepelt, azzá csak KOVALOVSKY tanulmányával vált (vö. KOROMPAY 2011: 86–87). Nála már egyértelműen egy kutatási irány megnevezése lett, ő azonban nem definiálással, inkább a szerteágazó szempontok számbavételével és csoportosításával próbálta meg körvonalazni a téma kérdéseit. A vizsgálat fő célját abban látta, hogy a tulajdonnevekről felderítse, hogyan válnak a jellemzés és a művészi hatás eszközeivé, illetve hogy mennyire tudatos az írók névadása, hogyan lesz/lehet a névadás az írói munka egyik fontos mozzanata. Valószínűleg ez utóbbi szempont hatásának tekinthetjük, hogy a dolgozatban három helyen egy másik kifejezés is megjelent: *írói névadás*. A kifejezés az irodalmi névadás kérdéseinek vizsgálatáról szóló bevezető részben bukkan fel először: „az írói névadás vizsgálata anyagot és szempontokat adhat a nyelvlélektannak s a nyelvészettikának, új fejezetét képezheti az írói alkotás lélektanának; a névadás típusainak és történetének, a nevek divatjának megfigyelése pedig sok érdekes és értékes irodalom- és művelődéstörténeti adatot vethet felszínre” (1934: 2). És a névadás tudatosságával kapcsolatban még kétszer fordul elő: „...a művészi és tudatos írói névadás aránylag modern jelenség” (1934: 2); illetve: „Az írói névadás tudatosságának problémájában voltaképpen [sic!] két kérdést kell megkülönböztetnünk. Az egyik, amelyet most tárgyalunk: mennyire tulajdonítanak fontosságot az írók a nevek megválasztásának; a második: milyen megfontolások vagy ösztönös, félig tudatalatti indítékok vezetnek az írókat a hősének elnevezésében” (1934: 8). Az idézetekből is jól látható, hogy KOVALOVSKY csupán az írói munka egy mozzanatát nevezte meg, nem terminusként használta az *írói névadás* kifejezést. Nem valószínű, hogy tudatos szakszóalkotás volt a célja, ám bizonyára másképp fogalmazott volna, ha tudatosan benne, hogy ez problémát jelenthet.

Időrendben haladva az első terminológiai észrevétel mégsem ezt, hanem a *névadás* szó szűk körű értelmezését kifogásolta. J. SOLTÉSZ KATALIN rámutatott, hogy mind KOVA-

LOVSZKY, mind a nyomában haladók „csak az irodalmi személynévadás problémájára szorítkoznak; az irodalmi helynévadás eddig kívül maradt a kutatás körén” (1958: 50). J. SOLTÉSZ az irodalmi helynévadás vizsgálatát gazdag szempontrendszerrel mutatta be, s így a kutatást a helynevek felé bővítve közvetve azt is tudatosíthatta a témával foglalkozókban, hogy a vizsgálat az írók által adott minden tulajdonnévre kiterjeszhető, azok típusától függetlenül. A Világirodalmi lexikon 1977-ben megjelent ötödik kötetében KOVALOVSKY az *irodalmi névadás* szócikk írójaként ezt figyelembe is vette, és a névviselők körét már jóval bővebben adta meg: „alakok (ember, állat, képzeletbeli lény), helyek, jelképi fontosságú tárgyak” (1977b: 197).

Az alaptanulmány megjelenése után több mint húsz évvel került terítékre az *irodalmi névadás* és *írói névadás* kifejezések kérdése. MIKESY SÁNDOR egy rövid közleményt szentelt a témának, amelyben URBÁN ERNŐ (1956: 198–202) és LŐRINCZE LAJOS (1956: 203–204) levélváltására, MARKÓ IMRE LEHEL egy ehhez kapcsolódó rövid megjegyzésére (1956: 437), illetve RÁCZ ENDRÉNEK a névadásról szóló előadására (1956) hivatkozva két megállapítást tett: KOVALOVSKY tanulmányának hatására az *irodalmi névadás* kifejezés elterjedt és szakszóvá vált, de „kizárólag az írói névválasztással” kapcsolatban használják (MIKESY 1959: 110). Ebből kiindulva MIKESY az *irodalmi névadás* és *írói névadás* szakkifejezéseket egymástól megkülönböztetve definiálta: „feltétlenül el kell választanunk az irodalomban való névadást az irodalomból való névadástól” (1959: 110). Azaz: „amikor Verne csodálatos hajójának a *Nautilus* nevet adta, az írói névadás; amikor az első atomhajtású tengeralattjáró — Verne regénye nyomán — a *Nautilus* nevet kapta, az irodalmi névadás” (1959: 112). Ebből következik, hogy MIKESY a J. SOLTÉSZ KATALIN által használt *irodalmi helynévadás* terminust sem tartotta szerencsésnek, gondolatmenete szerint az ugyanis olyan nevekre értendő, mint a Nagyváradra vonatkozó *Körös-parti Párizs* vagy a Kazinczy Ferenc alkotta *Széphalom*. (Az, hogy a név hivatalossá válik-e vagy sem, a kérdés szempontjából mellékes.) Viszont a *Glogova* helységnév Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényében *írói helynévadás* (1959: 112). A szerző azonban arra már nem tért ki, hogy mindenképpen szükséges-e megjelennie a terminusban a név típusának. Valószínűleg nem tartotta fontosnak, hiszen akkor Verne *Nautilus*-át az *írói hajónévadás* példaként említette volna. MIKESY újabb terminusok bevezetését is javasolta. Azt az esetet, amikor egy író egy másik író művében szereplő nevet használ föl — következetes maradvány korábbi gondolatmenetéhez —, *irodalmi írói névadás*nak nevezi (1959: 111). Azt pedig, hogy Szklabonyából 1899-ben *Mikszáthfalva* lett, *irodalmi vonatkozású helynévadás*nak (1959: 112).

Mint látható, MIKESY egyszerre próbálta meg tisztázni az *irodalmi* és *írói* terminus jelentéskülönbségét, és az *irodalmi* szó jelentésvariációit. Gondolatai azonban nem indítottak el olyan vitát, amely alaposabban körüljárta volna a kérdést, terminológiai ajánlásait követően a magyar nyelvészeti szakirodalom műszóhasználatában nem következett be a két terminus elkülönítése.¹² Megmaradtak úgy, ahogyan KOVALOVSKY használta őket: szinonimaként, de nem egyenrangúan, az *irodalmi névadás* továbbra is elterjedtebb maradt, hiszen már KOVALOVSKYNÁL is „összehasonlíthatatlanul nagyobb hangsúlyt” kapott (KOROMPAY 2011: 90). J. SOLTÉSZ KATALIN viszont — mintha csak utalni akart volna MIKESY írására — írásai-ban rendszerint a fogalom első előfordulásakor zárójelben tüntette föl az *írói* jelzőt is: *irodalmi (írói) névadás* (vö. 1964: 286; 1979: 158), ami jól tükrözi a terminológiai kettősséget és elfogadottságukat is. (Ugyanígy használja még pl. KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY 2000: 121.) A Világirodalmi lexikon már említett szócikkében maga KOVALOVSKY is címszóvariánsként közölte az *írói névadást*, az *irodalmi névadást* pedig így definiálta: „irodalmi művekben szereplő alakok (ember, állat, képzeletbeli lény), helyek, jelképi fontosságú tárgyak egyénítő megnevezése mint a jellemzés és a művészi hatás eszköze” (1977: 197). KÁLMÁN BÉLA tulajdonnevekről írott népszerű könyve is az *irodalmi névadás* kifejezést használja (1969: 101. oldaltól), az angol fordításban szó szerint: *literary name-giving* (1978: 92).

Van azonban J. SOLTÉSZ KATALINNAK A tulajdonnév funkciója és jelentése című könyvében egy igen érdekes megjegyzése az irodalmi névadásról: „A tulajdonnevekhez fűződő asszociációs és hangulati szférában olyan stilisztikai lehetőségek rejlenek, amelyeket a legtöbb író, költő — ha nem is mindig tudatosan — többé-kevésbé kiaknáz. Ennek a kérdéskörnek csak egy része az »irodalmi névadás«-ként ismert téma, amelyet talán helyesebb lenne »névfikció«-nak nevezni, hiszen arról van szó, hogy az író fiktív személyeknek, esetleg helyeknek ad nevet, illetőleg létező modelleket ábrázol kitalált, fiktív névvel. De a valóságos névviselőknél valóságos néven való említése is ugyanolyan gyakori (vagy még gyakoribb) jelenség az irodalomban, és fontos tényezője lehet az irodalmi stílusnak, sőt a valóságos és kitalált nevek vegyítési aránya sem érdektelen” (1979: 152–153). J. SOLTÉSZ behozza az irodalmi névadás témájába a valós(ágos)–fiktív kontrasztot, s azt mind a nevekre, mind a névviselőkre kiterjeszti. Ha nem is felsorolásszerűen, de mind a négy lehetséges esetet számba veszi: (1) fiktív névviselő, fiktív név; (2) fiktív névviselő, valós név; (3) valós névviselő, fiktív

¹² KOROMPAY KLÁRA ennek okát a következőkben látja: „az irodalomban való névadást kutatók egész sora vizsgálja folyamatosan, az irodalomból való névadás pedig meglehetősen marginális kutatási területnek tekinthető. Nem célszerűbb-e akkor az utóbbi számára keresni új nevet, megtartva a hagyományos elnevezést a gyakrabban használt fogalomra?” (2011: 90–91).

név; (4) valós névviselő, valós név. Ezek szerint az irodalmi névadás-névfikció körébe csak azok az esetek tartoz(ná)nak, amikor vagy a név vagy a név viselője, vagy mindkettő fiktív (1–3). A „valóságos névviselők” „valóságos nevei” más típusú vizsgálatra maradnának, bár — ahogy J. SOLTÉSZ is utal rá — itt lehetnek olyan szempontok is, amelyek nem tesznek lehetővé ennyire egyértelmű elkülönítéseket. Erre a problémára az *irodalmi név* fogalmának körüljárásakor még visszatérek, most elegendő annyit rögzíteni: a terminológiai ajánlás népszerűvé válását maga a szerző sem hitte, hiszen pár oldallal később már ezt írja: „A névfikció, névköltés vagy szokottabb kifejezéssel: az irodalmi (írói) névadás...” (1979: 158). Sem a *névfikció*, sem a *névköltés* nem terjedt el a szakirodalomban.

Az *irodalmi és írói névadás* elkülönítésének problematikájához érdemes az eddigiekhez hozzávenni HAJDÚ MIHÁLYnak Az írói névadás magyar bibliográfiája elé írt bevezető gondolatai közül a következőt: „Míg a névtan egyrészt szolgálja az irodalomtudományt, másrészt anyagot kap tőle: önelvű kutatási és föltáró-rendszerező módszereihez az írói névadás rengeteg adatot szolgáltat, s lehetővé teszi egy új onomatológiai ágazat, az *irodalmi névadás* vizsgálatának megteremtését és fejlesztését” (1992: 536). Nagyon lényeges, hogy a két fogalom itt is elkülönül, de máshogyan, mint MIKESYNél: az *írói névadás* maga az az aktus, amelynek során az író nevet ad, az *irodalmi névadás* pedig a névtannak az a területe, amely ezt vizsgálja. Ez a különbségtevés ugyan KOVALOVSKY szóhasználatát idézi föl, véleményem szerint mégis az egyik legegyszerűbb magyarázat, mely a két fogalom lényegi különbségére mutat rá: az irodalmi névadás egy olyan nyelvtudományi kutatási terület (névtan) része, amely kapcsolatban áll az irodalomtudománnyal, és amely az író névadói tevékenységét (írói névadás) vizsgálja.

A két kifejezés ingadozó használata azonban máig megmaradt, ezzel kapcsolatban két példát emelek ki. Az egyik HAJDÚ MIHÁLY *Általános és magyar névtan* című munkája, amelyben ezt olvassuk: „az irodalomtudomány névtani kapcsolatai is az írói névadás kérdéskörébe tartoznak” (2003: 40). Érdekes, hogy HAJDÚ itt mintha eltérne saját korábbi álláspontjától. A másik, hogy a téma hazai kutatásának 75 éves jubileumi konferenciáján 2009-ben elhangzó előadások címeiben kizárólag az *irodalmi névadás* kifejezés szerepel.¹³ Az *irodalmi névadás* szakkifejezést általában ma is ugyanabban az értelemben használják, mint KOVALOVSKY, úgy, ahogy MIKESY ajánlotta, nem. Amikor például KOROMPAY KLÁRA a Roland-ének neveinek a középkori nevekre gyakorolt hatását, majd a *Trisztán és Izolda* neveknek a középkori Magyarországon meglévő divatját vizsgálta (és a *Trisztán-regény* hatását

¹³ <http://www.pim.hu/object.e3ba7919-5547-4dc5-ab17-a6ae22301027.ivy> (Letöltve: 2014. február 21.)

vetette föl), az *irodalmi eredetű névadás* kifejezést használta (1978: 49–55, illetve 2008: 387). Ő maga írta később: „Az irodalomból való névadás jellegzetes esete ez. Az egész jelenségkörre én az *irodalmi eredetű névadás* kifejezést alkalmaztam, építve ennek egyértelmű jelentésére...” (2011: 91).

Szokatlan, hogy egy kutatási terület elnevezése ilyen sokféleséget mutat, és szokatlan az is, hogy még ennyi idő után sem jutott a kérdés teljesen nyugvópontra. Az irodalmi névadás hazai művelői azonban a kutatás irányát tekintve általában egyetértenek: az író által adott tulajdonnévre elsősorban mint stilisztikai eszközre tekintenek, és figyelmük főképp a névadás motivációjára, a nevek és a valóság viszonyára irányul. Ez nyilván abból (is) fakad, hogy a téma művelői sokszor a nyelvtudomány területéről érkeztek, be kell látni azonban, hogy a vizsgálat szükségszerűen interdiszciplináris (vö. HAJDÚ 1992: 536–537), az irodalomtudomány felől közelítők pedig nyilván más szempontokat (is) fognak fölvetni. Ahogy KARAFIÁTH JUDIT és TVERDOTA GYÖRGY írják: „maguk az alkotók és az alkotók gyakorlatát elemző nyugati kutatók már túlléptek azon, hogy megelégedjenek a jelölők többé-kevésbé titkos motivációjának felkutatásával és a »kulcsok« keresésével” (1992: 330). Az irodalomtudomány számára hangsúlyos nézőpont, hogy a (tulajdon)név mindig a mű poétikai rendszerében értelmezhető, a névadás pedig szorosan kötődik az író nyelvszemléletéhez. KARAFIÁTH és TVERDOTA írása egyébként bevezető tanulmánya a Helikon irodalomtudományi folyóirat 1992-ben megjelent, A Név hatalma címet viselő számának, amelyben HAJDÚ MIHÁLY már fentebb említett bibliográfiája is található. A bevezető tanulmány írói ugyan egyáltalán nem érintették azt a terminológiai problémát, amelyet eddig figyelemmel kísértünk, közvetve mégis állást foglaltak: a kutatási irányt *irodalmi onomasztika* névvel jelölték (1992: 329), nyilván a nemzetközi műszóhasználatot követve (a. *literary onomastics*, n. *literarische Onomastik*, fr. *onomastique littéraire*, or. *литературная ономастика*, ol. *onomastica letteraria* stb.).

HAJDÚ MIHÁLY 1992-es írásából kiindulva fontosnak tartom, hogy tudatosítsuk: kutatási területünket a névtanon mint tudományágon belül helyezük el. A tulajdonnevek vizsgálatával foglalkozó névtan (vagy névtudomány) a nemzetközi tudományosságban általában *onomasztika* vagy régebbi nevén *onomatológia*. Az onomasztika a legkülönfélébb (tulajdon)nevek legkülönfélébb szempontú vizsgálatát foglalja magában. A névtípusok közül nyilván a legnagyobb figyelem a személynevekre esik (*antroponomasztika*), illetve a helynevekre (*toponomasztika*). A személynevek kitüntetett helyzetét jelzi, hogy sokszor ezeknek a vizsgálatát értik *onomasztika* alatt. A tulajdonneveknek azonban még sok más típusa is van, ezért jobb, ha az *onomasztika* terminust átfogó értelemben használjuk (vö. CRYSTAL 1998: 149). Az irodalmi onomasztika tehát a névtani kutatások keretén belül, a névkutatások részterülete,

ugyanakkor — FRIEDHELM DEBUS szavaival — hídtudomány a nyelv- és irodalomtudomány között (vö. DEBUS 2005: 203). Erre azért is jobb lenne az *irodalmi onomasztika/névtan* elnevezést alkalmazni, mert az *irodalmi névadás* — mint láttuk — nem minden idevágó vizsgálatra használható. Ugyanakkor világos, hogy egy ennyire közkeletű terminus helyett mást bevezetni nehéz vállalkozás. KOROMPAY KLÁRA előzőleg említett cikke végén ezt írja az irodalmi névadásról: „Név és irodalom sokfelé ágazó, hatalmas területének akár az egészére is utalhatna” (2011: 92). Véleményem szerint erre jobb lenne az *irodalmi onomasztika/névtan* kifejezést használni, az *irodalmi névadást* pedig arra a szűkebb területre, amikor a vizsgálat középpontjában csak az irodalmi szöveg és a benne lévő tulajdonnevek állománya áll, ahogyan KOVALOVSKY MIKLÓS is alkalmazta.

2.2. Az irodalmi (tulajdon)név

Amikor egy írónak tulajdonnévre van szüksége, ugyanazok a lehetőségek állnak a rendelkezésére, mint a nyelvközösség bármely más tagjának: vagy létrehoz egyet¹⁴ (névteremtés), vagy pedig választ egyet abból a (szinkrón vagy diakrón értelemben érvényes) tulajdonnévkészletből, amely a rendelkezésére áll (névalkalmazás). Ahogyan a névtan vizsgálati területei is a névhasználat e két aspektusát jelentik (HEGEDŰS 1997: 8), úgy kézenfekvőnek tűnik, hogy az irodalmi névadás is az írók által „talált” és „kitalált” nevekkel foglalkozzon, s hogy ezeket a neveket hívjuk irodalmi neveknek. Ekkor a fogalom egyetlen fő kritériuma az lesz, hogy a név irodalmi szövegben szerepeljen. Természetesen arról sohasem feledkezhetünk meg: az, hogy mit tartunk irodalmi szövegnek, mindig társadalmi-történeti konvenció kérdése (vö. BERNÁTH [et al] 2006: 126).

Az *irodalmi név* meghatározásakor azonban adódik egy másik szempont is. Fentebb már idéztem J. SOLTÉSZ KATALIN gondolatát, miszerint az irodalmi (írói) névadás nem más, mint névfikció, névköltés (1979: 153). Gondolatmenetét követve oda jutott, hogy az irodalmi/írói névadás, névfikció körébe nem tartozik bele a valós névviselők valós neve, csak azok, ahol a fikció vagy a névvel, vagy a névviselővel, vagy mindkettővel kapcsolatban fölmerül. Előbbieket *valóságos név*nek, a többit *fiktív név*nek nevezte (vö. 1979: 152–153, és 158). Ha az irodalmi/írói névadás/névfikció által vizsgált nevek az irodalmi nevek, akkor J. SOLTÉSZ gondolatait követve az irodalmi név fogalmába csak a fiktív nevek tartoznak bele. Ugyanez a vélemény a német szakirodalomban is megtalálható. KARL GUTSCHMIDT például az irodalmi

¹⁴ Sajátos szintaktikai helyzetben alkalmaz egy tetszőleges jelet (*láttam fűpüt*) (vö. BARABÁS-KÁLMÁN C.–NÁDASDY 1977. 146–147).

neveket *irodalmi* (literarische) és *nem-irodalmi* (nichtliterarische) *nevekre* osztotta, utóbbiak azok, amelyek valódi személyeket vagy objektumokat jelölnek. Fontosnak tartotta kihangsúlyozni: „Nem minden név irodalmi név is egyben, amely egy irodalmi műben szerepel”¹⁵ (idézi: SOBANSKI 2000: 57–58). Hasonló véleményen lehetett HENDRIK BIRUS is, aki ugyan nem adott olyan egyértelmű definíciót, mint GUTSCHMIDT, de az „ismert személyek valódi neveit”¹⁶ nem sorolta a „szoros értelemben vett irodalmi nevek”¹⁷ közé (idézi: HORSTMANN 2001: 25).

Az irodalmi név fogalmának e kétféle megközelítése két teljesen különböző kiindulópontot jelent. Az egyik esetben a hangsúly az *irodalmin* van, itt az egyetlen föladatunk az, hogy eldöntsük: irodalmi-e vagy sem az adott mű (vö. SOBANSKI 2000: 61). A másik esetben a hangsúly a *névadásra* helyeződik, az írónak valamilyen módon részt kell vennie a névadásban ahhoz, hogy irodalmi névről beszélhessünk. Az ún. „valóságos nevek” ezért nem lennének irodalmi nevek. Egy szövegről eldönteni, hogy irodalmi-e vagy sem, nem lehet a nyelvtudomány és így az irodalmi onomasztika feladata, de elfogadhatja az irodalomtudomány álláspontját. A másik kérdés, amelyet megvizsgálhatunk, a névadás eseteinek a fikció és a valóság mentén való csoportosítása. Ez kétségtelenül fontos része lehet egy vizsgálatnak, de nem biztos, hogy az irodalmi név meghatározásában ezt kell alapul vennünk, ezek ugyanis gyakran nem egyértelmű kategóriák. Illyés Gyula Petőfi Sándor című, műfajilag nehezen besorolható művében nyilván valóságos névnek minősül a *Petőfi Sándor* név, hiszen mind a név, mind a névviselő teljesen azonos (de legalábbis azonosnak tűnik) a valóságban élt költővel és nevével. Ugyanakkor a Mikszáth Kálmán Új Zrínyiász című regényében szereplő *Zrínyi Miklós* is valóságos névnek számít, de a regénybeli Zrínyit, mivel egy teljesen fiktív szituációban szerepel, senki sem tartaná azonosnak a történelmi Zrínyivel. Emellett az író úgy is kimaradhat a név és a név viselőjének megteremtéséből, hogy egy másik irodalmi műből kölcsönzi azokat. (Ez lenne a MIKESYNél szereplő írói irodalmi névadás esete.) Ha egy író például szerepelteti egy regényben Arthur Conan Doyle detektívhősét, Sherlock Holmest, akkor az irodalmi mű világának szempontjából a *Sherlock Holmes* név ugyanolyan valóságos név, mintha Petőfi Sándort szerepeltetné. Az írók tehát nemcsak azokat a neveket használhatják föl, amelyek egy nyelvközösség valós névkincsében szerepelnek, hanem olyanokat is, amelyek irodalmi kontextusokon kívül nem fordulnak elő. Bizonyos esetekben tehát nagyon nehéz megmondani,

¹⁵ „Nicht alle Namen, die in einem literarischen Werk vorkommen, sind jedoch auch literarische Namen.”

¹⁶ „authentische[n] Namen bekannter Persönlichkeiten”

¹⁷ „literarischen Namen im engeren Sinne”

mennyi a fikció és mennyi a valóság egy névben és a név viselőjében, és így a valóságos név kategóriája is túl ingadozó.

Ha mindehhez irodalomelméleti szempontokat is figyelembe veszünk, akkor még inkább bizonytalanok fog feltűnni a *valóságos név* kifejezés. Az irodalmi szöveg által fölépített világot ugyanis a modern irodalomelméleti paradigmák autonóm világnak tartják, amelyek egyetlen elemét sem lehet egy az egyben megfeleltetni a szövegen kívüli (vagy más szöveg által felépített) valósággal. ROMAN INGARDEN az ábrázolt tárgyak realitáshabitusáról például így vélekedett: „Az ábrázolt tárgyiasságok esetében csak a realitás külső habitusáról van szó, mely úgyszólván nem tart igényt arra, hogy egészen komolyan vegyük, bár olvasás közben gyakran megtörténhet, hogy az olvasó valódi ítéletekként olvassa a kváziítéletzerű mondatokat, s így a realitásnak csupán a látszatát keltő intencionális tárgyiasságokat realitásnak tartja” (1977: 228). Szintén ugyanő írta: „Ha pl. Sienkiewicz Quo vadis c. regényének cselekménye Rómában játszódik, maga Róma — a római birodalom valóságos fővárosa — nem tartozik az illető műhöz. Más kérdés, hogy akkor hogyan kell értenünk ezt a kifejezést: a cselekmény »Rómában játszódik«...” (uo. 38). Az irodalomelméletben az 1970-es évek közepén — főképp az analitikus nyelvfilozófia hatására — újra felbukkant a 18. században LEIBNIZ által bevezetett lehetséges világok elmélete (vö. SZABÓ 2010: 98–99). Ezek az elméletek a lehetséges világok gondolatát az irodalmi, fikcionális szövegvilágokra alkalmazták. Az efféle elméleti keretben gondolkodók egyik meghatározó képviselője, LUBOMIR DOLEŽEL szerint „a fiktív világok nem-aktualizált lehetséges tényállások, s ezáltal ontológiailag különböznek az aktuálisan létező személyektől, eseményektől, helyektől, így például a Tolsztoj regényében szereplő Napóleon vagy Dickens regényeinek Londonja nem azonos a történeti személlyel vagy a földrajzilag ismert várossal” (idézi BERNÁTH [et al.] 2006: 125).

Természetesen az irodalmi szövegekben található tulajdonnevek elemzésekor továbbra is fontos szempontként tekintünk a bennük és/vagy velük kapcsolatban meglévő fiktív-valós viszonyokra, és ennek a definiálásra is hatása lesz, ahogy azt később látni fogjuk. Ám az irodalmi név meghatározásakor célravezetőbbnek látszik az, hogy az irodalmi szöveget mint autonóm konstrukciót tekintsük, következésképp a benne szereplő összes tulajdonnevet *irodalmi név*nek nevezzük. (Mellékesen hozzátehetjük, hogy az irodalmi névadás tárgykörében megjelent dolgozatok is általában az összes tulajdonnevet veszik alapul az elemzések során.) Összefoglalva: véleményem szerint minden olyan tulajdonnevet irodalmi (tulajdon)névnek kell tartanunk, amely irodalmi szövegben szerepel.

2.3. A fikcionális (irodalmi) (tulajdon)név

Az irodalmi név fogalma mellett a német szakirodalomban szerepel még a *fikcionális név* kifejezés is, amelyet GUTSCHMIDT vezetett be (idézi: HORSTMANN 2001: 25), és használt minden olyan névre, amely irodalmi szövegben szerepel. Azaz nála a fikcionális név nagyobb kategóriát jelent, mint az irodalmi név.

A fikcionalitás az irodalmi szövegek egyik legfontosabb tulajdonságára vonatkozik. A modern nyelvfilozófiai irányzatok ezt elsősorban szemantikai aspektusból vizsgálták: mit mondhatunk az irodalmi szövegek, illetve a bennük lévő mondatok igazságértékéről, vonatkozathatók-e ezek a valóságos világ valamely összetevőjére stb. A befogadást középpontba állító irodalomelméleti modellek pedig — a fentebb már említett lehetséges világok elméletét alkalmazva az irodalmi szövegekre — a fikcionális szövegvilágok tételezéséhez jutottak. Itt igen fontos volt annak a mozzanatnak a belátása, amelyet UMBERTO ECO így fogalmazott meg: „Az olvasónak tudnia kell, hogy amit elbeszélnek, az képzeletbeli történet, de ezért még nem szabad azt hinnie, hogy az író hazugságokat mesél” (ECO 1995: 105).

Kérdés azonban, hogy a fikcionalitás minden irodalmi szöveg jellemző tulajdonsága-e, és hogy ezáltal egyértelműen megkülönböztethetők-e ezek a szövegek a nem irodalmi szövegektől. Bármilyen konvenció mentén is határozzuk meg az irodalmi szövegeket, mindig lesznek közöttük olyanok, amelyek „nem vagy nem csak fikción alapulnak (pl. az ún. dokumentum-regény, az irodalmi riport, az önéletrajz)” (BERNÁTH et al. 2006: 126). Következésképp nem minden irodalmi szöveg fikcionális szöveg is egyben, ami azt jelenti, hogy az imént meghatározott irodalmi (tulajdon)név kategóriája nagyobb, mint a fikcionális névé. A *fikcionális név* terminus tehát nem használható minden névre, amelyik irodalmi szövegben szerepel.

Következésképpen azokat az irodalmi (tulajdon)neveket, amelyek fikcionális irodalmi szövegben szerepelnek, *fikcionális (irodalmi) (tulajdon)neveknek*, míg azokat, amelyek nem-fikcionális irodalmi szövegben állnak, *nem-fikcionális (irodalmi) (tulajdon)neveknek* nevezhetjük (vö. SOBANSKI, 2000: 60–61). A fikcionális irodalmi szövegek — bármennyire törekedjenek is a valósághű, realiztikus ábrázolásra — szándékuk szerint nem referálnak közvetlenül a szövegen kívüli valós világra, míg a nem-fikcionális irodalmi szövegeknek van ilyen referenciája. A következőkben már csak a fikcionális (tulajdon)neveket vizsgálom.

2.4. Valós és fiktív (tulajdon)nevek és névviselők

Ha a fikcionális (tulajdon)nevek fiktív vagy valós voltát akarjuk megragadni, újra vissza kell térnünk a névadás két alapvető mozzanatához: a névteremtéshez és a névalkalmazáshoz. A névalkalmazás során az író egy olyan tulajdonnévkészletből választ, amely valamely nyelvközösség számára szinkrón vagy diakrón síkon érvényes valóság. A név ilyenkor a szövegen kívülről származik. A névteremtés során az író saját maga alkot tulajdonneveket, ezek nem léteznek a szövegen kívül, csak a szöveg által felépített (lehetséges) világban. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a szövegbe névalkalmazással került neveket nevezzük *valós*nak, míg a névteremtéssel létrejötteket *fiktív*nek. Vagyis valós név az, amelyet az író „megtalál”, míg fiktív név az, amelyet „kitalál” (THIEST idézi SOBANSKI 2000: 58). Hasonlóképpen definiálta a valós és fiktív név fogalmát K. SZOBOSZLAY ÁGNES: „Valós név, amelyet a társadalmi gyakorlatban használunk, fiktív név, amelyet az író ad” (1992, 71).

Mint láttuk, J. SOLTÉSZ KATALIN a *valóságos név* terminussal csak azokat a tulajdonneveket jelölte, amelyek a valós világban is használatosak, névviselőik is valóságosak. Idevágó személynévi példáiban az írók, költők önmegemlékítését, szerelmük, közeli hozzátartozóik, barátai, ismerőseik saját néven szerepeltetését, valamint a történelemből, művelődéstörténetből, mitológiából, vallásból vett neveket említette. Helynévi példái szerint az írók főleg szülőföldjük és utazási élményeik helyneveiből merítenek és elsősorban a *couleur locale*, a kor- és környezetfestés érdekében használják e tulajdonneveket. Ugyanebből a célból más típusú neveket is felhasználnak: intézményneveket, márkaneveket, újságcímeket. Legvégül megemlékette még a háziállatok neveit (1979: 153–158). J. SOLTÉSZ felosztásában minden más név fiktív név. Ennek főbb típusai a következők: „tulajdonnévi funkcióval felruházott önkényes hangsorok (pl. *Zenő*, *Elda* Kisfaludy Károlynál¹⁸), tulajdonnevesített közszók (*Mirigy*, *Ledér* Vörösmartynál), valóságos névelemekkel alkotott kombinációk (*Szentirmay Rudolf*, *Eszéky Flóra* Jókainál), a valóságban is létező nevek kölcsönvétele, ráruházása költött alakokra” (1979: 158). Itt említi a *Beniczky*, *Csemiczky* neveket Illés Endre *Törtetők* című színdarabjából. Ugyanezekre a típusokra helynévi példákat is találunk nála (uo. 167).

KARL GUTSCHMIDT szintén két csoportot különített el, ezeket *autentikus nevek*nek és a *fiktív nevek*nek nevezte. Az autentikus (tulajdonképpen valós) neveket így definiálja: „Egy szereplő vagy egy cselekmény helyszínének a neve egy autentikus névviselő nevével azonos.

¹⁸ Az idézett nevek a következő művekben szerepelnek: Kisfaludy Károly: *A lantos* (ballada); Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*; Jókai Mór: *Egy magyar nábob*.

[...] Az ismert személyek autentikus neveit azonban fiktív alakok is megkaphatják”¹⁹ (idézi HORSTMANN, 2001: 26). A többi tulajdonnevet fiktív névnek tartotta (uo.). GUTSCHMIDT felosztása, az elnevezéstől eltekintve, nagyon hasonlít J. SOLTÉSZ KATALINÉHOZ. ULRIKE HORSTMANN ezzel kapcsolatban arra a problémára hívta föl a figyelmet, amelyet a valós név-elemekkel alkotott névkombinációk jelentenek (2001: 26). A névelemeket ugyanis az író egy valós névkincsből választotta ki, ezért előfordulhat, hogy ezeknek a szövegen kívül is lehetnek viselői. A valóságos név megállapítása sok egyéb problémába is ütközhet, az okok igen sokfélék lehetnek.²⁰ Az irodalmi szöveg szempontjából természetesen sokkal fontosabb, hogy

¹⁹ „Der Name einer Figur oder eines Handlungsortes ist mit den Namen authentischer Objekte identisch. [...] Authentische Namen bekannter Persönlichkeiten können aber auch fiktiven Gestalten gegeben werden [...]”

²⁰ Nehézséget okozhat például, hogy az olyan neveket, mint *Nosztty Ferenc* és *Tóth Mari* (Mikszáthnak A Nosztty fiú esete Tóth Marival című regényéből) minden olvasó valósnak fogadja el, mivel a vezetéknev és a keresztnév is használatos a valódi életben. Pedig ezek a nevek a fentiek értelmében fiktív nevek, csak épp valószerűek, valóságot utánoznak. Minden magyar anyanyelvűnek nyilvánvaló a fiktivitás az olyan nevek esetében, mint Petőfinél a *Fejenagy* (A helység kalapácsa). Ám még maga az író sem tudhatja biztosan, hogy az általa alkotott név nem létezik-e a valóságban. HEINRICH PEUCKMANN német író számolt be róla, hogy amikor egy hangjáték megírásakor az egyik szereplőnek nevet keresett, kedvenc labdarúgócsapata, a Borussia Dortmund egyik játékosának neve jutott eszébe: *Konietzka*. A nevet átalakítva nevezte el a szereplőt *Konitz*nak. Azt hitte, hogy kitalált egy nevet, amely elég valósnak tűnik, de nem létezik a valóságban. Röviddel ezután új lakó költözött a szomszédjába, és ezen a néven mutatkozott be neki (vö. PEUCKMANN 1994: 67–68). Szintén a valóság és a fiktivitás problémáját érintik a névadás kultúrafüggő kérdései. Például az utónevek választását sok országban nem kötik szigorú, hivatalos szempontokhoz. Kínában például az újszülöttek gyakran kapnak köznévi eredetű utóneveket, amelyekkel a szülők — a névadás legősibb rétegére emlékeztető módon — a gyermek jövőjére vonatkozó kívánságaikat akarják kifejezni. A fiúgyermek esetében például gyakran használják a *Hiang* ’hős’, *An* ’béke’, *Csi* ’törekvő’, a lányoknál pedig a *Jüe* ’hold’, *Hua* ’virág’, és *Li* ’szép’ neveket. Japánban pedig a gyermekek születési sorrendjének van jelentősége, bizonyos névcsoportok nevei utalnak a születés sorrendjére. Egy elsőszülött fiú például hívható így: *Taro*, *Icsiro* vagy *Kazuo*, egy másodszülött: *Eidzsi*, *Dzsiró* vagy *Kendzsi*, míg egy harmadiknak született fiú így: *Szaburo*, *Taizo* vagy *Szuzo* (vö. DUNKLING 1993: 93–95). Ezekben a kultúrákban szükségképpen más lesz az irodalmi tulajdonnevek megítélése, amikor azok valós vagy fiktív volta fölmerül. Természetesen szokatlan esetek másutt is akadnak. Nagy-Britanniában például létezik hivatalosan rögzített névgyűjtemény, a szülőknek mégis van lehetőségük, hogy közneveket tulajdonnévként adjanak gyermekeiknek. Bár a legtöbb brit a konvencionális névanyagból választ, néha anyakönyveznek olyan keresztneveket is, mint: *Butter* ’vaj’, *Doctor* ’doktor’, *Queen* ’királynő’ (vö. DUNKLING 1993: 22). Érdekes még annak a norfolki puritán családnak az esete, ahol a XX. század elején a gyermekek a következő — nem épp valósnak tűnő — neveket viselték: az egyik lány az *Asenath Zaphnaphpaaneah*, a másik a *Kezia Jemima Kerenhappuch* nevet viselte, a fiúk nevei pedig ezek voltak: *Maher-Shalal-Hashbaz*, illetve *Arphad Absalom Alexander Habakkuk William Shelah* (BEL GEDDES 1964: 87). Az irodalmi szövegek legfurcsább, legkülönlegesebb fiktív tulajdonneveit is túlszárnyalhatják tehát a valóságban előforduló példák.

az ilyen (valós névkincsből választott) nevek a valóság bizonyos névhasználati jellemzőit tükrözhetik vissza, ezáltal realizisztikusan, valószerűen hatnak.²¹

Egy irodalmi szöveg vizsgálatakor természetesen a kutató minden apró tényezőnek a végére járhat, és pontos definíciót adhat, de a fogalomhasználat világosabbá és általánosabbá tételét leginkább az zavarja, hogy a fiktív-valós oppozíciók hol a fikcionális irodalmi nevekre, hol pedig a névviselőkre vonatkoznak. Épp ezért jó ötletnek tűnik, ha a fiktív és valós nevek meghatározásakor megpróbáljuk különválasztani a neveket és a névviselőket. Erre a német szakirodalomban INES SOBANSKI tett kísérletet. A nevek és a névviselők szétválasztásakor felhasználta GUTSCHMIDT két másik kifejezését, az ún. *szüzsébelső nevek* (sujetinterne Namen) és *szüzsékülső nevek* (sujetexterne Namen) fogalmát.²² Ahogy nevük is mutatja, a szüzsébelső neveknek csak a szüzsében van jelöletük, míg a szüzsékülső neveknek a szüzsén kívül is. „A szüzsén kívüli nevek, szemben a szüzsén belüli, »irodalmi« nevekkel, nem rendelkeznek speciális ismertetőjegyekkel, mivel ők ugyanazt a valós objektumot jelölik, mint egy irodalmi művön kívül. Ugyanakkor figyelembe kell venni őket, mivel hozzájárulnak a szerző látókörének megrajzolásához, és annak a lehetőségét is megteremtik, hogy a fikcionális cselekményeket és a szereplőket a szüzsén kívüli térre és időre vonatkoztassuk”²³ (idézi: DEBUS 2002: 35).

Egy fiktív névviselő neve szüzsébelső név, a valós névviselőké szüzsékülső név. A fiktív névviselők az író „találmányai”, a valós névviselők viszont a szövegen kívüli világgal is kapcsolatba hozhatók.²⁴ A valós névviselők GUTSCHMIDT szerint a következő módokon jelennek meg az irodalmi szövegekben: szerzői kiszólásokban vagy reflexiókban; a szüzsével kap-

²¹ E neveknek a magyar szakirodalom is ezt tartja a legfontosabb szerepének: „még teljesen új, költött nevek kialakításában is az a fő szempont, hogy »névszerűek«, »névstílusúak« legyenek, tehát lehetőleg minél kevésbé hangozzanak önkényesen” (J. SOLTÉSZ 1979: 25).

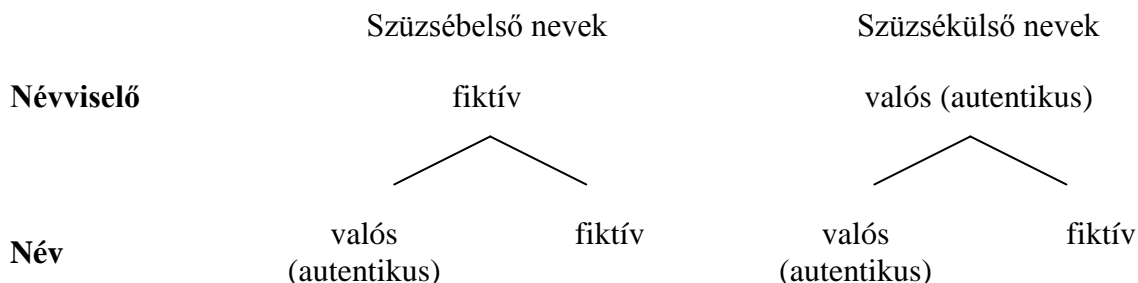
²² A „szüzsé” elsősorban irodalomelméleti fogalom. Mint ismeretes, az orosz formalizmus az elbeszélő szövegek két síkját különítette el. „A fabula (a »történet«) az események kronologikus sorrendjére utal, a szüzsé (a cselekmény) pedig arra a rendre és módra, ahogyan ténylegesen megjelennek az elbeszélésben” (JEFFERSON 1995: 43–44). A szüzsé tulajdonképpen a történet elmondásának módja.

²³ „Die sujetexternen Namen verfügen gegenüber den sujetinternen, »literarischen« Namen nicht über spezielle Merkmale, denn sie bezeichnen dasselbe reale Objekt wie außerhalb eines literarischen Werkes. Sie müssen aber beachtet werden, denn sie tragen dazu bei, den Gesichtskreis des Autors zu umreißen, und geben auch die Möglichkeit, die fiktionale Handlung und die Figuren auf Raum und Zeit außerhalb des Sujets zu beziehen.”

²⁴ A német szakirodalomban e gondolat mentén használják a fikcionális irodalmi személynevek fiktív viselőire az irodalmi *alak*, valós viselőire az irodalmi *személy* elnevezéseket (vö. LAMPING 1983: 26).

csolatban nem álló szövegrészekben; fiktív alakok beszédében; a szűzsébe beleszótt autentikus dokumentumokban (vö. SOBANSKI 2000: 62). Ezek lennének a szűzsékülső helyzetek.

SOBANSKI ezek alapján a fikcionális irodalmi neveket a következőképpen csoportosította (2000: 64):

SOBANSKI a fiktív névviselők valós nevei közé olyan neveket sorolt, amelyeket az író a valós névkincsből választott. Nála tehát ide kerülnek például a valóságban is meglévő vezetéknevekből és keresztnivekből alkotott személynevek (*Kovács József*), és ugyanígy ide a cselekmény fiktív helyszíneinek a valósággal összefüggő nevei, mint *Oxford*, *London*, *Párizs*. — A fiktív névviselők fiktív nevei között olyan kitalált személyneveket említett, mint: *Proffesor Phocus*, *Sir Bradcock Burnaby-Bradcock*; vagy épp helyneveket: *Cobhole*, *Dulham* és *Ludhury* (Gilbert Keith Chesterton regényeiből). Ezek közül a valós névkincsbe illőket *valószerűnek* nevezte. — A valós névviselők valós neveihez hozott példái (szintén Chestertontól): *Lady Godiva*, *Walt Whitman*, *Charles Darwin*. Ide kerültek továbbá a fikcionális cselekmények valós helyeinek valós helynevei: *Brighton*, *Vancouver*, *Velence*, *Rubicon*, *Ganges*, *Etna* stb. — A valós névviselők fiktív neveihez SOBANSKI a más fikcionális irodalmi szövegekből átvett azon tulajdonneveket sorolja, amelyeket az eredeti szövegvilág alkotója hozott létre: *Mr. Pickwick* (Charles Dickenstől), *Struwelpeter* (Heinrich Hoffmantól), *Tweedledum* és *Tweedledee* (Carolltól) (vö. 2000: 64–65).

Látható, hogy SOBANSKINál is előkerült a fiktív nevek valószerűségének (J. SOLTÉSZ KATALIN kifejezésével: *névszerű*, *névtílusú*; a német szakirodalomban: *realisztikus*) kérdése. A fiktív nevekkal szemben támasztott egyik leggyakoribb igény, hogy valószerűek legyenek. Ez azt jelenti, hogy kialakításukra „erősen hat a meglévő tulajdonnevek analógiája”, a nevek „morfológiai rendszere” (J. SOLTÉSZ 1979: 25). Az ilyen fiktív nevek tehát a valós neveket „utánozzák” (vö. LAUR 1979: 124), ezért az olvasók is többnyire valósként azonosítják őket. E neveket *valószerű névnek* nevezzük. A valószerű fiktív nevek beleilleszkednek a valós nevek alaki rendszerébe. Pl. „A Mikszáth költötte *Majornok*, *Kovárnok*, *Zehernye*, *Mezernye*, *Mahornya* helyneveket az teszi elhíhetővé, hogy számos hasonló végződésű valódi helynév cseng a fülünkben (pl. *Szolnok*, *Putnok*, *Tárnok*, *Letenye*, *Böhönye*, *Palkonya*)” (J. SOLTÉSZ

1979: 168). A valószínű fiktív nevek a szűzsébső-valós nevek közé, míg a valósgos nevek a szűzsékülső-valós nevek közé tartoznak.

Természetesen — és ezt SOBANSKI is hangsúlyozta —, ezzel az osztályozással sem lehet minden nehézséget kiküszöbölni. Ugyanakkor van ebben a felosztásban néhány olyan következetlenség, amelyet mindenképpen érdemes lenne kijavítani. A névvisezők (tulajdonképpen: jelöletek) és a tulajdonnevek szétválasztása a fentebb már jelzett problémák miatt mindenképpen jó ötlet. Ugyanakkor INGARDEN már idézett gondolatai miatt szerintem félrevezető egy fikcionális irodalmi szövegvilágban való névvisezőkről beszélni. Valós névvisezők (illetve azok tulajdonnevei) csak a nem-fikcionális irodalmi szövegekben lehetnek, egy fikcionális irodalmi szövegben a névvisezők valósga csupán kvázivalóság. Következésképpen azokat a névvisezőket, amelyeket nem az író/szerző talál ki, hanem a való világól kölcsönzi és a valósg látszatát kelti velük, *kvázivalós névvisezők*nek nevezem. Továbbá a rendszerezést igen megnehezítené, ha az intertextuális kölcsönzésekből eredő, vagyis a szövegvilágon kívülről, de más szövegvilágból származó, eredetileg fiktív névvisezőket (például a *Sherlock Holmes* név jelölését Arthur Conan Doyle regényeiben) valósként tüntetnénk föl. Egy fikcionális szövegvilág fiktív névvisezői egy másik szövegvilágban is fiktívek maradnak. Nem a fiktív–valós kontrasztban van ugyanis az eltérés, hanem a névalkalmazás–névteremtés kérdésében. További problémának látom a *szűzsébső* és *szűzsékülső* kifejezések használatát. Azt, hogy egy fikcionális szövegben megjelenjen egy fiktív helyszín (vö. n. *Schauplatz*), amely a való *Oxford* nevet viseli és egy való hely (vö. n. *Ort*), amely a való *Vancouver* nevet viseli, elképzelhetetlennek tartom. Ez csak úgy lehetséges, ha félreértjük a *szűzsé* szó jelentését. A *szűzsé* fogalma az elmesélés módjára vonatkozó narrációt jelöli, SOBANSKI viszont a 'szövegvilág fiktív névvisezőinek halmaza' jelentésben használja. Egy fikcionális irodalmi szövegben egyszerűen nem lehetnek való névvisezők, legfeljebb kvázivalóságok.

Bár a modern irodalomelméletek szerint egyetlen fikcionális irodalmi szövegben lévő tulajdonnév jelölete sem lehet azonos egy szövegen kívüli névvisezővel, hiszen a fiktív szövegvilágban ezek a névvisezők a szöveg által felépített világban teremtődnek meg, egyfajta „kvázi-azonosságot” mégis feltételezhetünk. A szövegvilág ugyanis — bár ontológiailag jóval szegényebb a való világnál — csak a való világról szerzett tapasztalatok fényében értelmezhető (vö. ECO 1995: 116–119), ebbe pedig a való világ tulajdonnevei és jelöleteik is beletartoznak. Egy (lehetséges) szövegvilágban azonban nem biztos, hogy ugyanúgy teremtődnek újjá, mint ahogy azt „valós tapasztalataink” alapján elvárjuk. Ezért itt csak kvázi-azonosságról lehet szó.

Ha mégis van a fikcionális szövegben olyan szövegrész, amelynél felmerül, hogy abban valós névviselő szerepel, azt a szövegrészt nem tekinthetem fikcionálisnak, viszont akkor nem ennek az osztályozásnak kell vele foglalkoznia. Ilyen szövegrész például bármilyen valós szöveg idézése, az egyértelműen írói kommentárok stb. Az elmondottak alapján a *szüzsékülső* és *szüzsébelső* kifejezéseket nem használom.

2.5. A fikcionális tulajdonnevek osztályozása

A fikcionális irodalmi tulajdonnevek olyan osztályozására van szükségünk, amely eléggé rugalmas ahhoz, hogy a posztmodern irodalom szokatlan lehetőségeire is alkalmazható legyen, másrészt praktikus annyira, hogy ne tegye túl bonyolulttá az elemző munkáját. Az osztályozásnak figyelembe kell vennie az intertextualitás lehetőségeit, SOBANSKIT követve külön kell kezelnie a névviselőket és a tulajdonneveket, és szem előtt kell tartania az író kétféle névadási gyakorlatát: a névalkalmazást és a névteremtést. Az osztályozásnál nem vehetünk figyelembe olyan szempontokat, amelyek az olvasó befogadói folyamatának esetleges korlátaiból fakadnak (például az olvasó nem ismeri föl az intertextualitással megjelenő neveket, mert nem ismeri azt a szöveget, amelyből az adott név származik). Továbbá mindig érvényes marad annak a lehetősége, hogy a fiktív–valós nevek elkülönítésében mutatkozó nehézségek miatt az osztályozás esetleg nem minden helyzetre alkalmazható, ezért nem lehet például tekintettel az író által kitalált, később mégis valósnak bizonyuló nevek esetére. Az így létrejövő tulajdonneveknek az író szándéka szerint nincs jelölésük a szövegen kívül, ha mégis, azt az osztályozás nem veheti figyelembe. (Más kérdés, hogy az ilyen eseteknél inkább névazonosságról van szó, egy fikcionális irodalmi szöveg ugyanis még ilyen esetben sem tud a valóság egy elemére referálni.)

Az osztályozás nem lehet tekintettel továbbá arra, hogy azok a helyzetek, amelyekre alkalmazhatók, hogyan jönnek létre a fikcionális irodalmi szövegekben. Erre válaszolni nem az osztályozás feladata. Előfordulhat tehát, hogy az irodalmi szövegek nem minden lehetőségét használják ki az osztályozásnak.

A fikcionális irodalmi tulajdonnevek osztályozásában a következő fogalmakat használom:

Fiktív névviselő: csak fikcionális irodalmi szövegvilágban megjelenő szereplő vagy bármilyen objektum. A más fikcionális szövegvilágból átvett névviselők is ide tartoznak.

Kvázivalós névviselő: olyan szereplő vagy bármilyen objektum, amely kváziaazonos a valós világ egy bizonyos személyével vagy bármely objektumával.

Valós (fikcionális irodalmi tulajdon)név: olyan tulajdonnevek, amelyek a fikcionális irodalmi szövegek világán kívül, a valós világban is előfordulnak, és ott egy bizonyos jelöltre vonatkoznak.

Fiktív (fikcionális irodalmi tulajdon)név: olyan tulajdonnevek, amelyek csak fikcionális irodalmi szövegvilág(ok)ban léteznek, és névviseleők is ilyen világokban találhatóak.

Valószerű (fikcionális irodalmi tulajdon)név: a valós világ névadási normáinak, névhasználatának megfelelő, annak tulajdonságait, jellemzőit imitáló fiktív tulajdonnév. A valószerűséget szociolingvisztikai, dialektológiai és pragmatikai okokból skálán elhelyezkedő fogalomnak tartom, amely erősen függ a befogadói szemlélettől.

Valószerűtlen (fikcionális irodalmi tulajdon)név: a valós világ névadási normáit, névhasználatát figyelmen kívül hagyó, ahhoz nem illő tulajdonnév. Az imént jelzett okok miatt ezt is skálán elhelyezkedő fogalomnak tartom.

Fikcionális (tulajdon)névalkalmazás: az írónak az az eljárása, amikor a fikcionális szövegben felhasznál az adott szövegen kívülről, a valós világból vagy más fikcionális szövegből származó tulajdonneveket. Ebben az eljárásban az író semmilyen módon nem vehet részt a név létrejöttében, a tulajdonnév egy diakrón vagy szinkrón síkon érvényes névanyagból származik, amelybe a már létező fikcionális szövegek névanyaga is beletartozik.

Fikcionális (tulajdon)névteremtés: az írónak az az eljárása, amely során egy fikcionális szövegvilág számára tulajdonnevet alkot. Az így létrejövő tulajdonnév lehet az író teljesen egyedi találmánya, de lehet a szövegen kívüli, a valós világban vagy más szövegekben érvényes névanyag bizonyos elemeinek felhasználásával alkotott név is.

Az itt közölt osztályozás természetesen nem jelent élesen elkülönült halmazokat, minden bizonytalansággal lehetnek és vannak is átmenetek az egyes csoportok között. A fikcionális irodalmi szövegek gazdagsága miatt ráadásul nyitottan kell hagynunk, rugalmasnak maradva bármilyen meglepő helyzetű fikcionális tulajdonnév besorolására. Egy fikcionális szövegvilágban a következő névcsoportokat tartom elhelyezhetőnek, ha a fiktív–kvázivalós névviseleők, a fiktív–valós nevek, és a névteremtés–névalkalmazás oppozícióival számolunk.

1. Fiktív névviselők tulajdonnevei

1.1. Valós név alkalmazása

Az ilyen nevek általában a fiktív névviselő miatt valószerűtlenül hatnak (*Winston Churchill* 'fiktív kéményseprő neve'; *Császár-Komjádi uszoda* 'fiktív vidéki városka uszodájának neve').

1.2. Fiktív név teremtése vagy alkalmazása

1.2.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

Az ilyen nevek lehetnek valószerűek (*Szatmári Tibor* 'fiktív személy neve') vagy valószerűtlenek (*Istókhalm* 'fiktív vidéki város neve'; *Szunyoglak* 'fiktív hely neve' Jókainál).

1.2.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

Az ilyen nevek is lehetnek valószerűek (*Karmad* 'fiktív település neve'), de sokszor valószerűtlenek (*Kormozó Tiha* 'fiktív kéményseprő neve'; *Festéktüszentő Hapci Benő* 'fiktív személy neve' Csukás Istvánnál).

1.2.3. Fiktív név alkalmazása (a valós névkincs fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek általában valószerűtlenek (*Erős Pista* 'fiktív személy neve'; *Rákosborzasztó* 'fiktív település neve').

1.2.4. Fiktív név intertextuális alkalmazása (más irodalmi szövegek fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek valószerűségének megítélését nagyban befolyásolja az adott irodalmi szöveg ismertsége ([Jókai Mór→] *Kárpáthy Zoltán* 'fiktív kéményseprő neve'; [Conan Doyle→] *Sherlock Holmes* 'fiktív iskolaigazgató neve', [görög mitológia→] *Prométheusz* 'fiktív taxisofőr neve'; [Mikszáth Kálmán→] *Glogova* 'fiktív magyar megye székhelye').²⁵

2. Kvázivalós névviselők tulajdonnevei

2.1. Valós név alkalmazása

Általában a kvázivalós névviselőkhöz tartozó tulajdonnevek alkalmazását értjük ide (*Winston Churchill* 'kvázivalós brit politikus, miniszterelnök neve'; *Császár-Komjádi*

²⁵ Nyilván nagyon szokatlan esetek is elképzelhetők. Tegyük fel, hogy egy író a következő személynevet hozza létre: *Huckleberry Sawyer*. A név intertextuális átvétel, Mark Twaintól származik, de két különböző fiktív névből (*Huckleberry Finn* és *Tom Sawyer*) származik. Névkalkulációnak tűnik, de ha következetesek akarunk lenni, akkor ez névteremtés.

uszoda 'kvázivalós uszoda neve').²⁶

2.2. Fiktív név teremtése vagy alkalmazása

2.2.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

Az ilyen nevek lehetnek valószerűek²⁷ (*Szatmári Tibor* 'kvázivalós személy neve') vagy valószerűtlenek (*Istókhalma* 'kvázivalós város neve').

2.2.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

Az ilyen nevek is lehetnek valószerűek (*Karmad* 'kvázivalós település neve'), de sokszor valószerűtlenek (*Svájci Néger* 'kvázivalós testépítő neve').

2.2.3. Fiktív név alkalmazása (a valós névkincs fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek általában valószerűtlenek (*Erős Pista* 'kvázivalós személy neve'; *Rákosborzasztó* 'kvázivalós település név').

2.2.4. Fiktív név intertextuális alkalmazása (más irodalmi szövegek fiktív neveinek felhasználása)

Az ilyen nevek valószerűségének megítélését egyrészt az adott irodalmi szöveg ismertsége, másrészt a névviselő valósággal való kapcsolatának egyértelműsége befolyásolja ([Jókai Mór→] *Kárpáthy Zoltán* 'egy kvázivalós magyar miniszterelnök neve'; [Conan Doyle→] *Sherlock Holmes* 'kvázivalós iskolaigazgató neve', [Mikszáth Kálmán→] *Glogova* 'Nógrád megye székhelye').

²⁶ Nehezen képzelhető el, de nem zárható ki, hogy egy kvázivalós névviselő egy nem hozzátartozó valós nevet kapjon meg. Ilyen lenne, ha például Winston Churchill egy regényben az őt megelőző angol miniszterelnök, Neville Chamberlain nevét viselné.

²⁷ A valószerűséget nagymértékben ronthatja, ha egyértelműen beazonosítható névviselőjük valós világgal való kapcsolata.

3. Az irodalmi onomasztika a logika és a nyelvfilozófia tükrében

Bár nevekre vonatkozó megfigyeléseket az ókorban találhatunk Európán kívüli kultúrákban is²⁸, a névtan mégis európai tudomány, alapjait a görög filozófusok idevágó gondolatai jelentik. Közismert, hogy amikor a Kr. e. V–IV. század táján megjelent az ókori görög filozófiában a nyelv problematikája, szorosan összekapcsolódott azzal a vitával, amely a természet és a törvény ellentéte körül forgott. „Hajdan a »*nomosz*«, a törvény szent és sérthetetlen volt, isteneket és embereket egyformán kötelezett. A sokat utazott és sokat látott szofisták ezzel szemben azt mondták, hogy a törvény sem nem örök, sem nem általánosan érvényes: nem természetszerű (*phüszei*), hanem emberek alkotta (*theszei*) szokásjog, konvenció” (NYÍRI 1991: 57–57). Hasonlóképpen a nyelv is vagy a természetből (*phüszisz*) ered, vagy csupán konvenció, szokás (*nomosz*²⁹), azaz emberi alkotás (*theszisz*). A két felfogásból, a phüszisz–nomosz/theszisz ellentétéből különbözőképpen ragadható meg a dolgok és a dolgok nevei közti viszony. Ha ugyanis a nyelv a természet szerint való, akkor a dolgok nevét is a dolgok természete határozza meg, míg ha a nyelv pusztán szokás, akkor a nevek önkényesek³⁰. DÉMOKRITOSZ (Kr. e. ~470/460–370 k.) szerint a nevek az emberek közti megállapodás alapján születnek, és nem lehetnek természet szerintiek. Állítását négy érveléssel magyarázta, amelyeknek nevet is adott: sokjelentésű, egyenértékű, névcserélő, névvel el nem látott. Ezek szerint egyrészt különböző dolgok gyakran ugyanazt a nevet kapják; másrészt ugyanannak a dolognak különféle nevei is lehetnek; harmadrészt sokak új nevet vagy neveket kapnak életük során (mint Platón, akinek az eredeti neve *Arisztoklész* volt); negyedrészt sok dolognak nincsen neve, pedig lehetne (vö. 8. [B 26.]). A vitáról szóló egyik legismertebb szöveg PLATÓN (Kr. e. 427–347) *Kratülosza*, amelyben *Kratülosz* a phüszisz, míg *Hermogenész* a *nomosz* elméletét képviseli: „Ez a *Kratülosz* azt állítja, *Szókratész*, hogy minden dolognak természettől fogva van helyes, valódi neve, és hogy a név nem az, amivel az emberek a dolgokat valamiféle hangot adva megegyezés alapján, konvencionálisan jelölik, hanem hogy van a neveknek valami természetes helyesége, valódisága a görögök és nem görögök nyelvében egyaránt” (*Kratülosz* 383 a–b). A szövegből az is kiderül, hogy PLATÓN — *Szókratész* szerepében — világosan elválasztotta egy-

²⁸ Például Kínában a *Nevek iskolája* (*ming jia*) egy, a hadakozó fejedelemségek korában (Kr. e. 479–221) működő gondolkodói kört jelölt, akiket elsősorban a nyelv, a vita, és a metafizika érdekelt (FRASER 2009: internet).

²⁹ A *nomosz* egyaránt jelent szokást és törvényt.

³⁰ Ez egyértelmű elmozdulás a mitikus gondolkodáshoz képest. Mint a bevezetőben írtam, ott a név (jel) a megnevezett (jelöllet) lényegéhez tartozik, vagyis a kettőt nem lehet szétválasztani. A jel és jelöllet elválasztásában talán szerepet játszhattak azok a szokások, amikor a tabuvá lett nevet egy másik névvel kellett helyettesíteni.

mástól a nevet és a név viselőjét (430 a), azaz elválasztotta egymástól a jelet és jelölését, de a nevet a dolgok utánzatának tartotta. Vagyis a dolgok természet szerinti vonásait a neveknek utánozniuk kell, amennyiben helyes neveket szeretnénk. Ám a szavak gyakran nem helyesek és így a belőlük alkotott mondatok sem azok (435 a–d), értelmüket a megszokás biztosítja. A probléma tehát abban áll, hogy teljesen helyes nyelv csak az eszmék (ideák) világában létezik. A helyes, tökéletes nevek természet szerintiek, míg a tökéletlenek értelmét a konvenció biztosítja. PLATÓN szerint tehát nem lehet egyértelműen állást foglalni a vitában, de azt leszögezi: „a dolgokat nem a nevekből kell megértenünk és kutatnunk, hanem sokkal inkább önmagukból, mint a nevekből” (439 b). ARISZTOTELÉSZ (Kr. e. 384–322), aki kritizálta a platóni ideátant, egyértelműen elvetette a természet szerint való nevek lehetőségét. Egyetértett a név és a dolgok szétválasztásával, és a neveket csupán a dolgok szimbólumainak tartotta: „Lehetetlen egy beszélgetésben a tárgyalt dolgokat szerepeltetni, hanem ehelyett a neveiket mint szimbólumokat kell használnunk, és feltételezzük, hogy ami a nevek között következik, az a dolgok között is következik; ugyanúgy, mint ahogy a számítások eredményeit is a számológépek alapján tételezzük fel. De a nevek és a dolgok esete nem azonos. Hiszen a nevek végesek, és így van ez a lehetséges kifejezések összességével is, míg a dolgok száma végtelen. Ezért elkerülhetetlen, hogy ugyanannak a névnek több jelentése is legyen” (Szofisztikus cáfolatok, I.).

A nevek nyelvi jel volta tehát már az ókorban is ismert volt, a nevek természet szerinti-ségéről és önkényességéről való gondolkodás így rámutatott arra is, hogy a nevek vizsgálata valójában jelelméleti kérdés. Ennek megfelelően a természet szerintiség és az önkényesség kérdése az ókor legvégén alkotó (Hippói) Szent ÁGOSTONnál (354–430) már kifejezetten jelelméleti problémaként jelentkezett. A jelet kettős természetűnek tartotta, amin azt értette, hogy nemcsak érzékeljük, hanem jelent is valamit a számunkra: „A jel az, ami egyrészt önmagát nyújtja az érzékelésnek, másrészt önmagán kívül valami mást az értelemnek”³¹ (De dialectica V.). Továbbá amikor beszélünk, hangokból formáljuk meg gondolataink jelét: „Mert aki beszél, tagolt hanggal fejezi ki saját akaratának jelét”³² (De magistro I, 2). A jelek pedig vagy természetesek (signa naturalia), vagy létrehozottak, egyezményesek (signa data).³³

³¹ „Signum est et quod seipsum sensui, et praeter se aliquid animo ostendit.” ADAMIK TAMÁS fordítása, vö. ADAMIK 1979: 77.

³² „Qui enim loquitur suae voluntatis signum foras dat per articulatam sonum.”

³³ „Data vero signa sunt, quae sibi quaeque viventia invicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui, vel sensa, aut intellecta quaelibet. Nec ulla causa est nobis significandi, id est signi dandi, nisi ad depromendum et trajicendum in alterius animum id quod animo gerit is qui signum dat” (De doctrina christiana, Lib. II. Cap. II., idézi: ADAMIK 1979: 77).

A szavaknak ÁGOSTON három típusát különítette el: a szív szavát (*verbum cordis*), melyhez nincs szükség nyelvre, a belső szót (*verbum interius*), amely tulajdonképpen az emberi gondolkodás közege, és a külső szót (*verbum exterius*), amit kimondunk, és ami a tulajdonképpeni nyelvi jel (vö. FERENCZ 2003: 36).

A jelelméleti (és névelméleti) téma legismertebb középkori vitája a nominalizmus–realizmus vita volt, amely mind a filozófiára, mind a teológiára erősen hatott. Mint az közismert, a realizmus álláspontja szerint az általános fogalmaknak (univerzáléknak) saját realitásuk van, ily módon megelőzik az egyes dolgokat, vagyis nem a szubjektív emberi gondolkodás hozza őket létre, míg a nominalizmus az univerzálék önálló létét tagadta. Aquinói Tamás (1224–1274) is hozzászólt a nominalizmus–realizmus vitához. Ő maga is hangsúlyozta, hogy a szónak jelfunkciója van. A nominalizmus legismertebb képviselője, OCKHAMI VILMOS (William of Ockham 1285–1349) többször is írt az univerzálékról szóló elméletek ellentmondásosságáról például Quodlibeta septem című munkájában is (V. Questio 12–13). Amellett érvelt, hogy az univerzálékat értelmünk hozza létre úgy, hogy a lényegi tulajdonságokat elvonatkoztatja az egyedi dolgokból, az univerzálék tehát ezeknek a lényegi tulajdonságoknak a jelei. A szó ugyanakkor olyan intézményesült jel, amely a fogalmak és tárgyak jele. Fent említett munkájában azt a kérdést is feltette, hogy van-e az elmében valódi különbség az abszolút, a konnotatív és a relatív fogalmak között? A válasza egyértelmű igen volt. Az *emberi lény* abszolút, a *fehér(ség)* konnotatív, míg az *apa* relatív fogalom. A relatív fogalmak egyben konnotatívok is, de fordítva nem.³⁴ Ezzel lényegében OCKHAM a denotáció és konnotáció megkülönböztetésének újkori gondolatát előlegezte meg.

Bár OCKHAMot nézetei miatt a pápa kiközösítette, a vita a nominalizmus győzelmét hozta. A hangsúly így áthelyeződött a név (jel) és a nevet viselő dolog (jelölet), valamint a dolog és a fogalom kapcsolatának kutatására.

3.1. Nevek és tulajdonnevek: logikai-szemantikai alapok

A téma újkori vizsgálatában az első fontos állomás JOHN STUART MILL 1843-ban megjelent *System of Logic* című munkája. MILL a nevek logikai szerepét vizsgálva két csoportot különített el: *konnotatív* (tkp. együttjelző) *neveket* és *nem konnotatív neveket*. A terminusokról a következőt írta: „Nem konnotatív kifejezés az, amely csak egy tárgyat, vagy csak egy attribú-

³⁴ „conclusio est certa secundum philosophos, nam conceptus hominis est absolutus, conceptus albi est connotativus, et conceptus patris est relativus. Et non coincidunt nisi sicut superius et inferius, quia omnis conceptus relativus est connotativus, et non econverso” (Quodlibeta. V. Questio 25.)

tumot jelöl” (1843: 37)³⁵. A konnotatív nevek tehát úgy jelölik a mondat szubjektumát, hogy közben valamely attribútumát is felidéznek, konnotálják. MILL példáiban tulajdonságot jelölő mellékneveket említett: *fehér, hosszú, kiváló*. A *fehér* tehát olyan dolgok neve, amelyek rendelkeznek a fehérség attribútumával, és ezt már a *fehér* név is konnotálja. A *fehérség* viszont csak egy attribútumot jelöl, miként a *Szókratész* is csak egy szubjektumot, ezek tehát nem konnotatív nevek. Vagyis a *Szókratész* tulajdonnév nem konnotálja viselőjének egyetlen tulajdonságát sem, pusztán egy személyhez kapcsolt nyelvi címke.³⁶ MILL szóhasználatában a *konnotáció* tulajdonképpen ugyanaz, mint a *jelentés*, álláspontja szerint tehát a tulajdonneveknek nincs jelentésük, vagy másképpen: a név egyetlen szemantikai vonása maga a referencia³⁷.

MILL tulajdonnév-meghatározásával kapcsolatban két problémát szoktak említeni. Az első akkor áll elő, ha ugyanazt a tárgyat több tulajdonnév is jelöli. A probléma klasszikus példáját a Vénusz bolygó elnevezései adják. Az ókorban ugyanis sokáig úgy vélték, hogy két különböző égitestet látnak a Nap keleti, illetve nyugati oldalán. A hajnalban látható Vénuszt fényhozónak, *Phoszporosznak*, az alkonyatkor előtűnőt pedig Atlasz fiáról *Heszperosznak* nevezték. Püthagorasz ismerte föl elsőként, hogy a *Phoszporosz* és a *Heszperosz* ugyanaz az égitest. Mivel a két név jelölete ugyanaz (a Vénusz), így *A Heszperosz azonos a Phoszporossal* ($a=b$), illetve *A Heszperosz azonos a Heszperossal* ($a=a$) állítások MILL elmélete alapján ugyanazt fejezik ki. A második probléma az, hogy ha egy tulajdonnév jelölete nem létezik (ilyenek például az irodalmi művekben gyakran előforduló, kitalált, azaz fiktív személyek és objektumok nevei), pontosabban mondva a név nem referál semmire, akkor hogyan értelmezhető egy olyan kijelentés, amelyben ez a név szerepel.

E két problémára először GOTTLÖB FREGE kínált megoldást (1892: *Über Sinn und Bedeutung*). Ha az $a=b$ mondatban szereplő nevek csak jelölnek (denotálnak), akkor ennek a

³⁵ „A non-connotative term is one which signifies a subject only, or an attribute only. A connotative term is one which denotes a subject and implies an attribute only.”

³⁶ „The only names of objects which connote nothing are proper names; and these have, strictly speaking, no signification. [...] A proper name is but an unmeaning mark which we connect in our minds with the idea of the object, in order that whenever the mark meets our eyes or occurs to our thoughts, we may think of that individual object” (MILL 1843: 43–44)

³⁷ Fontos azonban szem előtt tartani, hogy „mai nézőpontból tekintve Mill egykori fogalomhasználata már nem eléggé finom szerkezetű. A kortárs szakirodalomban például a jelentésnek számos fogalma ismeretes, de egyikre sem mondhatjuk, hogy azonos lenne a konnotáció fogalmával” (VECSEY, 2007: 14).

mondatnak analitikusnak (a priori érvényesnek) kell lennie³⁸. A *Phoszporosz* és *Heszperosz* esetében azonban nem erről van szó, hanem éppen arról, hogy felfedezzük, hogy a két név ugyanazt jelöli, vagyis a mondat szintetikus (a posteriori). Ezért a jelöleten kívül kell lennie még valaminek, ami lehetővé teszi a felfedezésünket, ami kifejezi az ilyen mondatok kognitív értékét. Ez pedig nem más, mint az *a* és *b* jelek jelentései. FREGE tehát világosan szétválasztotta egymástól a jelöletet (*Bedeutung*) és a jelentést (*Sinn*):³⁹ „egy jellel (névvel, szókapcsolattal, írásjeggyel) ne csak azt kapcsoljuk össze, amit megjelöl, s amit a jel jelölétének hívhatunk, hanem ezen kívül azt is, amit a jel jelentésének neveznek, és amely a meghatározás módját foglalja magában” (FREGE 1980: 158). A *Phoszporosz* és *Heszperosz* (FREGÉNÉL: *Morgenstern*, illetve *Abendstern*) neveknek tehát csak a jelölete azonos, viszont a jelentésük — vagyis az a mód, ahogyan a jel meghatározza a jelölését — nem. „Ez a jelentésfogalom a nyelvi jelentés mindkét (...) aspektusát magában hordozza: számot ad egyfelől a nyelvben reprezentált világ és a jel közti kapcsolatáról, amely tehát egy logikai meghatározottság jel és jelölete között; másfelől a jelentés hordozza azt az információt, amit a beszélő, amikor nyelvi jelek segítségével kommunikál, egy másik beszélőnek átad, és amit utóbbi megért” (DANYI 2005: 4–5). Hogy a tulajdonnevek⁴⁰ jelentése milyen információkat hordoz, arról FREGE egy lábjegyzetben a következőt írja: „Valódi tulajdonnevek esetében, mint »Arisztotelész«, a vélemények a jelentésről persze eltérőek lehetnek. El lehet fogadni pl. ezt: Platón tanítványa és Nagy Sándor nevelője. Aki ezt teszi, az »Arisztotelész Sztageirából származott« mondathoz más jelentést fog kapcsolni, mint aki a név jelentéséül ezt fogadja el: Nagy Sándor Sztageirából származó nevelője” (FREGE 1980: 159). Azaz a tulajdonnév jelentését (értelmét) egy határozott leírás jeleníti meg. Az egyik lábjegyzetben azonban FREGE elismerte: a leírás egyénenként eltérő lehet amiatt, hogy az egyént más-más jellemző attribútumával is azonosítani lehet. Ezt, ha nem is szívesen, de el kell fogadnunk a természetes nyelvekben, viszont a bizonyító tudományokban vagy egy tökéletes nyelvben mindenképp el kell kerülni. FREGE megközelítésében tehát a *Phoszporosz* és *Heszperosz* jelölete (referenciája) ugyanaz, de a jelentésük (értelmük) más.

³⁸ Vö. „A statement is analytic if and only if it is true in virtue of linguistic rules alone, without any recourse to empirical investigation” (SEARLE 1958: 166).

³⁹ 1947-ben ezekre RUDOLF CARNAP bevezette az *extenzió* és *intenzió* terminusokat (CARNAP 1988: 2–3). A magyar szakirodalomban FREGE terminusait a *referencia* (*Bedeutung*) és *értelem* (*Sinn*) szavakkal is fordítják (vö. VECSEY 2007: 30).

⁴⁰ A nyelvészeti értelemben vett tulajdonneveket FREGE valódi tulajdonnévnek hívja, elkülönítve a többi konkrétan meghatározott tárgy nevétől.

A jelölet nélküli tulajdonnevek okozta probléma megoldásához FREGE a mondat és a gondolat viszonyát tisztázta. Ha ugyanis a mondat jelöletét keressük, akkor első pillantásra a benne foglalt gondolat kínálkozik. (A gondolatot nem szubjektív, hanem objektív tartalomként, sok ember közös tulajdonaként érti.) Láttuk azonban, hogy létezhet két olyan mondat, amelyek között csupán az a különbség, hogy egy azonos jelölétű, de eltérő jelentésű nevet tartalmaznak, vagyis a mondatoknak ugyanaz a jelölete, a két mondatban benne foglalt gondolat mégis más. Vagyis a gondolat a mondatnak nem a jelölete, hanem a jelentése (vö. FREGE, 1980: 164). Az *Odüsszeusz* névnek nincs jelölete, ezért *A mélyen alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra* mondatnak sincsen és így igazságértéke sincs. A kérdéses mondatnak mégis van jelentése, hiszen „a gondolat ugyanaz marad, akár van az »Odüsszeusz« névnek jelölete, akár nincs” (uo. 165). Ezért a művészi szövegekben szereplő mondatok esetében meg kell elégednünk csupán azok jelentésével, a jelöletről, s így az igazságértékről is le kell mondani: „egy eposz hallgatásakor a nyelv dallamosságán kívül csak a mondatok jelentése és az ezáltal keltett képzetek és érzelmek ragadnak meg minket. Az igazság után érdeklődve elhagynánk a műélvezetet és a tudományos vizsgálódáshoz fordulnánk. Ezért közömbös számunkra, hogy pl. az »Odüsszeusz« névnek van-e jelölete mindaddig, amíg a költeményt műalkotásként fogjuk fel” (uo. 165–166). Ráadásul ehhez lábjegyzetben még azt a javaslatot is hozzáfűzte, hogy a csak jelentéssel rendelkező jeleket terminológiailag is érdemes lenne elkülöníteni: „Ha pl. képeknek neveznénk őket, akkor a színész szavai a színpadon képek lennének, sőt maga a színész is kép lenne” (uo. 166). Ez azt jelenti, hogy az igazságértéket kutató vizsgálat tárgyául csak jelöllettel rendelkező jeleket választhatunk, a jelölet hiánya egy ilyen vizsgálatot értelmetlenné tenné. FREGE ugyanakkor azt sem hagyta figyelmen kívül, hogy a jelentés alatt sokan jóval többet értenek, mint amit az ilyen leírások kifejeznek. A jelölethez kapcsolódó, érzéki benyomásokból és a hozzá fűződő belső vagy külső cselekvésekből fakadó belső képet képzetnek, illetve — ha e benyomások és cselekvések emléke is részt vesz kialakításukban — szemléletnek nevezi, és ezeket határozottan elkülöníti a jelentéstől: „A jel jelöletétől és jelentésétől meg kell különböztetnünk a hozzá kapcsolódó képzetet. [...] Ez a kép gyakran érzelmekkel telített; egyes részeinek kivehetősége különböző és ingadozó. Még egy és ugyanannál az embernél sem kapcsolódik ugyanaz a képzet mindig ugyanahhoz a jelentéshez. [...] Egy festő, egy lovas és egy zoológus valószínűleg nagyon eltérő képzeteket kapcsol a »Bukephalosz« névhez” (uo. 161). FREGE a fiktív tulajdonneveket — amelyek tehát empirikusan azonosítható tárgyra nem referálnak — a tudományos vizsgálat számára üresnek

(leer) tartotta, *Az Aranyhegy 4000 méternél magasabb* mondat ezért csak látszatállítás.⁴¹ Hogy a hétköznapi nyelvhasználatban miért lehet mégis értelmes kijelentéseket tenni ezekkel a nevekkel, arra „Frege számos írásában [...] azt az általános érvényűnek szánt választ adta [...], hogy a szokványos tulajdonnevek akkor is kifejeznek valamiféle értelmet vagy információs tartalmat a köznapi nyelvhasználat mondataiban, ha tisztázatlan vagy tisztázhatatlan az empirikus világ tárgyaival való szemantikai kapcsolatuk. A kompetens nyelvhasználóknak ezek szerint nem kell pontosan tudniuk, hogy létezik-e egy meghatározott tárgy az empirikus világban, amelyre a 'Mont Blanc' vagy az 'Aranyhegy' tulajdonnévvel sikeresen referálhatnak, azaz nem kell *de re* kompetenciával rendelkezniük. Nyelvhasználati konvenciók ismeretén alapuló tudásuk és természetes grammatikai érzékük alapján mindössze fel kell ismerniük, hogy mindkét név állhat a '( ) 4000 méternél magasabb' függvény argumentumhelyén” (VECSEY 2007: 62).

A nevek leíró elméletéhez kapcsolódnak BERTRAND RUSSELL gondolatai is. RUSSELL 1905-ben írt *On Denoting* (A denotálásról) című munkájában amellet érvelt, hogy a tulajdonneveket és a határozott leírásokat nem kezelhetjük egyformán: „Ha azt mondom, hogy »Scott ember volt«, akkor ez egy »*x* ember volt« alakú állítás, melynek »Scott« az alanya. Ha viszont azt mondom, hogy »a *Waverley* szerzője ember volt«, akkor ez nem egy »*x* ember volt« alakú állítás, és »a *Waverley* szerzője« nem az alanya. [...] »a *Waverley* szerzője ember volt« a következővel helyettesíthető: »Egy és csak egy entitás írta a *Waverley*-t, és az ember volt.« [...] Általánosan is, ha azt kívánjuk mondani, hogy a *Waverley* szerzője rendelkezett a Φ tulajdonsággal, akkor mondandónk ekvivalens azzal, hogy »Egy és csak egy entitás írta a *Waverley*-t, és az rendelkezett a Φ tulajdonsággal«” (RUSSELL 2005: 12). Azaz a tulajdonnév denotációja egy individuum, egy határozott leírás denotációja viszont egy kvantifikált konjunktív proposíció. A példából az is kitűnik, hogy a nevek jelentése csak akkor válik láthatóvá, ha a nevet leírássá alakítjuk. A név (*Scott*) a leírás (*a Waverley szerzője*) rövidítése, a leírás pedig állítja a név által jelölt objektum létezését. A leírást tartalmazó mondat tartalma ezért megítélhető, függetlenül attól, hogy van-e a tulajdonnévnek jelölete: „A nem létező dolgok teljes birodalma, így a »a kerek négyzet«, »a 2-től különböző páros prímszám«, »Apollón«, »Hamlet« stb. is megfelelően kezelhetők most már. Ezek mind olyan denotáló kifejezések, melyek nem denotálnak semmit. Egy Apollónról szóló kijelentés azt jelenti, amit az Apollón lexikonban

⁴¹ Az üres neveket *látszatneveknek* is hívják, mert „csak látszatra jelölnek valamit, az általuk megjelölt tárgyak azonban a valóságban nem léteznek” (VOJSVILLO 1978: 66). Köztudott, hogy az üresség problémája már Parmenidész (Kr. e. 540–460 k.) is foglalkoztatta, aki szerint arról, ami nem létezik, nem állíthatjuk, hogy nem létezik, másképpen: csak arról állíthatunk bármit is, ami létezik (HITSEKER 1993: 85).

található jelentésének, mondjuk »a napisten«-nek a behelyettesítésével kapunk. Minden Apollónt tartalmazó kijelentést a denotáló kifejezésekre vonatkozó [...] szabályok szerint kell értelmezni” (RUSSELL 2005: 14).

RUSSELL az 1912-ben megjelent *Problems of Philosophy* című munkájában a neveket az ismeretszerzésben és a gondolkodásban játszott szerepük alapján két csoportba sorolta: „a logikai változókhoz hasonló nevek, a logikai tulajdonnevek, az ismeretszerzés elemi szerkezeti egységeit jelölik: a közvetlen érzéki tapasztalatban megjelenő érzetadatokat, az univerzálékat és talán az ént. [...] A másik alaptípushoz, a szokványos nevek osztályához ezzel szemben olyan nevek tartoznak, amelyek az ismeret közvetett, leírás alapuló egységeit jelölik. Az ide sorolható szokványos nevek gondolkodásbeli szerepe az, hogy a közvetlenül megismerhető érzetadatokon és univerzálékon túl ismereteinket a tárgyak, más személyek és más elmék megismerésére is kiterjesszék” (VECSEY 2007: 53). Hogy egy tulajdonnév melyik csoportba tartozik, az a használatától is függ. RUSSELL illusztrációjában a *Bismarck* név logikai, amennyiben Bismarck önmagára vonatkozóan használja, hiszen önmaga számára közvetlenül megismerhető. Személyes ismerősei azonban már csak közvetetten ismerhetik Bismarckot, tehát az ő használatukban a *Bismarck* közönséges tulajdonnév. Aki pedig térbeli vagy időbeli korlátok miatt még ennyire sem ismeri, annál még nagyobb arányú a közvetett ismereteket tartalmazó leírások szerepe (vö. RUSSELL 2001: 30–32). RUSSELL elmélete szerint a legtöbb tulajdonnév közönséges, ezek logikai szempontból nem is tulajdonnevek, hanem határozott leírások, denotációjukra csak közvetetten, vagyis leírásokkal utalnak. „Ha valamelyik előfeltevés nem teljesül, azaz, ha nincs olyan objektum, vagy nem csak egy van, az állítás hamis lesz. Russell alapján tehát a jelölet nélküli tulajdonnevekkel tett állítások nem értelmetlenek, mert megítélhetők, rendelkeznek igazságértékkel, mégpedig hamisak. [...] Russell nem tesz különbséget egy mondat igazságának megítélhetősége és a mondat értelmes volta között. Számára, ha egy mondat értelmes, akkor van igazságértéke, ezért a tulajdonnevek nem lehetnek valódi nevek, hanem a fent bemutatottak szerint elemzendő leírások” (DANYI 2005: 10).

Láttuk, hogy FREGE a természetes nyelv tökéletlenségében látta annak az okát, hogy egy valódi tulajdonnévhez egyénenként eltérő leírások kapcsolódhatnak, és így az ezeket tartalmazó mondatok jelentése különbözhet. JOHN R. SEARLE 1958-ban (*Proper Names*) tett javaslatot e probléma kiküszöbölésére. Először is azt vizsgálta meg, hogyan sajátítjuk el egy tulajdonnév használatát, azaz miként tanuljuk meg azonosítani egy név jelöletét (vö. SEARLE 1958: 168). Az azonosítás kritériumok segítségével történik, a kritériumokat pedig leírások tartalmazzák. A név és jelölet viszonyát ezek a leírások adják meg, ez a viszony pedig a tulaj-

donnév jelentése. Másodsorban az *Arisztotelész nem létezett* mondat kapcsán megállapította, hogy az nem csupán annyit jelent, hogy az *Arisztotelész* névnek nincsen jelölete, hanem egy bizonyos Arisztotelész létezését tagadja. A tulajdonnév jelentésében tehát benne kell lennie annak, hogy melyik az a bizonyos Arisztotelész. Ugyanez vonatkozik a *Kerberosz nem létezett* vagy a *Zeusz nem létezett* mondatokra is. A tulajdonneveknek tehát szükségszerűen van jelentésük, jelöletük azonban csak esetlegesen (vö. SEARLE 1958: 169). A tulajdonnevek azonosításakor azonban nem egyetlen leírást, hanem leírások egy bizonyos halmazát vesszük figyelembe. Hogy e halmazba milyen leírások tartoznak, arról a nevet használó közösség tagjai között kell konszenzusnak lenni. A tulajdonnevek jelentését tehát bizonyos határozott leírásoknak a közösség által elfogadott halmaza jeleníti meg.

A határozott leírások elméletének kritikájaként elsősorban SAUL A. KRIPKE *Naming and Necessity* (Megnevezés és szükségszerűség) című munkájára (1972) szokás utalni. KRIPKE visszakanyarodott a már FREGE által is említett problémához, miszerint a nevek jelentése, azaz a nevekhez kapcsolt leírások beszélőnként eltérőek lehetnek. Ez alapján úgy tűnik, hogy a határozott leírások elmélete csak beszélőnként tekinthető érvényesnek. (A probléma SEARLE által javasolt kiigazítását KRIPKE nem tartotta meggyőzőnek.) Viszont a tapasztalatunk azt mutatja, hogy egy beszélő még akkor is képes lehet arra, hogy kompetensen használjon egy nevet, ha egyetlen, a név referenciáját meghatározó leírást sem tud a névhez kapcsolni. Vagyis a határozott leírás elmélete még egyetlen beszélő esetében sem működőképes, hiszen előfordulhat olyan helyzet, amikor a leírások semmiképpen sem járulnak hozzá a nevet tartalmazó mondatok igazságfeltételeihez. KRIPKE ugyanakkor elismerte, hogy kapcsolhatunk bizonyos leírásokat egy névhez, de ezeknek nincs köze a név referenciájának meghatározásához: „Amikor a mítosz embere először megpillantotta a Heszperoszt, valószínűleg úgy rögzítette a kifejezés referenciáját, hogy azt mondta: »a *Heszperosz*-t mostantól annak az égitestnek a nevéként használom, amelyik az égnek azon a pontján jelenik meg«. Így hát a »Heszperosz« referenciáját a megfigyelt égi pozíció alapján rögzítette. Vajon következik ebből, hogy a név *jelentéséhez* az is hozzátartozik, hogy a Heszperosz a kérdéses időben ilyen és ilyen pozícióban van? Biztos, hogy nem: ha a Heszperosz korábban összeütközött volna egy üstökössel, ugyanabban az időben más pozícióban lett volna megfigyelhető. Ebben a tényellentétes helyzetben azt mondanánk, hogy a Heszperosz nem a szokásos pozícióját foglalta el — azt viszont nem mondanánk, hogy a Heszperosz az nem a Heszperosz. Ennek oka a következő: a »Heszperosz« mereven jelöl egy égitestet, az »azon a ponton megjelenő égitest« viszont nem” (2007: 39). Az, hogy egy név merev jelölő, azt jelenti, hogy minden lehetséges világban — másképpen: tényellentétes helyzetben — ugyanazt az objektumot jelöli, „és ha ez a tárgy

szükségszerű létező, a jelölőjét *erősen merevnek* nevezzük” (2007: 31). Tehát KRIPKE modális ellenérve szerint a határozott leírások és a tulajdonnevek nem lehetnek szinonimái egymásnak, hiszen a határozott leírások referensei modális kontextusokban eltérőek lehetnek, a tulajdonnevek viszont ebből a szempontból mindig merevek. Könyve 1980-as kiadásának előszavában így ír: „nem ugyanarról van szó, amikor a leírás révén a kifejezés *jelentését adjuk meg*, és amikor a leírás segítségével a kifejezés *referenciáját rögzítjük*. A nevek hagyományos leíró elméletét mint jelentéselméletet elvettem, ám a leíró elmélet érvényességét nem vontam kétségbe, amennyiben az elmélet a referencia rögzítéséről ad számot” (2007: 135–136). Hogy hogyan jön létre a név és a nevet viselő objektum közti viszony, azt KRIPKE a következő elmélettel⁴² magyarázta meg. Eszerint minden név története névadással kezdődik. Ilyenkor a név viselőjét egyszerűen rámutatással nevezzük meg, de a referenciát akár leírással is rögzíthetjük. A név ezután beszélőről beszélőre hagyományozódik, és ebben a tanulási folyamatban a névvel együtt kell ugyanannak a referenciának is hagyományozódnia (2007: 73). KRIPKE elméletéből látszólag következhetne az, hogy a fiktív entitások (pl. unikornis) nem léteznek ugyan a valóságban, de egy lehetséges (tényellentétes) világban létezhetnének. KRIPKE azonban műve 1972-es kiadásához fűzött megjegyzéseiben ezt határozottan elvetette, mivel egy fiktív entitás csak akkor lenne tökéletesen megismerhető és meghatározható, ha aktuálisan is létezne, hiszen egy objektum tényellentétes dimenzióban való létezése feltételezi az aktuálisok létezését (2007: 124). Ugyanezt gondolja a fiktív tulajdonnevekről is: „Ha felfedeznénk, hogy valóban létezett egy detektív, aki olyan dolgokat tett, mint Sherlock Holmes, ez még önmagában nem bizonyítaná, hogy Conan Doyle *erről* a férfiről írta az elbeszéléseit” (uo. 125) Téves tehát az a benyomás, hogy a Holmes név „egy konkrét lehetséges-de-nem-aktuális személyt nevezne meg” (uo. 126).

Így azonban KRIPKE elmélete sem adott konkrét megoldási javaslatot az üres nevek problémájára, azaz, hogy hogyan lehetséges ezekkel a nevekkel mégis értelmes állításokat tenni és proposíciókat kifejezni. E problémák mentén számos megoldási javaslat született, ezekről beszámolni azonban nem ennek a dolgozatnak a feladata.

---

⁴² Bár manapság mindenki így hivatkozik rá, KRIPKE azonban nem tartotta jónak az elméletet *oksági láncnak* vagy *oksági elméletnek* nevezni, mert attól tartott, hogy ez azt a félreértést hordozná, hogy az elnevező és az elnevezett közötti oksági viszony feltétele a név bevezető használatának (2007: 159).

3.2. A fikció problémája

Az irodalmi és fikcionális (tulajdon)nevek egy szövegvilág részei. A fentebb szereplő elméletek számára az irodalmi nevek közül azok érdekesek, amelyeknek a szövegen kívüli, valóságos világban nincs jelölete, illetve talán helyesebben: jelöleteit nem lehet kapcsolatba hozni a szövegen kívüli külső világ egyetlen objektumával sem. Ilyenek a fiktív névviselők nevei. (Ezek között persze nemcsak tulajdonnevek, hanem köznevek /pl. kitalált élőlények kitalált fajnevei/) is lehetnek.) Az első kérdés, hogy az ilyen neveknek mi a denotációja?

MILL elmélete szerint a tulajdonnévnek nincs konnotációja, csak denotációja: nem jelent, csak jelöl. Egy fiktív névviselő tulajdonneve esetében ez azt jelenti, hogy létezőként kell elfogadnunk azt a (szövegvilágban lévő) objektumot, amelyet „jelöl”. A MILLt kritizálók viszont pont ezt tartják az elmélet egyik gyenge pontjának, vagyis ezeket nem tartják létezőnek. Mint láttuk, FREGE szerint az ilyen esetekben a név üres, vagyis nem jelölete van, hanem egyféle elgondolást fejez ki, így az őt tartalmazó mondatnak van jelentése, igazságértéke viszont nincs. RUSSELL még tovább ment ennél, szerinte az ilyen nevet tartalmazó mondatok hamisak. Hamletről szóló híres gondolatai szerint *Hamlet* nem más, mint egy hatbetűs szó, és mi a darab olvasásakor ezt érzékeljük, nem pedig Hamletet, a személyt. Hiszen ő nem is létezik, azaz Shakespeare művében minden állítás hamis. S ha kimondjuk a szót: *Hamlet*, valójában az is csak zaj, nem pedig név.⁴³ A fiktív névviselők mint denotátumok KRIPKE elmélete szerint sem léteznek, még egy lehetséges (tényellentétes) világban sem. Ebből viszont következik az a kérdés, hogy akkor a szövegben e nevekre utaló határozott leírások miféle denotációt (referenciát) rögzítenek.

3.2.1. A meinongi színlelés (1. megoldási lehetőség)

Fenti álláspontját RUSSELL már A denotálásról című cikkében kialakította, mégpedig ALEXIUS MEINONG elméletével szemben, aki elsősorban lélektani alapokon magyarázta a fiktív dolgok

---

⁴³ „We experience »Hamlet«, not Hamlet; but our emotions in reading the play have to do with Hamlet, not with »Hamlet«. »Hamlet« is a word of six letters; whether it should be or not be is a question of little interest, and it certainly could not make its quietus with a bare bodkin. Thus the play »Hamlet« consists entirely of false propositions, which transcend experience, but which are certainly significant, since they can arouse emotions. When I say that our emotions are about Hamlet, not »Hamlet«, I must qualify this statement: they are really not about anything, but we think they are about the man named »Hamlet«. The propositions in the play are false because there was no such man; they are significant because we know from experience the noise »Hamlet«, the meaning of »name« and the meaning of »man«. The fundamental falsehood in the play is the proposition: the noise »Hamlet« is a name” (RUSSELL 1995: 294).

„létezését” (az ő nyomán szokás a fiktív dolgok „lakóhelyét” *Meinong dzsungeléne* nevezni). RUSSELL később úgy emlékezett vissza, hogy MEINONG érvelését, miszerint nem létező dolgokról úgy tehetünk logikai állításokat, hogy ezeknek a nem létező dolgoknak szubzisztálniuk kell „a létezés valamiféle platóni árnyékvilágában”, kezdetben maga is meggyőzőnek találta.⁴⁴ Meg kell jegyezni, hogy Meinong elmélete a Franz Brentano nevével fémjelzett filozófiai iskola köréhez kapcsolódott, amelybe Edmund Husserl és Sigmund Freud is tartozott. Az e körhöz tartozók különösen fontosnak tartották a nem létező tárgyakra vonatkozó képzetek vizsgálatát (vö. VARGA 2011: 88).

RUSSELL tehát olyan megoldást keresett, amelyben a fikció világának létezését nem kell megengednie, viszont azoknak, akik olvasták Shakespeare szóban forgó művét, ezzel éppen ellentétes az intuíciójuk. Kézenfekvőnek tűnhet a fikcióra vonatkozó hétköznapi tapasztalataink alapján azt mondani, hogy „ezek a »nem létező« dolgok a mitológiában hívő, a megalkotó író, s ennek következtében az olvasó tudatában nagyon is léteznek” (HAJDÚ 2003: 85), a nyelvfilozófia számára azonban ezzel még nem oldódik meg a probléma. Talán ennek is köszönhető, hogy a XX. század utolsó harmadában többen újra vizsgálatuk tárgyává tették MEINONG gondolatait. A kérdés az, hogy hogyan tudunk úgy beszélni a fiktív dolgokról, mintha léteznének. Amikor valamiről állítást teszünk, akkor az állítás annak a valaminek a létében való hitünket is kifejezi, természetesen őszinte használat esetén. Ám őszintének tűnhet a következő mondat is: *A mélyen alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra*. JOHN MCDOWELL szerint azonban ilyenkor csak színlelt állítást teszünk, amelynek valójában nincs igazságértéke, holott mi valószínűleg azt gondoljuk, hogy ez az állítás igaz (idézi RECANATI 2005: 74). WALTON viszont a *Tom Sawyer résztvett a saját temetésén* mondat kapcsán arra jut, hogy a fikcióról való beszéd igaznak tekinthető a látszatkeltés játékában. Az ilyen játék bevett emberi viselkedésforma, és általában nem szokás helyteleníteni (1990: 399). Mindebből egyértelműen következik, hogy „egy színlelt hit kifejezésével [...] indirekt módon [...] azt is kifejezzük, hogy elfogadjuk bizonyos állítások fikción belüli igazságát” (RECANATI 2005: 76). A fenti példamondatok fikcionális mondatok, igazságuk csak a fikció kontextusában számít igaznak, a valóságban nincs igazságértékük. De mi történik akkor, ha az állításban nyíltan elismerjük,

---

⁴⁴ „Meinong [...] pointed out that one can make statements in which the logical subject is 'the golden mountain' although no golden mountain exists. He argued, if you say that the golden mountain does not exist, it is obvious that there is something that you are saying does not exist - namely, the golden mountain; therefore the golden mountain must subsist in some shadowy Platonic world of being, for otherwise your statement that the golden mountain does not exist would have no meaning. I confess that, until I hit upon the theory of descriptions, this argument seemed to me convincing” (RUSSELL 1995: 64).

hogy egy történetről van szó? Az állításunk metafikcionális lesz: *Homérosz művében a mélyen alvó Odüsszeuszt Ithakában tették partra*. Az ilyen mondatok azonban nem ugyanolyan színlelt igazságot fejeznek ki, mint a fikcionálisak, hiszen itt magáról a színlelésről teszünk (metafikcionális) állítást. WALTON figyelmeztet is, hogy a fikcióhoz kapcsolódó színlelésen túl egy másodlagos színlelés is létezik (1990: 422–429), amit RECANATI *meinongi színlelésnek* nevez (2005: 79). A meinongi színlelés azt jelenti, hogy úgy viselkedünk, mintha valós világunknak, amely valós tárgyakat és helyzeteket tartalmaz, lenne egy olyan különleges része, amelyben imaginárius tárgyak és helyzetek léteznének. Vagyis úgy teszünk, mintha a Homéroszt és művét tartalmazó valós világnak része lenne Odüsszeusz is, mint az imaginárius dimenzióban létező, imaginárius személy. Az elsődleges színlelés szerint tehát Odüsszeusz egy fiktív történet szereplője, míg a másodlagos, meinongi színlelés szerint Odüsszeusz története a világ egy különleges dimenziójára vonatkozik. Mindkét színlelés Odüsszeusz létezését állítja, de máshogyan. Gregor Samsa különös figuráját (Franz Kafka: *Az átváltozás* című novellájából) elemezve WALTON arra a következtetésre jut, hogy ha valamiről azt állítjuk, hogy „puszta fikcionális karakter” az csak annyit tesz, hogy a színlelés értelmében rendelkezik bizonyos tulajdonságokkal, de nem a „létezés” tulajdonságával. Nem szabad ugyanis összekeverni a színlelést a színlelés tárgyával⁴⁵ (1990: 424). RECANATI a fiktív dolgok létezéséről szóló hitet *szinguláris hitnek*, míg a fiktív dolgok bizonyos tulajdonságairól szóló hitet *generális hitnek* nevezi. Ebből az következik, hogy amikor nem létező dolgokról beszélünk, nem rendelkezhetünk szinguláris hittel, hiszen a hithez tartozó szinguláris propozíció nem létezik. Megtehetjük, hogy úgy írjuk le a beszélőt, mint aki hitvilágában egy szinguláris mondatpéldányt birtokol, jöllehet e szinguláris mondatnak nincsen tartalma. Vagy pedig „a meinongi színlelést hívjuk segítségül, és úgy teszünk, mintha létezne olyan tárgy, mint John Martin, Sherlock Holmes vagy a Mikulás. Tehát fiktív módon a beszélőnek tulajdoníthatunk Martinra, Sherlock Holmesra vagy a Mikulásra vonatkozó szinguláris hitet” (2005: 87–88). Hogy a meinongi színlelést nem hagyhatjuk figyelmen kívül, azt az is bizonyítja, hogy ez a viselkedés a kognitív fejlődés egy viszonylag korai szakaszához köthető. PERNER kutatásai szerint még mielőtt megtanulnánk a reprezentáció fogalmát használni, képessé válunk arra, hogy gondolkodjunk és beszéljünk az imagináriusról (idézi RECANATI 2005: 80).

⁴⁵ What we pretend to be the case — that there are things that have a property expressed by the predicate «is a merely fictional character», for instance, and that «exists» expresses a property some things lack — is just what some theorists of a realist persuasion claim actually to be the case. Their mistake is one of excessive literal-mindedness, one of mistaking pretense for what is pretended. (WALTON 1990: 424).

3.2.2. Látszatköltés (2. megoldási lehetőség)

KRIPKE elméletének gyenge pontját az üres tulajdonnevek jelentették. Az ilyen tulajdonnevek azonban többnyire gond nélkül használhatók a hétköznapi nyelvben. Emiatt sok kutató figyelme a tulajdonnevek referenciáját meghatározó névadási ceremónia és nyelvhasználati szabályok felé fordult. Kiderült, hogy a névhasználóknak nem kell feltétlenül ismerniük a ceremónia körülményeinek részleteit ahhoz, hogy egy adott tulajdonnevet kompetens módon használjanak. Ilyen szempontból a tulajdonnevek olyanok, mint az indexikus kifejezések⁴⁶. A határozott leírás elmélete alapján a fiktív névviselők tulajdonneveinek denotációja tehát értelmezhetetlen, KRIPKE esetében viszont ha sikerülne az olyan világokat, amelyek az ilyen tulajdonnevek denotátumait (is) tartalmazzák (fikcionális világok), lehetséges világként értelmezni, a merev jelölés érvényessége megmaradna. SZABÓ ERZSÉBET szerint a fikcionális világokat a „lehetőség *aktuális dimenziójában*” kell elhelyezni (2005: 150). SZABÓ tanulmányában HILARY PUTNAM egy gondolat kísérletére hivatkozik. PUTNAM a természeti fajtanevekről írva abból indult ki, hogy ha valaki nem tudja megkülönböztetni a szilfát a bükkfától, attól még nyugodtan azt gondoljuk, hogy a *szil* jelölete ugyanaz a halmaz lesz az ő beszédében is, mint máséban, és ugyanez a helyzet a *bükkal* is. A referencia tehát nem egyénileg, hanem társadalmilag van meghatározva, hiszen ha szükséges, „szakértőkre hagyatkozunk, akik *meg tudják* különböztetni a szilt a bükktől” (2001: 19). Hogy a kérdést jobban megvilágítsa, PUTNAM felvázolt egy gondolat kísérletet. Ebben egy, a Földhöz nagyon hasonló Ikerföldet képzel el, ahol néhány szó, például a *bükk* és a *szil*, felcserélődött, de aki ezeket gondolja, ugyanolyan, mint aki a Földön gondolta e szavakat, ő sem tudja ezeket megkülönböztetni, az Ikerföldön azonban az ő *szil* szava mégiscsak bükkfára vonatkozik. Vagyis „a jelentés egyszerűen nincs benne a fejünkben” (uo.). SZABÓ ERZSÉBET PUTNAM gondolat kísérletét irodalmi narratívaként képzelte el, amelyben a földi és ikerföldi párhuzamos eseménysort egy mindentudó elbeszélő nézőpontjából elmesélt történetnek veszi. Az ő értelmezésében a fikcionális szövegek szemantikai gondolat kísérletek, a fikcionális világok pedig a mi világunkkal párhuzamosan létező, konkrét téridőbeli valóságok (vö. SZABÓ 2005: 152). Az ilyen világokat „a

⁴⁶ Az indexikus kifejezések azok, ahol a szó jelentését „a lexikai jelentés, a kompozíció szintaktikai törvényei és a nyelvhasználat aktuális törvényei határozzák meg” (TRAVIST idézi VECSEY 2007: 123). A magyarban ilyen például a személyragos ige, a határozatlan főnévi csoport, illetve a főnévi mutató névmások. Az indexikus kifejezések jelentése három tényezőt foglal magában: (i) a tartalom, amely a lehetséges paraméterek függvényében változik; (ii) a kontextuális referens, amely a kontextus paramétereiben lévő egyedi objektum; (iii) a karakter, amely alatt a kontextusokon értelmezett jelentésszabályokat, többé-kevésbé a lexikális jelentést értjük (vö. VECSEY 2007: 130–131).

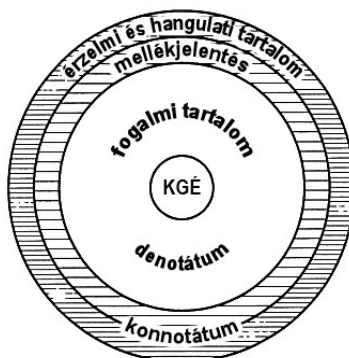
szertő (...) nem kijelentéseket színlelve, hanem (...) látszatot költve (...) alkotja meg” (2005: 157). A fiktív névviselők tulajdonnevei SZABÓ értelmezésében „leíró kifejezéseként, azaz tulajdonságnyalábok és történetek szinonimáiként funkcionálnak” (2005: 158). SZABÓ utal a nyelvfilozófia idevágó állítására, miszerint a fikcionális entitások (fiktív névviselők) azonosítása „a világunkba való bevezetésükkel elmesélt történetük” alapján, egyfajta „narratív identitásként” (uo.) válik lehetővé.

3.3. A fikcionális tulajdonnevek jelentésszerkezetéről

Mint láttuk, a tulajdonnevekről, a tulajdonnevek jelentéséről szóló logikai-nyelvfilozófiai vizsgálatokat végzők elméleteik kidolgozása során egyre jobban figyelembe veszik a fikcionális tulajdonnevek szövegbe ágyazottságát, a szövegvilágban elhelyezkedő tulajdonnevek sajátos helyzetét. Az irodalmi onomasztika számára ez különösen fontos, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy az irodalmi és főleg a fikcionális tulajdonnevek vizsgálata során hogyan tekint e nevek jelentésére. Megjegyzendő, hogy a tulajdonnevek definiálásával foglalkozó magyar szakirodalomban is elsősorban a tulajdonnév azonosító funkcióját hangsúlyozzák (vö. BALÁZS 1963: 52; HAJDÚ 2003: 58), ugyanakkor különösen J. SOLTÉSZ KATALIN óta jelen van az a gondolat, amely a névkutatás számára a tulajdonnévhez kapcsolódó konnotatív tartalmak vizsgálatát is teljesen helyénvalónak tartja (vö. 1979: 32–33).

Ez az irodalmi szövegbe ágyazott tulajdonnév esetében még fontosabb kérdés, itt ugyanis a jel és a jelölet is igen sajátos helyzetben van. A triadikus Ogden–Richards-féle jelfelfogásból kiindulva MARTINKÓ ANDRÁS is felhívta már a figyelmet arra, hogy a jelöletek fizikai síkján túl ott van még a tudat síkja, ahová ezek a jelöletek leképeződnek. Számolnunk kell tehát avval, hogy a tulajdonnév (jel) és a jelölet a tudati világ síkján van, „alatta” pedig ott van a valós világ síkja (vö. MARTINKÓ 2001: 141–143). Nem igényel különösebb bizonyítást, hogy egy fikcionális szövegben megjelenő fikcionális tulajdonnév esetén ez a valós sík hiányzik, pusztán a szöveg építi fel a tudatban azokat a képeket, amelyekre a szövegvilág (és a bennük lévő tulajdonnevek) vonatkoznak. A tulajdonnevek jelentéséről szólva ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy „a szavak információtartalma nem azonos a jelentéssel” (J. SOLTÉSZ 1979: 27). A tulajdonnevek esetén objektíve nem is beszélhetünk jelentésről, de ezek a többletinformációk (konnotációk) mégis sajátos jelentésszerkezetűvé teszik a tulajdonneveket. A fikcionális neveknél ráadásul nagyon sokszor előfordulhat, hogy maga a szöveg hívja elő vagy tematizálja a tulajdonnévben lévő közszoói jelentést vagy szóhangulatot. Hasonló összefüggéseket természetesen a közszoók esetén is fölfedezhetünk.

DEBUS szerint a szavak jelentését úgynevezett kategoriális-grammatikai tulajdonságok adják. Ezek olyan szófaji, morfológiai stb. tulajdonságok, amelyek szemantikai elemeket is tartalmaznak. A szó szemantikai szerkezetét a következőképpen képzelem el (2002: 31):

Középen a szemantikai elemeket tartalmazó kategoriális-grammatikai értékek vannak, ezt a szó denotátuma és a hozzá kapcsolódó fogalmi tartalom veszi körül a következő sávban. A köztük lévő kapcsolat hozza létre az elsődleges jelentést. Ehhez kapcsolódhatnak még bizonyos mellékjelentések, amelyet a konnotáció szűkebb tartományának nevezhetünk (pl. a *fal* bizonyos szituációban felidézheti a 'berlini fal' konnotációját). A konnotáció tágabb tartománya azokat az érzelmi és hangulati tartalmakat jelenti, amelyek a személyes tapasztalatból, élményekből fakadnak.

DEBUS erre építve az irodalmi szövegek tulajdonneveinek jelentését a következőképpen adja meg (DEBUS 2002: 32)

Az ábra közepén ismét azokat a kategoriális-grammatikai értékeket találjuk, mint az imént. Most azonban ezt az úgynevezett kategoriális-szemantikai érték veszi körül. Ide olyan alapvető tényezők tartoznak, amelyeket egy szövegvilágban lévő tulajdonnév képes kifejezni. Több, nagyon általános dologra gondolhatunk: fikcionalizálás, individualizálás, hely- és kormegjelenítés, társadalmi meghatározottságok kifejezése, divatosság, szimpátiával-unszimpatiával

összefüggő kérdések, funkcionális-stilisztikai tényezők. Ezek a névviselőtől függetlenül lehetnek a névben, vagyis olyan információk tartoznak ide, amelyek egy névlexikonban is megtalálhatók. A csillagszerűen fogazott vonalvezetés arra utal, hogy az átmenet a mellékjelentés felé nem rögzíthető általánosan, egyes neveknél több-kevesebb variációt mutat. És végül természetesen a tulajdonneveknél is megtaláljuk a konnotáció sávját, amely a névvel összekapcsolt pozitív, semleges vagy negatív asszociációk, képzetek és érzések tartománya. Ez utóbbi alapvetően csak a név és a szöveg által felépített névviselő közti viszonyból értelmezhető.

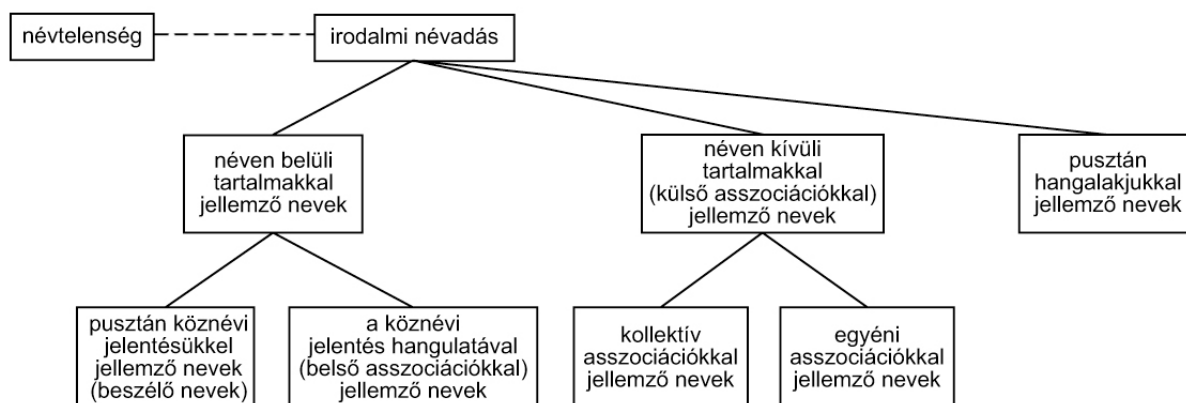
4. A fikcionális irodalmi nevek tipologizálása

4.1. Kovalovszky Miklós tipológiája

Ebben a tipológiában KOVALOVSZKY a tisztán lexikális jelentést mutató nevektől elindulva jutott el az egyértelmű jelentéssel már nem rendelkező, csak valamiféle bizonytalan hangulatot keltő nevekig: „[a ...] névadás-típusokat olyan sorba igyekeztünk illeszteni, ahol a név jellemző erejének forrását a pusztán értelmi hatásból kiindulva, a különféle kollektív és egyéni jellegű képzettársításokon keresztül végül csupán határozatlan hangulatot keltő hangalakban találjuk meg” (KOVALOVSZKY 1934: 47). A csoportosításnak itt tehát az az alapja, hogy lexikális szempontból mennyire átlátszó a tulajdonnév jelentése. Ezt szem előtt tartva egy olyan, finom átmeneteket mutató skála adódik, amelynek egyik végpontján azok a nevek állnak, amelyekben tisztán fölismerhető valamilyen közszói jelentés, míg az ellenkező végponton lévő nevekben semmilyen lexikális jelentés nem található. Azaz az egyik végponton a hangulati, szuggesztív tényezők jelenlétét igen erősen megszabja egy adott lexikális jelentés, míg a másik végponton ilyen kötöttség már egyáltalán nincs: a jelentést pusztán hangulati, szuggesztív tényezők alakítják. A skála tehát úgy is fölfogható, hogy a nevek jelentésében a hangulati, szuggesztív tényezők egyre erősebben szerepelnek. Ahogyan halványodik az egyik tényező jelenléte, úgy erősödik a másiké. Másképpen fogalmazva: „A névadás-típusokat tehát a szerint állapítjuk meg, hogy mennyire tudatos és világos a név képzethangulatának forrása” (1934: 36). Itt azonban KOVALOVSZKY nemcsak a kódolás (névadás), mint írói tevékenység tudatosságára utal, hanem a dekódolás (mint olvasói tevékenység) biztonságára is: „A pusztán hangalakjukkal ható nevek megválasztásánál sokszor maga az író is csak ösztönösen érzi a név kifejező erejét, a személyhez való hozzáállását, a nélkül, hogy meg tudná magyarázni a névvarázst. Az olvasóban is csupán a név szuggesztív hatása érvényesül szubjektív adottságainak megfelelően” (uo. 47). Így a lexikálisan átlátszó nevek esetében nagyfokú írói tudatosságról és befogadói biztonságról beszélhetünk, míg a skála másik végén a névadás inkább csak ösztönös, a befogadás bizonytalan.

KOVALOVSZKY tipológiájának, mint skálának egyik végpontján tehát azok a nevek állnak, amelyeknek közszói jelentése még világos, azaz a névadás tudatos, a név nem szorul értelmezésre, tehát ezen a ponton a szöveg és az olvasó közti kommunikáció zavartalan. A skála másik végén pedig azokat a neveket találjuk, amelyeknek nincsen semmilyen lexikális jelentése, csupán szuggesztív hatással rendelkező, tisztán hangulati tartalma van, a névadás

tudatossága kérdéses, inkább csak ösztönösnek tekinthető, a név ezért értelmezésre szorul, azaz a névadás és a befogadás is szubjektív tényezőkön múlik.

Az irodalmi névadás tipológiája (KOVALOVSKY 1934, 36–47 alapján)

A tipológiának szoros értelemben csak a tulajdonnévvel rendelkező irodalmi alakok (élőlények) adják az anyagát, a különböző névtípusok bemutatását KOVALOVSKY mégis a névtelenség esetének tárgyalásával indítja, és ehhez négy gondolatot fűz (1934: 36). Az első, hogy az irodalmi művek szereplőit gyakran köznevek jelölik, általában foglalkozásra, társadalmi pozícióra stb. utalva. A második, hogy az állatmesék gyakran embertípusokat megjelenítő alakjainak nem szokás külön nevet adni, azaz itt is többnyire köznevek szerepelnek. Megemlíti ugyanakkor a francia fabulagyűjtemény, a Roman de Renard állathőseit, amelyek nemcsak beszélő neveket, de sokszor emberi személynéveket viselnek.⁴⁷ Harmadikként azokról az esetekről ír, ahol a névnek csak a kezdőbetűjét vagy egy részét tudjuk meg, ezt „titkoló névadás”-nak nevezi (uo. 37). Végül negyedikként említi azt, amikor a meglévő tulajdonnévről az író azt állítja, hogy nem az a valódi név, csak az eredeti név helyett áll.

Ez után következnek a „szoros értelemben vett irodalmi névadás”-ba (uo. 37) tartozó esetek. Ezeknek első nagy csoportja a néven belüli tartalmakkal jellemző nevek⁴⁸. Két alcsoportja: a köznévi jelentéssel jellemző (beszélő) nevek⁴⁹, illetve a köznévi jelentés hangulatával (belső asszociációkkal) jellemző nevek.

⁴⁷ Hozzátehetjük, hogy KOVALOVSKY tanulmánya után nem sokkal születnek Fekete István — mára már közismertté lett — állatnevei (*Csí* 'fecskénév', *Hu* 'bagolynév', *Kele* 'gólyanév', *Vuk* 'rókanév' stb.), amelyek szintén ellenpéldául szolgálnak, még későbből pedig Lázár Ervin és Csukás István állatneveire gondolhatunk.

⁴⁸ KOVALOVSKY ezekről a csoportokról azt írja: „a név jellemző ereje (...) magában a névben rejlik” (1934: 41). Erre és a „néven kívüli tartalmak” kifejezésére támaszkodva használom a „néven belüli tartalmak”-at, az nem az ő szóhasználata.

⁴⁹ „(...) tisztán fogalmi hatással, a név közszoói jelentésével akar jellemezni” (uo. 37).

A puszta köznévi jelentéssel rendelkező, TOLNAI VILMOS terminusával beszélő nevek (1931: 176) a névadás ősi gyakorlatához hasonlóan a név viselőjének valamely jellemző vonását jelölik, általában külső vagy belső tulajdonságra, esetleg foglalkozásra utalnak. Legfontosabb jellemzőjük, hogy a köznévi jelentés miatt a bennük lévő jellemzés túl egyoldalú, emiatt inkább komikus hatás keltésére alkalmasak, pl. *Fejenagy*⁵⁰ (Petőfi Sándor: A helység kalapácsa). Még furcsább, ha viselőjük tulajdonságaival ellentétes tartalmat hordoznak, komikus, gúnyos stílusértékűek. Ezeket KOVALOVSKY kontrasztnévnek nevezi (1934: 39). A beszélő nevek ezen egyoldalúságuk miatt jellemek, tulajdonságok típusainak megjelenítői, művészi szempontból nem túl értékes írói megoldások, pl. *Nemadózy* (Arany János: Elveszett alkotmány). Típuskiemelő képességük miatt elsősorban a mellékszereplők jellemzésére használhatók. Külső és belső tulajdonságokra egyaránt utalhatnak, pl. *Röhögi Jankó* (Vörösmarty: A kecskebőr), illetve *Hangody Guidó* 'egy zenekedvelő neve' (Gaal József: Egy zenebarát kinszenvedései). A beszélő névben kiemelt jellemvonás gyakran nem a lényegét jelöli, az ilyen név félrevezető lehet. A bennük lévő köznévi jelentés általában egyértelmű, de előfordul, hogy zenei kifejező erejük vagy épp hangutánzó jellegük is van. A köznyelvbe kerülve szimbolikus értékűvé válhatnak (pl. *Rontó Pál*). Előfordulhat, hogy köznévi jelentésük mégsem egyértelmű, az olvasó számára nem fejezik ki azt a tartalmat, amelyet írójuk „beléjük látott”, de az is lehet, hogy jelentésük idővel elhomályosul, s az újabb korok olvasói számára rejtve marad.

A másik alcsoportba olyan neveket sorolt KOVALOVSKY, amelyeknek van ugyan köznévi jelentésük, mégsem ez a jelentés vesz részt közvetlenül a név viselőjének jellemzésében, hanem a névhez fűződő hangulat. Ez a hangulat általában komoly vagy nevetséges, de az utóbbi gyakoribb. (Furcsa vagy nevetséges, gúnyos jelentésű nevek tartoznak ide.) Kifejezhetnek fájó ellentétet, pl. *Pacsirta* (Kosztolányi Dezső); szomorkás-tréfás különbséget, pl. *Rezeda* (Krúdy Gyula: A vörös potakocsi); komikus hatást, pl. *Kacska Márton* (Fáy András: A régi pénzek); közönségességet, pl. *Barna Gyuri* (Gaal József: Hortobágyi éjszaka). Az ilyen nevek tehát olyan köznévi jelentéseket tartalmaznak, amelyek nem vonatkoztathatók a névviselő valamely tulajdonságára, azok csak közvetett szerepet játszanak egyfajta hangulat kialakításában.⁵¹ KOVALOVSKY ezeket a neveket nem nevezte beszélő neveknek, ma azonban az ilyen nevekre is használják a beszélő név terminusát. Például ALFÖLDY JENŐ egy tanulmá-

⁵⁰ A példákat KOVALOVSKY-tól veszem.

⁵¹ Tulajdonképpen a néven kívüli tartalmakkal, azaz külső asszociációkkal jellemző nevek ellenpólusainak tekinthetők, hiszen itt a néven belüli tartalom kelt hangulatot, ezért szerepeltettem az ábrán a „belső asszociációkkal” kifejezést.

nyában így ír: „A beszélő név jelentésével vagy szóhangulatával érzékelteti viselőjének testi vagy jellembeli tulajdonságait” (2002, 124). Az ilyen nevek tehát jelentéshangulatukkal „beszélnek”.

A második nagy csoport a néven kívüli tartalmakkal, azaz külső asszociációkkal jellemző nevek. Két alcsoportja: a kollektív asszociációkkal, illetve az egyéni asszociációkkal jellemző nevek.

Kollektív képzetek, hangulatok, asszociációk kapcsolódnak az ide tartozó nevekhez. Közülük a nevek társadalmi kötődésére vonatkozó, illetve a névdivat társadalmi és időbeli megszabottságát tükrözők részt vesznek egy adott kor vagy milió megteremtésében, de csak akkor, ha „az író helyesen választja meg őket” (KOVALOVSKY 1934: 42). Fontos a nevek és a társadalmi rétegek közti összefüggés figyelembevétele. A milió megteremtésében nagy szerep jut a nevek elterjedtsége, használatja mértékének. Az újabb, kevésbé elterjedt nevek előkelőséget, modernséget, városiasságot sugallnak. Bizonyos más, a környezethez hű nevek tájakat vagy lakóhelytípusokat (pl. falu) idézhetnek föl. Az erdélyi írók szövegeiben például más nevek szerepelnek (*Mózes, Ábel*), mint a dunántúliakéban. Az idegen nevek is sokféle kollektív asszociációt kelthetnek: legegyszerűbb módon kifejezhetnek más néphez való tartozást; jelölhetik viselőjük gonoszságát, mint a Jókainál szereplő *Abellino*, amely „jellemfestő erejét egy annak idején sokat játszott német zsvány-drámából hozta magával” (uo. 43–44); vagy épp nevetségességét; tükrözhetik a névdivatot, az előkelőséget. Szintén a kollektív asszociációk közé tartoznak a nevek és bizonyos életkorok összefüggései, pl. Csokonai Dorottyájában a vénlányok nevei (*Dorottya, Adelgunda, Rebeka* stb.) szembeállíthatók a fiatal lányokéival (*Rózszi, Boriska, Rozinka* stb.).

A másik alcsoportba kerültek azok a nevek, amelyekhez egyéni képzetek, hangulatok, asszociációk kapcsolódnak. Ez igen bizonytalan terület, a nevek keltette hangulati elemek, jelentésképzetek vagy akár emlékképek egyénenként különbözők lehetnek, azaz előfordulhat, hogy az író elképzelései nem találkoznak az olvasóival. Az ilyen nevek, illetve viselőjükhöz fűződő kapcsolatuk, a jellemzésben játszott szerepük értelmezése nagyban függ az egyéni képzelettől, ezért az író sokszor direkt értelmezéseket fűz hozzájuk (tematizálja a neveket). A magyar irodalom egyik leghíresebb példája Kosztolányinak az *Édes Anna* névhez fűzött magyarázata, melyet a dolgozat bevezetőjében már érintettünk.

Az irodalmi névadás harmadik nagy csoportja a pusztán hangalakjukkal jellemző nevek. KOVALOVSKY itt azokat a hatásokat veszi szemügyre, amelyek a nevek hangalakjával hozhatók összefüggésbe. Ez még az előző csoportban szereplőkhöz képest is bizonytalanabb terület: „Itt nyílik a legnagyobb szabadság a tudatalatti érzések és hangulatok jellemző eszközül való

felhasználására s a szuggesztív ráhatásra” (45). Az ilyen nevek befogadói értelmezése igen eltérő lehet, ami még nagyobb feladatokat ró az írói szuggesztíóra. A név hangalakja által kiváltott esztétikai hatás tényezői: zeneiség, hangzósság, a hangok sorrendje, a hangsúly és a hanglejtés. A kiváltott hatás a név viselőjére is ráértődik, és így akár a jellemzésben is szerepet kaphat. KOVALOVSKY külön említi a nevet felépítő hangok számarányát és hangszínét, melyek szintén bizonyos jelentéseket idézhetnek fel, például a magas magánhangzók a könnyedséget, derűt. A hangszín emellett némely esetben a név viselőjének életkorára is utalhat. A név hossza, formájának szokott volna pedig a jellem bonyolultságának mértékére, vagy épp különlegességére. Természetesen az ilyen nevek jellemzésben betöltött szerepét még inkább segítik a szövegben meglévő interpretációk.

4.2. Hendrik Birus tipológiája

HENDRIK BIRUS elsősorban JAROSLAV RUDNYCKYJ és GERUS-TARNAWECKY elméleteire alapozott (HORSTMANN 1999: 28), amikor az irodalmi neveket tipizálta. Lessing utolsó művének (Bölcs Náthán) neveiről írt dolgozatában közölte ezt a tipológiát (BIRUS 1978: 31–60), majd később egy külön cikket is szentelt a témának (BIRUS 1987), amelyben változatlanul megismételte négyfokozatú rendszerét: megtestesítő nevek, osztályozó (klasszifikáló) nevek, hangszimbolikus nevek, beszélő nevek (1987: 45).

A megtestesítő nevek (n. *verkörperte Namen*⁵²) csoportjába azok a tulajdonnevek tartoznak, amelyeknek már az őket tartalmazó szövegtől függetlenül is van (valós vagy fiktív) viselője, és ennek tulajdonságai közismertek a történelemből, a kultúra, a művelődés, az irodalom stb. történetéből. Például: *Szalóme, Kubla Kán, Macbeth, Prométheusz, Ulysses – Odüsszeusz, Szindbád, Caesar, Napóleon* stb. Az ilyen nevek jelentése a név „eredeti” viselőjével és a hozzá kapcsolódó tulajdonságokkal érintkező asszociációkra alapul. A szövegbeli szereplőhöz tehát önkéntelenül is hozzájárulnak szövegen kívüli, előleges tudások. Hogy a megtestesítő nevek milyen fontos viszonyítási pontokat jelentenek az irodalomban, ahhoz

⁵² A német szakirodalomban erre a névtípusra ugyanakkor más terminusok is léteznek: *präfigurierter* (‘prefigurális’), *vorbelasteter* (‘megterhelt’), *anspielender* (‘rájátszó’) [név], illetve *Zitatname* (‘idézetnév’) (vö. SOBANSKI 2000: 71). SOBANSKI arra is felhívja a figyelmet, hogy a *verkörperte Namen* kifejezésnél logikusabb a *verkörpernde Namen* (‘megtestesítő nevek’), hiszen ezek a nevek a szövegen kívül álló személyt testesítenek meg (SOBANSKI 2000: 71). DEBUS a terminológiai nehézkesség okát abban látja, hogy itt valójában az angol *embodied proper name* szó szerinti fordításáról van szó (GARDINER alapján). A *verkörpernde Namen* kifejezést nem tartja rossznak, de szerinte a másik megoldás is védhető, és ezért, illetve szakirodalmi elterjedtsége okán végül ő is ezt ajánlja (vö. DEBUS 2002: 70–71). Szerintem magyarul jobb a *megtestesítő név* terminus.

elég néhány, ókori történetből ismert név: *Oidipusz*, *Antigoné*, *Médea*. A közismert történelmi alakok és nevük felbukkanása a „saját történetüket elmesélő” szövegekben várható leginkább (pl. Shakespeare-nél *Julius Caesar*), de ez egyáltalán nem szükségszerű, a valóságosnak ismert név fiktív történetekben is előfordulhat (pl. Mikszáth Kálmán Új Zrínyiászában a szigetvári védő és emberei). Bárhonnan is veszi az író e neveket, azok az olvasóban a szövegbeli szereplő és a szövegen kívüli személy azonosságát sugallják, így teremtve meg a valóság illúzióját. Ugyanez megfigyelhető egy cselekmény toponímiáját illetően is. Természetesen a valós helynevek sem lehetnek azonosak az irodalmi szövegben szereplő másolatukkal (amint arra már utaltam), inkább egyfajta „hálóként” feszülnek a fantázia alkotta „rendkívüli térképre”, azaz hiába is találkozunk például *Velence* névvel oly sokszor az irodalmi művekben, Goldoni Velencéje más, mint Nietzscheé, és Hoffmansthalé is különbözik Thomas Mannétól (vö. BACHMANN 1978, 239).

A megtestesítő nevek felismerése nem mindig egyértelmű. Bertolt Brecht *Állítsátok meg Arturo Uit!* című színművében olyan neveket használt, amelyekkel a korabeli német fasiszta vezetők nevére utalt: a virágkereskedő gengszter, *Givola* nevét Goebbelsre, a szintén gengszter *Giri* nevét pedig Göringre vonatkoztathatjuk. *Roma*, a gengsztervezér hadsegédjének nevében Röhm neve és alakja tűnik fel, *Dollfeet* újságíró neve pedig Dollfussra, az osztrák diktátorra „émékeztet”. A történelmet csak kicsit is ismerő olvasó ezek után *Arturo Ui* gengsztervezér nevét valószínűleg Adolf Hitlerre fogja érteni (vö. DEBUS 2002: 72).

Miként az intertextualitás esetében is annál erősebb egy vendégzöveg hatása, minél kevésbé módosul, azaz minél könnyebben felismerhető, ugyanígy egy máshonnan ismert névviselő újrafelhasznált nevének intertextuális-evokatív ereje is a név alakjának változ(tat)ása szerint csökkenhet. Erre alapozva nevezi a megtestesítő nevek alkalmazását MÜLLER interfiguralitásnak, alakköztiségnak (1991: 157).

DEBUS a megtestesítő nevek alcsoportjaként említi az ún. titkosított neveket (2002: 72). Az ilyen esetekben az eredeti név megváltozott, vagy akár le is cserélődött. A titkosítás leggyorsabb módja a rövidítés. Ezt a megoldást a 18. századi memoáirodalom különösen kedvelte, főleg a személynevek esetében:

Quas tu ibi merces proponis? kérdé a metszve szólani szerető eloquentiae professor, ki H. és Sz. kártyázó társakat oly szépen megdicséré.

(Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete, 573)

Később ilyen rövidítésekkel a helyneveknél is találkozhatunk.

(A megtestesítő nevekről részletesebben írok még a dolgozat 5.4.3. pontjában)

Az osztályozó (klasszifikáló) nevek olyan tulajdonnevek, amelyek utalnak viselőjük valamilyen (nemzeti, vallási, társadalmi stb.) csoporthoz való tartozására, azaz azokat az általános konvenciókat tükrözik, amelyek bizonyos csoportok névadási szokásaiban megvannak vagy föltételeződnek: például férfi és női nevek, keresztény és nem keresztény nevek, nemesi és cselédnevek. Az ilyen nevek jelentése ezért elsősorban e konvenciókkal érintkező asszociációkra épül (BIRUS 1978: 37; 1987: 45). Az osztályozó nevek között elsősorban személyneveket találunk. Tipikus osztályozó nevek például a nemesi nevek, amelyeknek a magyar köztudatban szinte sztereotipikus ismertetőjegye, hogy a vezetéknev végén megjelenő *-i* melléknévképző leírva *-y* alakban szerepel (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 54). A nemesi nevekben ezen kívül, illetve e mellett más régies ortográfiájú megoldások (*c ~ cz*, *t ~ th*, *cs ~ ts* stb.) is szerepelhetnek, ezek csak még tovább erősítik a név nemesi voltát. Jellemző példákat találunk Jókai Mórnál: *Szentirmay Rudolf*, *Kárpáthy Zoltán* (Egy magyar nábob), *Baradlay Kazimir*, *Rideghváry Bence* (A köszívü ember fiai), Móricz Zsigmondnál ugyan más összefüggésben, de hasonló jellemzőkkel jelennek meg az „úri” nevek: *Szakhmáry Zoltán*, *Csörgheő Csuli*, *Zsellyei Balogh Ábel* (Úri muri). A nemesi nevekben származásra utaló névrészek is előfordulhatnak: *Pruszkay de genere Tass* (Mikszáth Kálmán: Gavallérok). Külön érdekes, hogy magyar nyelvű szépirodalomban a nemesi nevek más nyelvekben szokásos formai jellemzői is feltűnhetnek, főképp a német nemesi nevekben lévő *von* elemre gondolhatunk. Ezek egyúttal utalhatnak a szereplő nemzeti hovatartozására is: amikor például Mikszáth Kálmán regényében Noszty Feri aláhamisítja a váltóra Stromm Adalbert ezredes nevét, akkor így írja: *Adalbert von Stromm* (A Noszty fiú esete Tóth Marival). Ritkább esetben utalhatnak a más nevét ilyen formában használó hovatartozására is, doktor Grisák például Garanvölgyi Ádámot keresve a *Herr Ádám von Garanvölgyi* nevet használja (Jókai Mór: Az új földesúr).

A nemesi nevekkel szemben a paraszti szereplők neve földhözragadtan egyszerű: *Csuri Jóska*, *Sós Pál*, *Csorba Gergely* (Mikszáth Kálmán: A néhai bárány). A Móricz Zsigmond írásaiban szereplő parasztok nevei is ebbe a sorba illeszkednek: *Kis János* (Tragédia), *Bodri juhász* (Barbárok), *Turi Dani* (Sárarany).

Amint a nemesi nevek formavilágának is vannak sztereotipikussá rögzült jegyei, úgy bizonyos nemzeti hovatartozásra utaló osztályozó nevek készlete is mutathat ilyen sztereotipikusságot. Mikszáthnál bőven lehet találni ilyeneket (vö. TÓTH 2010b.): *Brüll Ármin* (Beszterce ostroma), *Müncz Jónás* (Szent Péter esernyője), *Kohn* kocsmáros (Gavallérok) zsidó, *Gongoly* (Beszterce ostroma), *Cinna* (A beszélő köntös) és *Babaj* prímás (Gavallérok) cigány, *Csemez Stevo* (Az arany-kisasszony), *Szlimák Matyej* (Jasztrabék pusztulása) szlovák, *Prusinszky Szaniszló* (Beszterce ostroma), *Jahodovszka* (A sipsirica), *Szliminszky Wladimir*

(Szent Péter esernyője) lengyel nevek. Tamási Áronnál pedig szász és román nevek bukkannak fel: *Binder, Fuszulán, Surgyélán* (Ábel a rengetegben).

Az irodalmi nevek osztályozó tulajdonságához tartozik, hogy földrajzi kötődéseket is képesek megjeleníteni. Tamási Áron novelláiban a helyi szín, a couleur locale erejét sok-sok tényező biztosítja, a székely alakok neve is: *Fesszegi Botos Emre, Dimén Ilka* (Mihályka szippants!), *Etédi Kius Anti, Bedő Ráki* (Zeng a magosság). A nevek azonban nem csak regionális kötöttségeket, hanem diakrón kötöttségeket is képesek megjeleníteni, pl. Kodolányi Jánosnak a XIII. századi Magyarországon játszódó regényében (*A vas fiai*) a szereplők neve az egyelemű névadás gyakorlatát követi és a nevek is ezt a kort idézik: *Egyöd, Bene, Öcsöd, Kösid, Ernye* stb.

Az osztályozó nevek közé soroljuk a környezet- és korfelidéző neveket. Krúdy Gyula személynevei közül mindkettőre találunk példát. Idegenes hangzásukkal a Felvidéket idézik föl: Lubomirszky, Valentin; a XIX. századot pedig az ilyen nevek: Erzsébet királyné, Náray Iván, Mária Valéria, Kossuth, Petőfi, Deák Ferenc, Garibaldi, Bem apó (idézi PETHŐ 2005: 118).

A hangszimbolikus nevek olyan tulajdonnevek, amelyeknek a szemantizálása különösen ikonikus minőségeikre épül (pl. onomatopoetikus, szinesztéziás, diagrammatikus hasonlóságon alapuló asszociációkra). A neveknek ez a típusa tulajdonképpen KOVALOVSKY tipológiájában a pusztán hangalakjukkal jellemző neveknek feleltethető meg. Mivel a dolgozat 5.4.2. pontjában, illetve röviden az 5.7.1 pontban még részletesen írok a hangszimbolikus nevekről, így itt most eltekintek részletesebb tárgyalásuktól.

BIRUS tipológiájának utolsó csoportja a beszélő nevek. Ezekről a nevekről már KOVALOVSKY redszere kapcsán esett szó, és mivel a dolgozat 5.4.1. pontjában még részletesebben írok róluk, így e helyütt ezeknek a neveknek az ismertetését is elhagyom.

Mind KOVALOVSKY MIKLÓS, mind HENDRIK BIRUS tipológiája értékes támpontokat nyújt az irodalmi névadással foglalkozóknak, de mint minden tipológiában, úgy e kettőben is az jelenti a legnagyobb problémát, hogy a legtöbb név nehezen sorolható egymást kizáró csoportokba, egy név általában több csoportban is megjelenhet. Ez nyilvánvalóan abból fakad, hogy a fikcionális nevek a szövegben egyszerre többféle (stílus)hatást is kiválthatnak, és ennek megfelelően többféle szerepük is lehet. Mivel az irodalmi szövegek egyik igen fontos tulajdonsága nyelvi megalkotottságuk, ami a bennük lévő tulajdonneveket is érinti, jónak tűnik, ha a nevek szerepeit, akár összetett szerepköreit a következő fejezetben részletesebben is áttekintjük. Ez remélhetőleg a fenti tipológiákban rejlő problémát is ellensúlyozza.

5. A fikcionális nevek szerepkörei

A dolgozatnak ebben a fejezetében egy olyan, a német nyelvű irodalmi onomasztikában ismert kutató gondolatait igyekszem interpretálni, aki egy, az irodalmi szövegek tulajdonneveire vonatkozó elemzési szempontrendszer kidolgozója. Ez az 1983-ban kiadott könyv (DIETER LAMPING: *Der Name in der Erzählung: zur Poetik des Personennamens*) ugyan nem a legfrissebb a nemzetközi szakirodalomban, de hatását mutatja, hogy még ma is gyakran hivatkoznak rá, elemzési szempontjait alkalmazzák. Mivel a magyar szakirodalom nem ismeri, jónak látom, hogy röviden bemutassam, milyen szempontok szerint képzelte el LAMPING az irodalmi szövegek tulajdonneveinek elemzését. Habár munkája csak a személynevekre korlátozódik, és így egy irodalmi szöveg teljes névtani elemzésekor nyilván még más szempontokkal is ki kell egészíteni az elemzést, az a tapasztalatom, hogy sok szempontját más típusú neveknel is alkalmazni lehet. Ahol erre lehetőséget láttam (pl. helyneveknel), külön kitértem rá. Az általa közölt gondolatokat rövidítve és átdolgozva közlöm. Igyekeztem a példaanyagba minél több magyar irodalmi példát beledolgozni.

5.1. A fikcionális nevek mint a szövegkompozíció elemei

LAMPING az irodalmi szöveg tulajdonneveit a szövegkompozíció elemeiként, a szövegstruktúra egyik fontos összetevőjeként veszi számba (1983: 13–20). A vizsgált tulajdonneveknek ebből az alapvető tulajdonságából kiindulva azt is szemügyre kell vennünk, hogy a nevek szövegbeli felbukkanásai milyen formai típusokat mutatnak, és hogy e felbukkanások az elbeszélés mely pontján várhatók. Az elemzés során meg kell különböztetni a narráció⁵³ és a történet síkját, illetve a szöveg beszédjellegű és cselekményjellegű részeit.

5.1.1. Megszólítás, megnevezés, felkiáltás, nevekről szóló reflexiók

Az irodalmi nevek egyaránt megjelenhetnek a narráció és a történet síkján, és ugyanígy a szöveg beszédjellegű és a cselekményjellegű részeiben. A nevek beszédjellegű előfordulásai a következő szituációkban jellemzőek: megszólítás, megnevezés, felkiáltás⁵⁴, illetve a különböző reflexiók.

⁵³ Vagy más néven: szüzsé (vö. a 24. lábjegyzettel!).

⁵⁴ LAMPING e három fogalmat KARL BÜHLER organon-elméletére építette (1983: 15). BÜHLER a nyelvi jel három funkcióját különböztette meg: kifejezés (Ausdruck), felhívás (Appell), ábrázolás (Darstellung) (vö. 1935: 28). Ezek szerint a megszólítás felhívó, a megnevezés ábrázoló, a felkiáltás pedig kifejező jellegű beszéd.

A megszólítás a név viselőjére, egyben a másik kommunikációs félre irányul. Ebből következően szinte kizárólag a személynevekkel kapcsolatos⁵⁵. A megszólítás leggyakrabban a szereplők közti párbeszédekben (dialógushelyzet) jelenik meg, ezek pedig általában a történet síkján találhatók:

Dobó bosszúsan hümmentett. A gyerekekhez fordult:

— Gergő! Bornemissza Gergő! Gyere csak, kis vitézem. Ülj hamar a jó kis paripádra, lelkem.

(Gárdonyi Géza: Egri csillagok, 46)

A megszólítás ritkán monológ helyzetben is előfordulhat, ilyenkor a megszólított szereplő nincsen jelen (persze lehet olyan eset is, amikor csak a megszólító fantáziálja a megszólítottat). Móricztól vett példánkban a jelen nem lévő Turi Danit szólítja meg Takács Gyuri:

Gyuri utána [ti. a lány után] nézett mohón, keményen, s megszíjta a szája sarkát, aztán továbbment.

— Megállj szép... Turi, azért mégis az enyém lesz a jány.

(Móricz Zsigmond: Sárarany, 113)

Ritkán a narráció síkján is előfordulhat, ilyenkor nem a szereplők, hanem a narrátor van megszólító szerepben:

Tisztelet-becsület Gughi Pannának, de ez már alighanem az ő dolga, mert vagy hülye a legény, és ő veri bele a vakbuzgóságot, vagy viszony van köztük... hej, Panna, Gughi Panna! — már Uram bocsáss meg, ha vétkeztem — de nem egészen tiszta dolog az ő szent élete sem.

(Mikszáth Kálmán: A góizoni Szűz Mária. In: A jó palócok, 41)

A megnevezés is a név viselőjére irányul, de ez a narráció síkján lévő tudósító és kommentáló beszédekben gyakori. A narrátor tehát neveket vezet be, gyakran hosszabb-rövidebb jellemzést is ad a név viselőjéről, ami személyneveknél elég mindennapos, de földrajzi vagy más típusú neveknél is előfordulhat. Utóbbiak azonban gyakran mindenféle kiegészítő információ nélkül, az olvasó valóságismeretére építve tűnnek föl a szövegben.

Sűrű, fekete haja valami érces fénnel bír, minő a fekete hattyú tolla. De szemei sötétkékek. Két hosszú, vékonyan rajzolt szemöldök csaknem összeér homlokán; az ilyen összeérő szemöldök valami varázshatalmat kölcsönöznek az arcnak. Ez a két vékony szemöldök együtt mintha valami fekete aureole volna egy szentkép homlokán.

A leány neve Timéa.

(Jókai Mór: Az arany ember, 16)

A napszitta fehér gerendák, a széltől simára kopott szőlőtőkék között ki lehetett látni a Vorotán vizét takaró gyér cserjésre, a napszállta fényében oroszlánszínű Zangezur hegységre, a pusztaság vörös és kovaszínű köveire.

(Bodor Ádám: A Zangezur hegység. In: A Zangezur hegység, 42)

⁵⁵ Más névtípusok csak akkor, ha személynévként „viselkednek”. Pl. Szép vagy, *Alföld!* (Petőfi: Az Alföld).

Tejsűrű kód nehezedett az Andrássy útra, mikor Juli kiszállt metálzöld Fiat Pandájából.

(Cserna-Szabó András: *Pretty Woman*. In: *Fél hét*, 81)

A megnevezés a történet síkján is megjelenhet, általában úgy, hogy az egyik szereplő egy másik szereplőről beszélve annak nevét megnevezi.

Vizyné csak néha lépett ki ebbe a bomlott lépcsőházba, hogy Ficsort keresse.

— Mondja, milyen vallású az a lány?

— Katolikus, méltóságos asszony, katolikus. (...)

— És hol született?

— Kajáron. Az ángyom lánya. Mondtam, balatoni. (...)

A hetipiacon Ficsornét fogta meg:

— Igaz, mi is a neve?

— Jé – csodálkozott a termetes asszonyság – még nem is tetszik tudni? Anna.

(Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, 31–32)

A felkiáltás a beszélő expressziója, éppen ezért legjellemzőbb módon monológ formában tűnik fel, és egyaránt lehet a történet vagy a narráció síkján. A név viselőjéhez kapcsolódó erős érzelmi viszonyulás „mondhatja ki” a beszélővel a nevet, az előző két szituációhoz képest ritkának mondható. A nevek többnyire személynévek, de egyetlen más típusú tulajdonnév felbukkanását sem zárhatjuk ki.

Elhallgatott. Csönd volt körülötte.

Kimondott egy nevet:

— Anni!

A lányok feléje fordultak. Mintha csak most vették volna észre!

(Mándy Iván: *Alkonyat felé*, 127–128.)

A fikcionális személynéveknek a szöveg beszéd típusú részeiben való megjelenéséhez tartoznak a nevekről szóló reflexiók is. Ilyenkor a név tematizálódik, funkcionális karaktere háttérbe szorul. A tematizálódás szempontjai szinte kimeríthetetlenül sokfélék lehetnek: például, hogy a név föltűnést keltő-e vagy sem, ritka-e vagy sem, hogyan viszonyul nevéhez a név viselője, mik a név jelentésére vagy hangzására vonatkozó tudások, vélemények, milyen a név társadalmi szempontból, milyen asszociációkat hív elő stb. Példák:

Ez a nő özvegyasszony volt, akit Majmunkának hívtak azok, akik valaha szerették. Komoly, katonás és határozott nő volt, mert hiszen a nők többnyire felcserélik becézőnevüket udvarlóikkal együtt. De ő mindvégig megmaradt Majmunkának.

(Krúdy Gyula: *Szindbád álma*. In: *Szindbád*, 127)

— Anna — ismételte Vizyné, s a puha, kedves nőnevet rokonszenvesnek találta, mert eddig sohase volt sem Anna nevű cselédje, sem Anna nevű rokona, ami feltétlenül zavarta volna. — Anna — mondta még egyszer, s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér, mint a manna.

(Kosztolányi Dezső: Édes Anna, 32)

S ha már viszontagságról kell beszélnem, és zordon helyekről szólanom, akkor a falutól keletre sem leszek rossz helyen. Ott emelkedik ugyanis az a legnagyobb hegy, ami a közeli környéken csak létezik. Úgy hívják azt a hegyet, hogy Gordon. Nem tudom, hogy honnét származik ez a név; csak annyit tudok, hogy nekem emlékezetes, és hogy a neve aggodalmas.

(Tamás Áron: Bölcső és Bagoly. In: Szólít a szülőföld, 58)

5.1.2. Névadás, névmegnevezés, névkeresés

A beszéd típusú helyzetekre gondolva könnyen azt gondolhatjuk, hogy a szereplőknek mindig van nevük és ez a név a szövegből megismerhető és az egész szövegben állandó. Ez azonban egyáltalán nem így van, sok irodalmi alaknak nincs neve (névtelenség), vagy neve mások előtt ismeretlen (anonimitás), sőt az is lehet, hogy meglévő és ismert neve helyett új nevet kap. Mindhárom helyzet olyan események indító oka lehet, amelyekben a név cselekmény-szervező tényezővé válik, azaz valamilyen beszédaktusba kerül.

A névadás során az egyik szereplő nevet ad egy másik szereplőnek. Ez az imént említett három szituációra adott válaszreakció, s ennek megfelelően ennek is három alapvariációja van. Az első esetben a szereplőnek még nincsen neve, a névadás a névtelenséget szünteti meg, ez az első névadás. Legegyszerűbb esete az, amikor a születendő gyermek vagy az újszülött nevet kap:

Egy idő óta gyakran volt szó közöttük egy bizonyos Palikáról, aki nem létezett. (...)

Bella igen prózainak találta ezt a nevet. Ő sokkal regényesebb, sokkal szebb nevet szánt Palikának. Úgy találta, hogy Palikát inkább Raoul-nak, Gaston-nak, vagy Gontran-nak kell nevezni, avagy a legrosszabb esetben Aladárnak, Elemérnek, utolsó esetben Tibornak.

Biró, ellenkezőleg, úgy vélte, hogy csak négy név között van választás, s ez a négy név: János, Mihály, Péter és Pál. Bella a három elsőt szörnyűnek mondotta, de a negyedik se elégítette ki az álmait. Biró kifejtette elveit, hogy a szépség az egyszerűségben áll.

Végre megegyeztek a Pál-ban. »Pál!« – ez rövid, egyszerű, s nincs minden méltóság nélkül. A »Palika« meg olyan kedvesen hangzott (legalább Biró olyan kedvesen tudta mondani), hogy Bella sohase hallhatta anélkül, hogy el ne mosolyodjék.

Az egyezséget nem foglalták ugyan cikkelyekbe, de ettől fogva elhatározott dologgá vált, hogy Palika csakugyan Palika lesz.

(Ambrus Zoltán: Midas király, I/286)

A második esetben a szereplő addigi nevénél akad egy hozzá jobban illő név, ez tehát második névadás:

Mindenekelőtt is mondd meg a nevedet,	Kukoricza Jancsi ekképen felele,
Bátor vitéz, aki lányom megmentetted.	Azután a király ily szót váltott vele:
Kukoricza Jancsi becsületes nevem:	Én a te nevedet másnak keresztelem,
Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.	Mától fogva neved János vitéz legyen.

(Petőfi Sándor: János vitéz, XIII)

A harmadik esetben a szereplő neve nem ismert, a névadás célja az anonimitás feloldása. Az anonimitás feloldása ugyanakkor az előző két eset keveréke, amennyiben a név viselőjének szemszögéből nézve második, míg a névadó szemszögéből nézve első névadásnak számít. Kuncz Aladár regényének második fejezetében például az addig csak *poroszként* emlegetett szereplőről kiderül, hogy van egy csúfneve: innentől kezdve csak ezen a néven szerepel:

M. Jacques úgy intézte, hogy ebben az időben összeakadjon Ottóval. Felelősségre vonta az esti jelenetért. Ottó nem hagyta magát, élénk szóváltás támadt köztük, mások is köréjük gyűltek, és a szót nemsokára a borotvált képű, térdnadrágos porosz vette át, akit Bismarcknak csúfoltak, mert állandóan nemzetközi politikai szempontból tárgyalta és vitatta a háborút és annak következményeit.

(Kuncz Aladár: A fekete kolostor, 65)

A névmegnevezés az, amikor az egyik szereplő neve először tűnik föl a szövegben, úgy, hogy vagy egy másik szereplő nevezi meg a nevét, vagy saját maga. Az ilyen beszédaktusok általában a hagyományos értelemben vett bemutatás, illetve bemutatkozás esetei:

— Nem. Csak megmosdottam egy kicsit — mondta. Aztán, amit egyikünk sem tett, kezet nyújtott, és bemutatkozott: — Czakó Pál.
— Formes Attila — mondta a sűrű szemöldökű fiú.

(Ottlik Géza: Iskola a határon, 30)

A névkeresés során az egyik szereplő egy másik szereplő nevét szeretné megtudni, erőfeszítései tehát a név megnevezésére irányulnak. A legegyszerűbb esetben megkérdezi, amelyre a név viselője válaszul bemutatkozik, vagy egy harmadik szereplőtől tudja meg a keresett nevet. De akár saját maga is megpróbálhatja kitalálni:

Egész éjjel nem tudtam aludni. Találgattam, hogy: mi lehet a neve? hol lakik? honnan ismer engem? és mikor szeretett belém?
Egy belső sugallat azt mondja nékem, hogy Jenő a neve, mint a „Fekete keztyüs grófnő” halovány herczegének.

(Gárdonyi Géza: Hat titkos kis levél. In: A báró lelke. Tizenkét novella, II/56)

5.1.3. Névmódosítás és névcsere

A név változása kétféle lehet: névmódosítás és névcsere. Mindkettő a név viselőjétől indul ki, de a változás mértéke különböző.

A név módosításakor a szereplő neve legalább részben (valamiféle maradványként) megőrződik:

— Gyere már le egyszer hozzám, Bébé — mondta Szeredy barátom, mert így becézett mindenki, jöllehet Both Benedek a becsületes nevem, és nagy, behemót ember vagyok.

(Ottlik Géza: Iskola a határon, 10)

Krúdynál is akad hasonló névcsere: a Pesti album című novellában egy nő, akit *Cilinek* hívnak a nagymama után, nem szereti a nevét, ezért már gyerekkora óta *Czinkének* hívatja magát (idézi: KOVALOVSKY 1956: 529–530).

A névcsere során a régi név helyett egy új lép érvénybe. Ingeborg Bachmann egyik írásában például az egyik szereplő, *Stephanie Theres Wischnewski* neve szlávja és archaikus volta miatt az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományához kötődik. Később férje (*Harry Goldmann*) vezetéknevének felvételével szabadul meg e névtől: *Fanny Goldmann* lesz. Ez a név azonban a II. világháború zsidó tragédiájához kapcsolja majd (vö. NAGY 2005: 109). Talán e példából is kitűnik, hogy névcsere sokszor komplikált történetek jellemzője. LAMPING háromféle típusát különbözteti meg: amikor valaki — akár többször is — megváltoztatja a nevét, amikor az egyik szereplő egy másik szereplő nevét használja, illetve amikor két szereplő nevet cserél egymással.

Egy szereplő több okból is megváltoztathatja nevét, Jókai Mór egyik regényében például Áronffy Loránd múltja elől menekülve vesz föl új nevet, de végül visszatér régi életéhez és régi nevéhez is:

Anyja és nagymama bizonyosan sürgetni fogják, hogy ha letelt a határidő, tudassa velük fiuk hollétét. Ha pedig azok megtudják azt, s őt fölkeresik, akkor a mentő alakoskodásnak vége van; a boldog ember, ki Tátray Bálint személyében él, kénytelen lesz helyet adni Áronffy Lorándnak, aki nem választhat, csak a meghalás és a világ csúfsága között.

(Jókai Mór: Mire megvénültünk, 274)

Szintén Jókainak egy másik regényében találhatunk jellemző és ismert példát arra, hogy egy szereplő egy másik nevét fölvegye. Baradlay Jenő saját testvére, Ödön nevét (és ezzel együtt sorsát is) annak tudta nélkül magára veszi — kihasználva, hogy e nevek német változatait gyakran összekeverik:

— Önnek volt egy másik testvére is, Edmund, vagy Jenő?

— Igen. Magyarul Jenő, németül Edmund.

- Nem megfordítva van? Eugen a Jenő, Edmund az Ödön? Efölött hallottam vitatkozni.
 — Ezt mi jobban tudjuk. Úgy van, ahogy mondtam.

(Jókai Mór: A köszívű ember fiai, 530)

A névcsere harmadik alaptípusa — amikor két szereplő nevet cserél — elég ritka az irodalomban, de ha föltűnik, általában a történetet szervező legfontosabb tényezőként mutatkozik meg (lásd például Mark Twain: Koldus és királyfi, Erich Kästner: A két Lotti). Rejtő Jenő A Néma Revolverek Városa című regényében 13. Pác Tivald és Benjamin Walter cserélik el nemcsak nevüket, de életüket is:

- Ez esetben az én tapasztalataimra kell majd szorítkoznia, ha művét az életből akarja meríteni. Önnek holnaptól kezdve Benjamin Walter a neve.
 — Nem tetszik.
 — Jobban kedveli a Pácot? Mert én benne hagyom. Ha azonban elfogad egy ajándéklovat plombált foggal is, akkor felveszi a Walter Benjamin nevet. Azután alá kell vetnie magát egy jelentéktelen kozmetikai műtétnek, és néhány nap múlva pompás okmányokkal ismét szabad ember. A név nem egészen kifogástalan, de errefelé nem áll körözés alatt rablógyilkossággal kapcsolatban, mint a 13. Pác név. Nagy szó! Nem? Fel hát! Fel, Benjamin! Új élet virrad önre.

(Rejtő Jenő: A Néma Revolverek Városa, 22)

5.2. Azonosítás (identifikálás)

A tulajdonnevek legáltalánosabb, egyben legalapvetőbb szerepe az azonosítás (amelyet a filozófiai-logikai vizsgálatok is alapfunkcióként határoznak meg): „A tulajdonnevek szemantikailag címkék, amelyeket egyedek azonosítására használunk” (KIEFER 2000: 140). Egy fikcionális irodalmi szövegben szereplő fikcionális irodalmi tulajdonnévnek ugyanígy a legfontosabb szerepe az, hogy a szöveg által felépített világ bizonyos alakjait, objektumait stb. egyértelműen megjelölje. Az irodalmi alakokat ilyen nevek konkretizálják (vö. LAMPING 1983: 21–28).

A szövegben a neveknek ezt a funkcióját a legvilágosabban az ún. azonosító mondatok⁵⁶ tükrözik, amelyekben a tulajdonnév félreérthetetlenül összekapcsolódik a jelölétével, például egy szereplővel. Innentől kezdve olvasóként ezzel a névvel fogjuk azonosítani, mert ezzel a névvel ismertük meg.

- Azon a nyáron egy királylány is segítségemre jött. Éva kisasszonynak szólítottuk.

(Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér, 23)

- Felséges asszonyom! Nevem Pallavicini Sforza...

(Kemény Zsigmond: Zord idő, 496)

⁵⁶ Identifizierungssatz (LAMPING 1983: 21)

— Jobb zsebemben királyi pecsét, így hát a király küldönce volnék, bal zsebemben szultáni pecsét, emitt a szultán embere volnék, de középen, bizony én magam vagyok: Tarnóczi Márton.

(Háy János: Dzsigerdilen, 106)

Az ilyen mondatok legalapvetőbb feladata tehát az, hogy a szöveg egy alakjához egyértelműen hozzárendeljenek egy tulajdonnevet.

A szereplő első említése vagy első feltűnése azonban nem föltétlenül esik egybe a szereplő név szerinti bemutatásával. Egy prózai szövegben gyakran előfordul, hogy még ezt megelőzően tudomásunk van egy szereplő létezéséről, sőt az sem ritka, hogy a rá vonatkozó információk — például viselkedése vagy kijelentései, vagy épp a többi szereplő róla szóló kijelentései — alapján már egészen határozott elképzelésünk van az adott figuráról. Ez a „tudás” egy olyan információhalmaz, amelyet még nem kapcsoltunk össze semmilyen tulajdonnévvel, és amelynek kidolgozottságát, határozottságát nagyban befolyásolja, hogy mekkora a szövegbeli „távolság” a szereplő és neve feltűnése között. — A sorrend természetesen fordított is lehet: előbb a nevet ismerjük meg, miközben a szereplő szövegvilágbeli létezéséről nincs még semmilyen előzetes ismeretünk. Amit itt „tudásnak” nevezhetünk, az egyfelől az a mozzanat, hogy tudomásul vesszük az azonosító mondattal létrejövő azonosítást, másfelől aktivizálódik, aktivizálódhat a névtípusokról való implicit tudásunk, felismerjük például, hogy a név személynév.

Az irodalmi nevek azonosító funkciója ugyanakkor nemcsak az azonosító mondatokban jelenhet meg, hanem olyanokban is, mint például ezek:

Éppen ott kint ült az ambituson nemzetes Gerge István uram, s természetesen pipázik.

(Mikszáth Kálmán: Jasztrabék pusztulása, 61)

Újhold volt — farsangban —, és N. N., ennek a történetnek ismeretlen hőse, azzal töltötte idejét, hogy a városon kívül, egy kocsmában üldögélt, amely a „Fehér Farkas”-hoz volt címezve.

(Krúdy Gyula: N. N., 5)

— Négy gyereked van — mondta neki Döme, az elhunyt testvére, aki megjött ez alkalomra Sótról.

(Babits Mihály: Halálfiái, 6)

Körös-körül Sárszeg laposan, lepényszerűen terpeszkedett el a homokon.

(Kosztolányi: Aranysárkány. In: Pacsirta. Aranysárkány, 181)

Egy mondaton belül akár több(féle) tulajdonnév is feltűnhet elsőként:

E sajnos észrevételt nemzetes Bús Péter uram tevé, ki a kegyetlen sors által arra volt hivatva, hogy a keresztúti gáton nemes Szabolcs vármegyében a vendégekkel veszekedjék, a Törökszakad csárdának lévén kocsmárosa.

(Jókai Mór: Egy magyar nábob, 11)

Az ilyen mondatok bizonyos eseményekről, történésekről, illetve tényállásokról informálnak, a nevet csupán felmutatják, az azonosításhoz azonban ennyi is elég. Míg tehát az azonosító mondatok magáról a névről szólnak, és más funkciójuk nemigen van, addig ezekben a mondatokban az azonosítás mellékfunkcióként jelenik meg.

Egy mű teljes egésze felől közelítve a fikcionális irodalmi tulajdonnév azonosító szerepe kettős: a névvel való azonosítás változatlan ismétlése, vagyis a név állandósága teszi lehetővé, hogy egy szereplőt mindig ugyanannak ismerjünk fel (felismerhetőség), a név szó szerinti értelemben vett egyértelmősége, vagyis kizárólagossága pedig biztosítja, hogy mindig meg tudjuk különböztetni a többi szereplőtől (megkülönböztethetőség). A tulajdonnév azonosító funkciójában tehát egyszerre van jelen az individuálás és a differenciálás. Mivel egy szövegvilágban a névviselők száma alapvetően kisebb, mint a lehetséges nevek száma, ezért egy irodalmi mű esetében e két folyamat akár totálisan megvalósulhat, míg a valós életben a névviselők száma általában igen nagy, ezért ilyen csak ritka esetben tapasztalunk. (Például a teljesen egyénileg alkotott nevek esetében.) Az azonosítás kettős folyamatának illusztrálására vegyük például Gozdsu egyik novelláját, amely a következő sorokkal kezdődik:

A nagy kocsmá különszobájában kevés volt még a vendég; mindössze Hüke Pali és Csekmez Dani ültek benne ebéd után két óra óta. A kocsmáros az egyik sarokasztal mellett szundikált, s időnkint horkantott egyet. A lompos pincér inkább szokásból, mint szükségből, minduntalan megpiszkálta a vaskályhában a széntüzet, amikor mindig kitódult a fojtó füst.

(Gozdsu Elek: Nemes Rozsda. In: Nemes rozsda, 160)

A négy szereplő közül csak a két vendégnek van neve, ez már eleve megkülönbözteti őket a névtelen kocsmárostól és pincértől, ugyanakkor a két személynév elég egyértelmű ahhoz, hogy akár részeivel is azonosíthasson (pl. *Dani* és *Pali*). A példából az is látszik, hogy a köznévnek is lehet azonosító szerepe: a kocsmárost és a pincért a novellában végig csak foglalkozásnevükön említik.

A névhasználat állandósága, azaz a felismerhetőség azért is szükséges, hogy a névvel azonosított szereplőhöz egyértelműen hozzá lehessen rendelni bizonyos mozzanatokot és tulajdonságokat. Ezek lehetnek cselekedetek, szándékok, érzések, érzelmek, gondolatok, észlelések, emlékek, illetve testi tulajdonságok. A név változatlansága ezen kívül ahhoz is hozzájárul, hogy a név viselője a történet (fiktív) terében mozoghasson és a történet fiktív idejében változhasson. Egy irodalmi szöveg szereplőjének felismerhetőségét természetesen más eszközök is biztosíthatják, például a rá jellemző szavak és szólás(mód)ok is. Ezeket hívta 1804-ben megjelent művében (Vorschule der Aesthetik) JEAN PAUL RICHTER így: *Wurzelworte des Charakters* 'a karakter alapszavai' (2012: 222). Míg azonban az ilyen ismertetőjegyek szük-

ségszerűen beépülnek a szereplő tulajdonságai közé, addig a név csupán az azonosságot jelzi. Minél kevesebb a név viselőjére vonatkozó egyéb állandó ismertetőjegyek száma, annál nagyobb szerep jut az azonosításban a névnek mint jelnek. Ha például egy szereplő csak a cselekedetei révén van jelen egy történetben, akkor az olvasó e cselekedetek mögött húzódó motiváció(ka)t valamiféle egységes jellemvonásként vonhatja el és kapcsolhatja össze a névvel.

A név kizárólagossága és egyértelműsége ugyanakkor nem szükséges feltétele az irodalmi szövegek névhasználatának. Itt is találkozunk azonos nevűséggel és — mint már korábban láttuk — névváltozással is, bár mindkettő megnehezíti a szereplő azonosítását, de bizonyos esetekben ez akár történetsszerző elem is lehet.

Ha a valós világ és a szövegvilág tulajdonneveit használatuk kontextusában és mindenkori viselőjük ontológiai különbözőségében szemléljük, világos, hogy e tulajdonnevek azonosító funkciója nem egyforma. Mivel a valós világ neveinek viselői egy szövegtől és nyelvtől független tér-idő valóságban léteznek (vagy léteztek), van referenciális deixisük, azonosításuk ezért demonstratív. Egy szövegvilágban lévő tulajdonnév viselője viszont csupán nyelvi képződmény, szavak és mondatok sokasága. Testetlen, és sehogyan sem köthető a szövegen és nyelven kívüli tér-idő valósághoz, nincs referenciális deixise, így azonosítása sem lehet demonstratív. Ezért írja LAMPING, hogy egy valós világbeli személynév egy személy neve, a szövegvilág személynéve viszont egy szereplő neve (1983: 26). Egy szereplő neve pedig csak nyelvi azonosítható, de nem „a” történetben (történelemben), hanem csak „egy” történetben (vö. STRAWSON 2003: 23–25). Egy szereplő ezért sohasem lehet azonos egy személlyel. Egy történelmi személy és egy irodalmi mű szereplője tehát egyetlen dologban lehetnek közösek: a nevükben, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy bármi másban is közösek lennének.

A fenti Gozdsdu-novellában is láttuk, hogy egy szereplő azonosítása nem egyedül és kizárólag tulajdonnévvel lehetséges, erre köznevek is alkalmasak. Azonosító szerepük azonban nem egyforma, a szövegbeli tulajdonnevek ökonomikusabbak a köznevekhez vagy köznévi leírásokhoz képest, és tömörebbek. Ahogy Thomas Mann regényében Potifár is kérdezi: „Nem a név a legrövidebb jelzés, hogy megértessük egymással, kiről van szó?” (József és testvérei, II/122)

5.3. Fikcionalizálás és illúziókeltés

Bármely művészeti ágról legyen is szó, a fikcionalizálásnak és az illúziókeltésnek mindig az a célja, hogy az, amit a mű ábrázol, hihetőnek, azaz valóságosnak tűnjön (vö. LAMPING 1983: 29–39). Az irodalmi művek esetében tehát a fikció világa úgy jelenjen meg, mintha a valóság

világa lenne, de legalábbis valószerűnek hasson (a szöveg által teremtett világ valóságát hitelesítse). LAMPING szerint a fikcionalizálás⁵⁷ és az illúziókeltés komplex jelenségek. Egyrészt azért, mert nem pusztán a szöveg teremti meg őket, hanem abban a szöveg és az olvasó között létrejövő (befogadói) folyamat is nagyon fontos tényező. Másrészt azért, mert a különböző mértékben felépülő illúziók különböző stratégiákat kívánnak meg az illúziókeltésben. A fikcionális irodalmi szövegek tulajdonneveinek a fikcionalizálás és az illúziókeltés ugyanolyan általános szerepe, mint az azonosítás, bár sokkal speciálisabb. A befogadói folyamat során létrejövő fikcióban a nevek szerepe az, hogy jelölötük valódiságát elhitessék.⁵⁸

Ahhoz, hogy egy fikcionális névnek ezek a szerepei megnyilvánuljanak, szükséges, hogy az olvasás során a nevet a tulajdonnevek valamely típusaként ismerjük fel. Ez egészen nyilvánvalóan működik a mindennapokban megszokott nevek esetében, de akkor is végbemehet, amikor a név rejtett. Ha például Kafka *A kastély* című regényének kezdőmondatára gondolunk (*Késő este volt, mikor K. megérkezett.*), világos, hogy a *K.*-t személynévként kezeljük. Ez nagyrészt a *megérkezik* ige jelentésszerkezetéből, illetve a *K.* névelőtlenségéből következik (vö. BARABÁS–KÁLMÁN C.–NÁDASDY 1977: 146–151): ilyen esetben „a mondatban előforduló egyéb lexikai elemek logikai jelentésére” támaszkodunk (KIEFER 1989: 289). Ezen kívül számolhatunk még egy másik tényezővel is, amely segíti a *K.* személynévként való felismerését: ez a *K.*-hoz mint grafikus jelhez kapcsolódó valóságismeretünk (HEGEDŰS 1997: 7). Egy írott szövegben megjelenő nagybetű és pont kapcsolata sokféleképpen oldható fel, itt egyértelműen monogramként értelmezzük, amihez például a bűnügyi tudósításokban követett gyakorlat is — miszerint a gyanúsítottak nevét sokszor csak monogrammal jelölik — analógiát szolgáltat. A *K.* tehát — dacára annak, hogy más személynevekkel összehasonlítva igen redukált forma — személynévként viselkedik, s mint ilyen a szereplőhöz máris hozzátársít valamiféle kvázi-valóságot, vagy ahogyan ROMAN INGARDEN mondja: a realitás külső habituását (lásd a 27. oldalon lévő idézetet), amely már az illúziókeltés egyik fontos mozzanata. — Hogy az írott szövegekben a tulajdonnevek felismerhetőségéhez, és így a fikcionalizáláshoz és illúziókeltéshez a nevek nagybetűs írása is nagyban hozzájárul, azt remekül példázza Edwin Abbott *Síkföld* című regénye. Ennek az 1884-es angol satírikus műnek a kétdimenziós

⁵⁷ Nála még nem szerepel ez a szó. Helyette az *illúziót* használja, az utóbbi időben viszont ez a terminus terjedt el az irodalomtudományban (vö. DEBUS 2002: 76–77).

⁵⁸ Ennek a legegyszerűbb formája az, hogy egyáltalán van név. Ha ugyanis valaminek nincsen neve, akkor kevésbé hihető, az illúzió gyengébb (vö. KOVALOVSKY névtelenségre vonatkozó szempontjaival: 1934: 36–37).

világában az egyenesek és a síkidomok a „szereplők”, a nevük ugyanaz a köznév, mint a valóságban, csak hogy itt ezek a szavak nagybetűvel szerepelnek:⁵⁹

Nálunk az a természet törvénye, hogy a fiúgyermeknek mindig eggyel több oldala van, mint az apjának, így hát minden egyes nemzedék (rendszerint) egy lépéssel előbbre lép a fejlődés és nemesedés útján. Ily módon a Négyzet fia Ötszög, az Ötszög fia Hatszög és így tovább.

(Abbott, Síkföld. In: Johannesson: A nagy számítógép. Abbott: Síkföld, 21)

Úgy tűnik, hogy az olvasó szinte bármit elfogad tulajdonnévként, hiszen a tulajdonnevek önkényessége a valóságban is elég nagy mozgásteret ad a névadásnak, ami a fiktív világokban még inkább igaz. Ha egy fikcionális nevet személynévként kezel az olvasó, akkor ez számára jelként csupán annyit jelent, hogy a megnevezett tárgy egy személy, maga az információ viszont egy egész személyképzet konstituálására ösztönöz. E személyképzet felépítéséhez szükséges, hogy a szövegen kívüli valóságban megtapasztalt személyiségjegyek a névhez kapcsolhatók legyenek, így kerülhet az olvasó abba a helyzetbe, hogy a név által jelölt személyt kvázi-valóságként fogja fel, azaz a képzelet útján megtapasztalhatta. A fikcionális szövegek tulajdonnevei ugyanakkor utalhatnak valós névvisezőkre is, ami egyrészt könnyebbé teheti az illúzió kialakítását, másrészt kevesebb teret enged a fantáziának.

Az a hasonlóság, amit egy kvázivalós név létrehoz a valós világban lévő jelölete és egy, a fikcionális irodalmi szövegben lévő személy, objektum stb. között, szintén illúziókéltő szerepnek fogadható el, de nem szabad elfelejtenünk, hogy ez csak abban az esetben működik, ha az olvasónak is van erről a személyről, objektumról stb. valós tapasztalata a világban. Következésképp a kvázivalós neveknek ez a szerepe csak lehetőségként van jelen a szövegben, nem pedig szükségszerűségként. Ha például megjelenik a szövegben a *Szeged* tulajdonnév, amely kétségtelenül egy létező magyar város neve a valódi világban, az különbözőképpen fikcionalizálja a történetet az olyan olvasó számára, aki ismeri Szegedet, mint egy olyan olvasó számára, aki csak tudja, hogy létezik, és megint másképp egy olyan olvasó számára, aki nem tudja, hogy ennek a névnek van valódi jelölete a világban. Ezt a gondolatot természetesen kiterjeszthetjük a fikcionális irodalmi művek egészére is: a bennük felépülő világnak az olvasó képzeletében létrejövő illúziója és a valósága között csak feltételezhetjük a strukturális megfelelést, de nem várhatjuk el. A tökéletes illúzióhoz persze leginkább az kell, hogy az olvasó elfogadja azt a „fikciós egyezményt, amelyet Coleridge »a hitetlenkedés felfüggesztésének« nevezett” (ECO 1995: 105).

⁵⁹ Természetesen a fontosabb szerepeket játszó síkidomoknak más neveket is adott Abbott, például a *Fő Kör* neve *Pantocycclus*.

Az irodalmi szövegekben fikcionalizálódó személyek, objektumok stb. olvasói észlelése hasonló ahhoz, ahogy a valódi világban is észleljük ezeket. INGARDEN írja: „Minden dologi látványban, amelyet megélünk, egész sor különféle kitöltetlen minőség van” (1977: 267). Ezt a „kitöltetlen minőséget” az észlelő személy mint információhalmazt társítja az adott dologhoz. Amikor egy tulajdonnév megjelenik a szövegben, akkor implicit módon és potenciónalisán együttgondoljuk vele minden tulajdonságát. Természetesen fontos, hogy ez a „tulajdonságnyaláb” a szövegen kívüli világból és a szöveg világából is táplálkozhat. A fikcionális irodalmi szövegek tulajdonnevei képesek jelölük tulajdonságait fikcionalizálni, képesek annak illuzionisztikus megjelenítésére. Ezt INGARDEN a nominális megnevező aktus sajátosságaként írja le: „Ha egy nominális aktusban figyelünk a tárgyra, akkor az egész léte-rületet, melyet az egymással összefonódó tényállások ilyen egyesített sokasága jelöl ki, egyetlen fogással és kívülről gondoljuk el egységes, így vagy úgy minősített egészként, s ezt az egészt konstitutív természetének (...) jegyében vesszük, mely mindezeknek a most még összegöngyölt és láthatatlan tényállásoknak a közös hordozóját közvetlenül minősíti” (INGARDEN 1977: 144).

A fikcionalizálás és az illúziókeltés eszközeként a fikcionális irodalmi neveknek az olvasóval való kommunikációban tehát két fontos szerepe van: egyrészt jelzik a valós világgal fennálló hasonlóságokat az olvasó számára, másrészt elindítanak az olvasóban egy olyan képzetfolyamatot, amely során a csak részekben és homályosan létező, de már tulajdonnévvel jelölt személyt, objektumot stb. teljes létezővé pótolja ki.

Ennek a „pótló” folyamatnak a konkrétsága természetesen az olyan irodalmi szövegekben a legerősebb, amelyek azt sugallják, hogy a bennük lévő történet a valóság ábrázolása. Ilyenek leginkább a történelmi témájú elbeszélő művek. Az ilyen történetek szereplői, helyei stb. már pusztán nevük alapján is ismertnek tűnhetnek az olvasó számára. A történelmi személyek szövegbeli megjelenésekor például azt érezheti az olvasó, hogy „bizonyos értelemben ezeknek a valaha így nevezett és ténylegesen létezett személyeknek kell »lenniük«”. (INGARDEN 1977: 250). A keltett fikció, illetve illúzió ilyenkor olyan mértékű is lehet, hogy e jelöletek kapcsán elfeledkezünk „arról, hogy »puszta leképezések«, s nem azonosak magával a leképezettel” (uo. 251). A történelemből vett tulajdonnevek tehát általában azt az illúziót keltik, hogy szövegbeli jelölük „azonos” a szövegen kívüli jelölükkel. Ha egy szereplő vagy színhely történelmi nevet visel, a legtöbb olvasó úgy értelmezi, hogy ennek a névnek a valós jelölét kell érteni.

Egy fikcionális szövegben azonban egy szereplő valóságosságának érzését keltheti még a név eltitkolása, rejtése, vagy rövidítése is (vö. Déry Tibor: G. A. úr X.-ben). Figyelemfelkeltés, a realitás rafinált szuggerálása az ilyen megoldások célja.

Az előzőekhez képest egy kicsit gyengébb a fikcionalizálás és az illúziókeltés a fiktív, de valószerű tulajdonnevek esetében. Az ilyen nevek jelöletei nem kváziazonosak egyetlen valós jelölettel sem, inkább a lehetséges valóság érzetét keltik. A valószerűség elérésében fontos, hogy a tulajdonnevek alkotásakor az író figyelembe vegye a névhasználat empirikus konvencióit, elsősorban azokat, amelyek kapcsolatba hozhatók a névviselő nemével, társadalmi és földrajzi kötöttségeivel, vallási/felekezeti hovatartozásával, (történelmi) időhöz való kötöttségével. A nevek időhöz való kötöttségéhez tartozik például a névdivat szerepe: „Az írók, amikor alakjaiknak nevet választanak, tudatosan vagy önkéntelenül alkalmazkodnak koruk névízléséhez; (...) a XX. század közepén nem nevezik az ifjú szerelmespárt *Ödön*-nek vagy *Aranká*-nak, ... mert ezek a divatjamúlt nevek ma már nevetségesen hatnak” (J. SOLTÉSZ 1964: 286). A névadás földrajzi, történelmi és társadalmi különbségei komplex rendszert képeznek, azaz kölcsönösen áthatják egymást. Minél inkább figyelembe veszi ezt az irodalmi névadás, annál erősebb a fikcionalizálás-illúziókeltés hatása.

Meddig terjed a nevek fikcionalizáló-illúziókeltő szerepe? A tulajdonneveknek csak ritkán kell az illúziókeltés terhét maguknak hordozniuk. A neveknek ez a szerepe nagyon erős ökonómiát jelent a szövegben: egyrészt a név említése bizonyos körülmények között már elégséges ahhoz, hogy az olvasóban a jelölet létezésének képzetét megteremtse, másrészt a név valóságának illúziója hatással lehet a bemutatott világ és a bennük bemutatott tárgyak felfogására és értelmezésére. A fikcionalizálás-illúziókeltés sosem lehet önkényes, különben nem éri el célját. Még a beszélő nevek is elérhetik ezt a hatást, de ha túl átlátszó a jelentésük, az inkább dezillúziót kelt. A fikcionalizálás-illúziókeltés mint a fikcionális irodalmi szövegek nagy szerepköre részeként a tulajdonnevek nagyon fontos szerepet játszanak az írói/költői képzelet által alkotott világ megteremtésében.

5.4. Karakterizálás

A karakterizálás (jellemzés), azaz a nevek „jellemző ereje” nem általános tulajdonsága a fikcionális irodalmi neveknek (vö. LAMPING 1983: 41–56). Akkor beszélünk erről, ha a névben felfedezhetők olyan információk, amelyek hozzájárulnak a név jelöletének jellemzéséhez. Ez az információ lehet teljesen határozott és egyértelmű, de lehet csupán homályos, utalásszerű is. Ha megvan, akkor általában ez a fikcionális név legföltűnőbb funkciója, az ilyen nevek

sokkal többek, mint pusztán azonosító címkék. A fikcionális irodalmi szövegekben ilyen funkciója főképp a személyneveknek van. A jellemzés megvalósulhat a névben meglévő vagy levezethető szójelentés, a név hangzása, vagy a névhez kapcsolódó asszociatív tartalom segítségével (vö. KOVALOVSKY 1934: 40–47). LAMPING a karakterizáló nevek három csoportját különbözteti meg: beszélő, hangfestő-hangszimbolikus (hangzó) és megtestesítő (prefigurális) nevek.

5.4.1. Beszélő nevek

„Beszélő neveknek nevezem az irodalomban előforduló olyan tulajdonneveket, melyek már pusztán köznévi jelentésüknél fogva is testileg, lelkileg, vagy más módon jellemzik viselőjüket, mintegy magukért beszélve bemutatják tulajdonosukat. Ezek rendszerint személynevek, de lehetnek hely- s más nevek is” — így írt TOLNAI VILMOS (1931: 176), aki a terminust — először 1926-ban, a *Minerva* folyóiratba írt egyik cikkében használva — a magyar szakirodalomba bevezette. A beszélő neveknek tehát van köznévi jelentésük, így bizonyos értelemben szemantikailag transzparenssek, ám ennek a transzparenciának a mértéke nagyon különböző lehet. Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című drámájában a boszorkány *Mirigy* nevét könnyű értelmezni, viselőjének testi és lelki csúfságára utal, ugyanakkor vonatkozhat jellemére is (*irigy*), de távolabbról a *méreg* szót is felidézheti (vö. ALFÖLDY, 2002: 124–125). Kosztolányi Dezső regényének, az *Édes Annának* címszereplőjét vezetékneve alapján kedves, csinos nőnek vélhetjük, ám a helyzet ennél jóval bonyolultabb. A névvarázst fontosnak tartó Kosztolányi számára ugyanis az *Anna* név földidézte a *mannát*, a föltételes módú *adna* igét (amibe a szó népnyelvi ejtése is belejátszhatott), és az *Édes* vezetéknevével együtt az *édesanya* szót, ahogy azt 1931-ben, a *Hogy születik a vers és a regény?* című írásában kifejtette (vö. KOSZTOLÁNYI 1990: 520). E három értelmezésből kettőre közvetlenül is utalt a regényben:

— Anna — mondta még egyszer, s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér, mint a manna.

(...)

Halkan ismételte a nevét, a legszebb női nevet, melyben az örök ígéret van, kacér föltételes módban.

(Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*, 32; 118)

E két példából is látszik, hogy a beszélő nevek esetében egy (vagy több) közszó jelentésére asszociálhat az olvasó, valójában tehát nem a névnek van jelentése, hanem azoknak a közszavaknak, amelyekkel alakilag egyezik, illetve amelyekre alakilag hasonlít. A hasonlóság lehet teljes (*Mirigy* = *mirigy*, *Édes* = *édes*) vagy részleges (*Mirigy* > *irigy*, *méreg*; *Anna* > *manna*, *adna*; *Édes Anna* > *édesanya*). A teljes hasonlóság esetén a közszó jelentés önkéntelenül is földidéződik az olvasóban, míg a részlegesnél az asszociáció bizonytalan lehet, ezért is dönthet

úgy az író, hogy tematizálja a névben rejlő közszói jelentést vagy jelentéseket, így segítve vagy épp irányt szabva az olvasói értelmezésnek. LAMPING a beszélő nevek e két típusát *deskriptív neveknek*⁶⁰, illetve *szimbolikus neveknek* nevezi. Ahogy a fenti példák is mutatják, egy név egyszerre mindkét típusba is tartozhat.

A beszélő nevek olvasói interpretációja sok esetben egyáltalán nem nélkülözheti az írói magyarázatot, a közszói jelentés tematizálódását. Ennek sokféle oka lehet, e helyütt csak néhány példát mutatok be. A beszélő ragadványnevek eredete például sokszor nem derülne ki a cselekményből, ezért erről a narrátor informálja az olvasót:

— Jöhet, ameddig belefér! — mondta a kerek fejű könyvügnök, akit Svung úrnak becéztek a környéken. Nem egyébért, csak mert nagyon gyorsan járt, a sarkokon meg úgy fordult be, oly lendülettel, hogy isten őrizze, aki eléje került.

(Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét, 7)

Onnét is ragadt rajta ez a Habrincs név. Mert a mostohaanyja akárhogy dolgoztatta őtet, sohasem adott neki a zsírral berántott ételükből, hanem csak lisztes vízzel habart neki ételt. Hát már aztán, mikor nagyobbacska volt ez a fiú, több falusi favágó előtt rákiáltott a mostohaanyjára az étele miatt egyszer:

— Hallod-e, vén szajhája! Rántsd be az én paszulyom is, ne csak habarintsd-habarintsd!

A sok veréstől hibás beszédű és hadri szavú lett ez a Habrincs. És kivált is azon kacagtak a favágók, ahogy a habarintást kiejtette a mostohaanyjának. Így maradt ezen rajta a Habrincs név...

(Tersánszky Józsi Jenő: Kakuk Marci, 542–543)

A beszélő név a mindennapi névadási-névhasználati gyakorlatba olyannyira belesimulhat, hogy az olvasó figyelmét könnyen elkerülhetné a név közszói jelentése, Az ilyen irodalmi neveket nevezi KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES *beszédes neveknek* (1997: 547). Ilyenkor csak a név tematizálódása segíthet:

Darabosnak soha sincsenek hirtelen vagy egyszeri gondolatai, benne messze, mélyen teremődnek meg a dolgok, s elindulnak, jönnek növekvő fényként. Ő mindenhez hozzákészül, rááll a szándékra, s fut vele országutak fehér csíkjaként. Van benne valami állandó figyelés, ha autózik is, állandóan a jármű egyes részeit röntgenezi: a futóművet, fékbetéteket, benzincsővet; életének jó érzése, ha törvényük szerint mennek a dolgok – rendben. Szüksége van a részletek tudatára, darabokból rak össze mindent, „ódon kőműves”, mondták neki egyszer.

(Dobos László: Egyedül. In: Engedelmével, 146)

A név „megfejtését” akadályozhatja az is, hogy a benne rejlő közszói jelentés csak idegen nyelven hozzáférhető. Voltaire Candide-ját magyarul olvasva például rejtve marad a címsze-replő nevének közszói jelentése: 'jámbor'. A következő példa pedig azért érdekes, mert ebben adódna a név egy egyszerűbb olvasata is:

⁶⁰ 1926-os cikkében még TOLNAI is használta a „leíró név” terminust (idézi KOVALOVSKY 1934: 37).

NEVEM legyen Joe Bitofabanter.

Mikor először láttam a Bitofabanter nevet, a bitófára gondoltam. Magyar vagyok, teljesen mindegy, hogy szlovákiai, kassai unokabátyám budapesti volt, öröksége ügyében jártam ott — Budán —, a tisztázhatatlan nevű úr ott ért el telefonon. Most, ahogy visszagondolok, hát persze, könnyen: unokabátyám vezetékesszámán.

A Bitofa természetesen „bit of a”-t jelent, azaz: „egy kicsit”. A banter meg: „játékos évődő”. Én azt is hittem, skót zászló, harci lobogó. Nem tudom, miért hittem.

De hát legyen a nevem az.

(Tandori Dezső: 13:87, 7)

Németh László Papucshős című színjátékában is akad egy idevágó, „kétnyelvűsége” miatt különösen érdekes példa: *Holly Sebestyén*. „A vezetéknev két közszoí (angol *holly* ’szent’ vagy a cseh ’csupas, meztelen’) jelentése is ide illik. Az angol megfelelő az önfeláldozó embert állítja elénk, a cseh szó idevonható jelentése arra a kiszolgáltatottságra, védtelenségre utal, amelyet a figura esendő volta, de a *Sebestyén* keresztnév használata még inkább hangsúlyoz. »Szegény Sebestyén... Úgy látszik, megszolgálja a nevét. Szent Sebestyén. Ez az tudod, akit agyonnyilasztak?» (KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY 2002: 325). — Kosztolányi több regényében (Pacsirta, Aranysárkány) is föltűnik *Sárszeg* neve. Fiktív helynév, amely mégsem tűnik föl az olvasónak, és első olvasásra a benne lévő szójelentés sem kelt föltűnést. A szöveg azonban felépti ezt a jelentést:

Sárszeg is csúf volt, csúf, csúf csakugyan, mert csupa sár, nincs csatornája, a színháznak nincs villanyvilágítása.

(Kosztolányi: Pacsirta. In: Pacsirta. Aranysárkány, 79–80)

A beszélő nevek szemantikai transzparenciájának csökkentésére LAMPING még más technikákat is felsorol: a név írásmódjának vagy a betűk sorrendjének megváltoztatása; a név továbbképzése (bővítés), vagy csonkolása (szűkítés); két lexéma összekapcsolása egy új szóban.

Megjegyzendő, hogy a beszélő nevek jellemző, karakterizáló szerepe sokszor inkább hátrányként mutatkozik. KOVALOVSKY szerint: „A beszélő név csak egy képzetet ad, nem általános hangulatot, s a fogalom határaitól összeszorított keretben a képzelet színező, kiegészítő játéka megbénul. Az ilyen névből nem pattanhat ki az élet szikrája, s ezért mint a jellemzés eszközt hiányosnak, sivárnak, színtelennek érezzük” (1934: 39–40). Illetve láttuk a dolgozat előző pontjában, hogy dezillúziót is okozhat.

5.4.2. Hangfestő és hangszimbolikus nevek

A karakterizáló fikcionális tulajdonnevek közé tartoznak azok a nevek is, amelyek hangzásukkal járulnak hozzá képzeletbeli jelölésük jellemzéséhez. Itt elsősorban nem a jól hangzásra (eufónia) és a rosszul hangzásra (kakofónia) kell gondolnunk, hanem a hangfestés és a hangszimbolika jelenségére, tehát olyan nevekre, amelyek hangélményt keltenek.

A hangfestő nevek a nyelv hangjainak segítségével nem-nyelvi hangzásokat imitálnak. LAMPING *zörejnévnek* és *onomatopoetikus névnek* is nevezi őket (1983: 44). Ezek általában olyan személynevek, amelyek viselőjük egyetlen, hang vagy zörej utánzásával visszaadott tulajdonságára utalnak. Az ilyen nevek lehetőségei az irodalomban igen behatároltak, többnyire mesékben, meseregényekben találkozunk velük. Csukás István közismert mesealakja *Mirr-Murr*, a kandúr, alliteráló neve nyilván a macskákra jellemző dorombolást utánozza. Hasonlóképpen Lázár Ervin meséiben is találkozhatunk ilyen nevekkel, pl. *Dömdödöm*, *Dr. Zirzurr*, amelyeknél gyakran a név motivációja is tematizálódik:

— Kitítani! — mondta, és zirzurr, már berregett is valami, csörrent is valami, nyekkent is valami, nyikkant is valami, zutyant is valami, pottyant is valami, kottyant is valami... És ekkor azt mondta dr. Zirzurr:
— Nna!

(Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő, 92–93)

A hangszimbolikus neveknek sokkal tágabb szemantikai lehetőségeik vannak. Természetesen itt is funkcionalizálódik a hangzás, de nem bizonyos létező hangok vagy hangzások utánzásával, hanem a tulajdonnév hangzása által keltett asszociációkkal. Ezek az asszociációk viszont már nem akusztikai jellegűek. Mándy Iván *A huszonegyedik utca* című regényében például egyértelműen a hangzásával kelt ilyen asszociációkat a *Zsurkicza* név:

— Zsurkicza Ica — mondja a csöndnek. Honnan merült fel ez a név? Ki ez? Á, mindegy, hát fontos? Mégis. Zsurkicza Ica... volt vele valami dolga, vagy csak...? Napos sétány van előtte, ahogy fehér porcelánadrágban sétál egy lánnyal, egy szőke lánnyal. Csupa rózsaszín ez a lány: a bőre, a ruhája és a neve, igen, a neve is. Zsurkicza Ica.

(Mándy Iván: A huszonegyedik utca, 53)

Ilyen neveket bőséggel találhatunk a magyar irodalomban. A teljesség igénye nélkül néhány példa: *Csill*, egy tündér neve (Szabó Magda: *Tündér Lala*); *Riminyák*, *Panca*, férfinévek (Csukás István: *Csicsóka és a Moszkitók*); *Kolompóc*, egy fiktív élőlény neve (Lakatos István: *Dobozváros*); *Frukkancs*, *Zsigula*, *Radibenc*, *Tiszilli*, *Hapciter*, gyerekek nevei (Lázár Ervin: *Hiripa*); *Csicsi*, egy prostituált neve (Esterházy Péter: *Függő*); *Spics*, *Srics*, két huszárcapitány neve (Krúdy Gyula: *Francia kastély*).

Tulajdonképpen a hangfestő és hangszimbolikus tulajdonneveket (különösen a hangszimbolikusakat) felépítő hangok szemantizálódnak, ez a szemantizálódás azonban nagyon nehezen ragadható meg. Bár lehet vizsgálni a magánhangzók képzési helyét (elől képzett, hátul képzett), a hangsúlyviszonyokat stb., állandóan érvényes összefüggéseket bizonyos hangok és jelentéstartalmak között nem lehet találni. A hangok szemantizálódása nagy mértékben kontextusfüggő, és ebbe a kontextusba a nyelv aktuális állapota, a hasonlóan hangzó szavak jelentései, az adott mű szövegvilága, sőt a szerző szándékai is beletartoznak. Az ilyen nevek éppen ezért sokkal inkább igénylik az interpretációt, mint a beszélő nevek, sokszor tematizálódnak, az elbeszélő vagy a szereplők magyarázzák őket. Ez sokszor nemcsak valamiféle „megfejtést” jelent, hanem magát azt a módszert is, amivel a sugalmazott értelmezés beleérthető a névbe. Ebben az összefüggésben — idézettsége miatt — általánosan ismert példa Proust *Az eltűnt idő nyomában* című regényéből a különféle helynevek hangszimbolikus interpretációja. Egy jellemző részlet a regényből:

A Párma nevet, azt a várost, ahová a Pármai kolostor olvasása óta vágyódtam, szilárdnak, simának, mályvaszínnek és gyengédnek éreztem; és ha Párma egy házáról beszéltek nekem, ahol lakni fogok, örömmel gondoltam arra, hogy egy szilárd, sima, mályvaszín s szelíd házban lesz lakásom, amelynek semmi köze sincsen Itália bármilyen más városának házaihoz, mivel én ezt a Párma szót első, súlyos és teljesen zárt szótagjával képzeltem el, meg azzal, amit belesűrítettem a stendhali gyöngédségből és az ibolyák visszfényéből.

(Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában*, 383–384)

5.4.3. Megtestesítő nevek

A karakterizáló nevek harmadik típusa a megtestesítő nevek⁶¹ csoportja. Ezek olyan személynevek, amelyek általában a mitológiából, a történelemből vagy az irodalomból valók, ezáltal valamilyen „személyes tartalom” kötődik hozzájuk. A tulajdonnév „testet ölt”: eredeti jelölétének (legyen az reális vagy fiktív) karakterével kapcsolódik össze, azt hordozza későbbi használata során is. Ilyen például Robert Musil *A tulajdonságok nélküli ember* című regényének *Diotimája*, vagy A kastély című Kafka-regény *Barnabása*. Egy ilyen név szerepeltetése az olvasók bizonyos előzetes ismereteire épít, a tartalma lehetőség szerint ugyanúgy aktualizálódik. Az ilyen nevek új, aktuális jelölésüket asszociatív módon jellemzik, felidéznek a névhez kapcsolódó, kulturálisan rögzített tartalmakat és azokat a jelöltre is rávetítik.

Talán az egyik legismertebb megtestesítő személynév a magyar irodalomban *Szindbád*, Krúdy Gyula hőséneke neve, akit írója *hajós*nak is hívott, egyértelműen utalva a név eredeti

⁶¹ Ahogy már korábban jeleztem, LAMPING ezeket a neveket *prefigurális* neveknek hívja.

jelöletére az Ezeregyéjszaka meséiből. Természetesen egy ilyen megtesztítő személynevet nem csak emberi szereplő kaphat meg. Csukás István A házőrző macska című gyerekkönyvében szerepel *Herkules*, az őrző-védő kutya. Jókai Mór pedig egy olyan személynevet alkalmazott intézménynévként, amelyik megtestesítővé válik a kontextusban, a *Sabina* a szabin nők elrablásának történetére utal:

A Sabina az 1952-ik évben egy hírhedett részvénytársulat, melynek feladata a „házasságszerzés”.

(Jókai Mór: A jövő század regénye, I/89)

A beszélő, hangzó és megtestesítő tulajdonságok általában keverednek egymással, e kategóriák nem különülnek el tisztán. James Joyces híres regényében, az Ulyssesben a főszereplő neve *Stephen Dedalus*, amely egyértelműen utal Daidalosz és Ikarosz mítoszára. A név angol kiejtése viszont felidézi az angol *deedless* 'tétlen' szót, amely a művész Dedalust jellemzi.

Az említett típusokhoz tartozik még az, amikor a név nem a jelölet meglévő tulajdonságával jellemez, hanem egy olyan tulajdonsággal, amelynek a jelölet éppen híján van. Ilyenkor a név és a jelölet között ellentétes irányú viszony keletkezik, a név egyértelműen szemben áll a jelöletével. LAMPING ezt *paradox névadásnak* nevezi (1983: 48), a magyar szakirodalomban azonban *kontrasztnévként* használatos (KOVALOVSKY 1934: 39). KOVALOVSKY szerint csak akkor indokolt a használata, ha komikus hatást akar elérni az író. Krúdy egyik novellájában (Az óbudai szépségkirálynő) szereplő *Himeny* (*hymen* 'szűzhártya') szándéka például az, „hogy azokat a vőlegényeket, akik gyengeszívűségüknél sorra hajlamosak a halálra: elválasztja a menyasszonyaiktól, mielőtt a baj bekövetkezne” (Krúdy Gyula: Delikátesz, 527)

5.4.4. A karakterisztikus nevekről

A beszélő, hangfestő-hangszimbolikus, megtestesítő tulajdonnevek és a kizárólag azonosító és fikcionalizáló-illúziókeltő szereppel rendelkező valószínű tulajdonnevek első ránézésre elméletileg elhatárolhatók lennének egymástól. Ez a határ azonban nem olyan éles. A köztük lévő egyik fontos átmeneti tulajdonnév a karakterisztikus nevek csoportja. Az ilyen nevek nem karakterizálják viselőiket, csak illenek hozzájuk, egyfajta analógia viszonya áll fenn közöttük. Ez az analogikus viszony sokféleképpen létrejöhet, de leginkább érzelmi, társadalmi vagy kommunikatív konnotációk segítségével, amelyek a lexikális szójelentés vagy a név hangzása által kiváltott hatáshoz hasonlóak.

A karakterisztikus nevek között sok ironikus nevet találunk. PETHŐ JÓZSEF Krúdy névadását vizsgálva használja az *ironikus név* kifejezést, példái szinte kivétel nélkül a karakteri-

záló, illetve karakterisztikus nevek közül valók: *Matskaházi Klaránsz*, *Hattyufalvi Etele*, *Zöldvári Agnéta*, *Már Mira* (PETHŐ 2008: 601).

5.5. Kiemelés és konstellációteremtés

Az irodalmi tulajdonnevek következőkben tárgyalt szerepkörei elsősorban a személynevekre vonatkoznak. Egy fikcionális szövegvilág szereplője csakis e világ részeként értelmezhető, egyaránt része az adott világ tér-idő rendszerének, és a más szereplőkkel alkotott kapcsolatrendszernek. Ebben az összefüggésben fontos lehet a szereplők jelenlétének hangsúlyossá tétele, kiemelése, illetve a többi szereplővel való kapcsolatrendszer felépítése, megformálása, azaz a konstellációteremtés. LAMPING szerint ilyen kiemelő és konstellációteremtő szerepe a fikcionális személyneveknek is van (1983: 57–67).

Egy szereplő kiemelése nem más, mint differenciálás. Bár az identifikáció is differenciáláson alapszik, a kiemelés más típusú differenciálás: arra irányul, hogy minél inkább felkeltsse és lekösse az olvasó figyelmét. Ennek legegyszerűbb módja, ha a név eltér az adott elbeszélésre jellemző névadási normától. Ez a norma nem szükségképpen azonos az olvasó valós világában érvényes normákkal, bár sokszor azokat utánozza. Egy irodalmi mű világának névadási-névhasználati normája azonban nagyon egyedi módon szerveződhet és variálódhat, az ezektől való eltéréseket a teljesség igényével számba venni lehetetlen. Az ilyen normák legalapvetőbb jellemzője azonban egyértelmű: mindenkinek van neve. Ez az általános norma az irodalmi művekben is megvan, és nemcsak a szereplők kommunikációjában érvényes, de az elbeszélő és az olvasó kommunikációjában is. Az ettől a normától való eltérés a tulajdonnév hiánya, amelynek fontos kiemelő funkciója lehet.

Ha a név hiányzik, a szereplő anonim vagy névtelen. Az ilyen esetek szerepe egyrészt technikai: az ismeretlenség az ismerttel szembeállítva felkelti az olvasó figyelmét; másrészt tematikai: az idegenség, a különbözőség, illetve a másság fogalmait implikálják. (Ez utóbbi már karakterisztikus funkciónak is tekinthető.)

Egy szereplő anonim, ha a neve (tartósan vagy átmenetileg) ismeretlen egy vagy több más szereplő és/vagy az elbeszélő és/vagy az olvasó számára. Az anonimitásnak gyakran nem a kiemelés a szerepe, hanem éppen fordítva: a szereplők számára idegen, az elbeszélő számára periferikus szereplők anonimitása azok meghatározatlanságára, mellékes voltára utal. Az ilyen szereplők a történettel csak laza kapcsolatban állnak és mindvégig meghatározatlanok maradnak. Ebben az esetben tehát nincs kiemelés (vö. KOVALOVSKY 1934: 36). — Ha egy kezdetben jelentéktelen szereplő a történet alakulása során egyre többször tűnik föl, tehát az elbeszélő

lésben való jelenléte fölerősödik, egyre meghatározottabbá válik, akkor ez éles ellentétbe kerül az anonimitással. Ebben a kontrasztban az anonimitásnak kiemelő szerepe lesz: a szereplő bizonyos tulajdonságát, idegenségét jelzi, ami az érdekesség és titokzatosság hatását keltheti.

Az anonimitás kiemelő szerepe akkor is megnyilvánul, ha az elbeszélő eszközeként jelentkezik. Ilyenkor az a célja, hogy irányítsa bizonyos szereplők észlelését az olvasói tudatban. Például egy szereplő neve sokáig ismeretlen, majd egy döntő pillanatban kiderül az olvasó számára. Az anonimitás ebben az esetben az elbeszélő és az olvasó közti kommunikációban kap fontos szerepet: a váratlanság hatását kelti a szereplő nevének kiemelése. — Az anonimitás abban az esetben is különleges hatást kelthet, ha a történet egy pontján elindul a név keresése, s ez valamiféle rejtély megoldásának része vagy épp kulcsa lesz. A szereplő nevének kutatása fontos cselekményszervező tényezővé válhat, ez rendkívüli módon kiemelheti az anonimitást.

Az anonimitás helyneveknél is előfordulhat. Németh László Gyász című regényében például a cselkemény helyszínéül szolgáló falu neve nem derül ki a műből. Egy hely, amely „a »faluság« minden jellemzőjével rendelkezik: van postája, szövetkezte, utcái, temetője, temploma, csak neve nincs”⁶² (KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY 1997: 542). Hogy a Gyászban a helynév hiánya nem valamiféle speciális normára utal, arra jó példa az olyan helynév felbukkanása a regényben, mint *Pest*.

Előfordulhat az is, hogy egy szereplőnek nincsen neve, vagyis névtelen. A névtelenség eltérés attól az univerzális normától, miszerint mindenkinek van neve. A név hiánya ilyenkor nem hiányzó információ, hanem a szereplő egy hiányzó tulajdonsága. A névtelenségnek két formája ismert: az efemer névtelenség és az egzisztenciális névtelenség. Efemer névtelenség az, amikor valakinek (például egy újszülöttnak) nincsen neve, de belátható időn belül kap egyet. Az egzisztenciális névtelenség viszont olyan tartós, gyakran végérvényes állapot, amikor a szereplőhöz nem tartozik név, és nem is várható, hogy kap egyet. Az anonimitás és az egzisztenciális névtelenség állapota keveredik Thomas Mann József és testvérei című regényében, amikor testvérei eladják Józsefet, és elveszik tőle a nevét is.

Eddig egyáltalában nem volt neve, hiszen mondtuk, hogy senkifia, fattyú és vadon nőtt lánvirág, se apja, se anyja. Úgy hívjuk: „hallod-e” vagy „hé, te”, vagy egyszerűen füttyülünk neki. Ilyen nevekkal illetjük.

(Thomas Mann: József és testvérei, I/535)

⁶² Kornyáné Szoboszlai Ágnes a névtelenség terminust használja e példa kapcsán, holott a falunak biztosan van neve, csak nem derül ki, azaz inkább anonimitásról van szó.

Az olvasó és a szereplők egy része tudja Józsefről, hogy valójában van neve, a szereplők egy másik része viszont névtelennek ismeri meg.

Az említett eseteken kívül egy szereplőt maga a neve is kiemelhet, hangsúlyossá tehet. Ennek egyik legfontosabb technikája a szokatlanság. Egy név akkor hat szokatlanul, ha felhasználásának kontextusában egyedinek, különlegesnek számít. Az ilyen nevek egyedi módon térnek el a szövegben érvényes normáktól, sokféleségük aligha lenne áttekinthető. Vannak azonban a szokatlanságot kiváltó tényezők között jellegzetesek. Ilyenek például az idegen nyelvű nevek, az archaikus vagy a régiesség látszatát keltő nevek, a (bizonyos esztétikai szempontok mentén) szép vagy épp csúnya nevek, a túl hosszú vagy túl rövid nevek. Ottlik Géza *Minden megvan* című regényében például egy női szereplő idegenül ható (vö. KOVALOVSKY 1934: 43) neve (*Edmée*) emelődik ki, ráadásul a név tematizálódik is:

Hogyan is hívhatnak egy nőt Ednek? Terézia, Borbála, ezek a női nevek. De Ed, Eddi?

(Ottlik Géza: *Minden megvan*, 70)

A következő példa Mészöly Miklóstól való:

— Huszein Darlach Thaymur... hallotta már ezt a nevet?

Éreztem a hangján, hogy ez a kedvenc témája, mindjárt lelkesen belemerült.

— Sokan csak a kezdőbetűivel emlegetik, hogy a H. D. T. így, a H. D. T. úgy...

szerintem ez tiszteletlenség — mondta.

(Mészöly Miklós: *Magasiskola*. In: *Alakulások*, 281)

Az anonimitásnak és a névtelenségnek is lehetnek karakterisztikus szerepei és ugyanígy a normától eltérő neveknek is. A név szokatlansága például a szereplő szokatlanságára is utalhat. Mint Thomas Mann-nál *Tonio Kröger* neve:

Hans ki nem állhatta a nevét — mit lehet itt tenni? Őt magát Hansnak hívják, Jimmerhalt Erwinnek, jó, ezek általánosan elismert nevek, senkinek sem visszatetszők. Ellenben Tonio — ez valami külföldies és különleges, akár akarja, akár nem, és ő egyedül van, kirekesztve a rendesek és közönségesek sorából, pedig hát ő nem sátoros cigány, hanem Kröger konzul fia, a Krögerek nemzetségéből való...

(Thomas Mann: *Tonio Kröger*, 161–162)

Az irodalmi tulajdonnevek konstellációteremtő szerepe abban nyilvánul meg, hogy a név valamiképpen ráirányítja a figyelmet a szereplők közti kapcsolatokra. Az ilyen kapcsolatokat, kapcsolatrendszereket természetesen maga a szöveg építi fel, és ebben a folyamatban a név is fontos szerepet kaphat. LAMPING az ilyen kapcsolatokat két részre osztja: kontraszt- és korrespondenciakapcsolatokra. Az előbbire jó példák a riválisok, ellenségek, ellenfelek, az utóbbira a testi és/vagy szellemi rokonságban lévők, a szövetségesek, a barátok vagy szerelmesek stb. Az ilyen kapcsolatok, kapcsolatrendszerek mindig egyediek, különböző intenzitá-

suk lehet a szövegben, és különféleképpen alakíthatják a cselekményt. A szereplők neveinek ilyenkor konstellációteremtő szerepe lehet. A konstellációteremtés a kiemelés egy sajátos eseteként értelmezhető. A nevek sajátos nyelvi eszközökkel hangsúlyozhatják a szereplők közti kapcsolatokat. Nem kivétel nélküli, de általános szabály, hogy a nevek hasonlósága vagy épp azonossága a korrespondanciát, míg különbségük, ellentétességük a kontrasztot erősíti. Az író ilyenkor a nevek fonetikai hatására, a bennük lévő köznévi jelentésre (beszélő név), és a nevekkal kifejezhető szimbolikus tartalmakra építhet.

Thomas Mann Trisztán című novellájában *Klöterjahn* nagykereskedő és *Detlev Spinell* író kontrasztviszonyát neveik hangalakja is támogatja: a kereskedő nevét felépítő hangok keménységet, míg az író nevét felépítő hangok lágytságot kölcsönöznek a névnek. — A beszélő nevekben lévő köznévi jelentés is világosan mutathatja a névviselők közti kontrasztviszonyt. LAMPING Wilhelm Raabét említi, akinek egy elbeszélésében az ellentétes szereplők a *Süßmilch* 'édestej' és *Sauer* 'savanyú' neveket viselik. Bonyolultabb, de nagyon szép példát találunk Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényében, ahol a főszereplő Mihály feleségével, Erzsébettel szembeállítható a férfi nosztalgikus kamaszszerelme, Éva. Az *Erzsébet* név egyik jelentése 'Isten az én esküm', míg az *Éva* jelentése 'életet adó', és ezek a történet síkján arra a kontrasztra utalnak, amelyet a férfi számára ezek a szereplők jelentenek. Érdekes még felidézni, hogy bár Voltaire *Candide*-jában *Candide* és *Kunigunda* szerelmesek, nevük (*Candide* 'jámbor', *Kunigunda* 'nemzetség+harc') kontrasztot alkot. — A kontrasztot szimbolikus eszközök is kifejezhetik. Jókainál például *Kárpáthy János* keresztnéve a hétköznapiság szimbóluma (Egy magyar nábob). Viselője (a regényben sokan csak *Jancsi úrként* ismerik) földhözragadt, egyszerű, sokszor méltatlanul viselkedő ember. Vagyonára pályázó rokona *Kárpáthy Abellino* keresztnéve az előkelőség szimbóluma, viselője nagyképű, arisztokrata magatartását jelzi.

A névazonosság, illetve a névhasznosság viselőik összetartozását, korrespondanciáját mutathatja. Ritka példa, hogy két szereplőnek ugyanaz legyen a neve:

(...) a fal mentén, egy keskeny lócán, egymásba karolva az albínó ikrek iszogattak. A nyakukban viselt bádoglepocska tanúsága szerint — és ez még ikrek esetében is a legnagyobb ritkaság — a nevük is ugyanaz volt: mind a kettőt Hamza Petrikának hívták.

(Bodor Ádám: *Sinistra körzet*, 70)

Krúdy Gyula *Francia kastély* című regényében két huszárkapitány keresi föl Szindbádot, *Spics* és *Srics*. Török Sándor mesés irodalmi forgatókönyvének (és a belőle készült filmnek: *Hahó, Öcsi!*) törpéi *Kököjszi* és *Bobojsza*. Ezekben a példákban a rím, illetve az összecsengés

is fontos szerepet játszik. — A névcsere is mély szövetséget, lelki rokonságot jelenthet. Említhető *Venosta* márki és *Felix Krull* névcsereje Thomas Mann *Egy szélhámós vallomása* című regényéből, akiknek szerelmeit egyébként *Zouzounak* és *Zazának* hívják. — Szintén a névviselők közti kapcsolatra utal a névvariáció eszköze. Proust regényében (Az eltűnt idő nyomában) például a *Charles* keresztnév három módosított formája három különböző szereplőre vonatkoztatva merül fel: *Charles* (Swann neveként), *Charlie* (Morel neveként) és *Charlus* (Palamedes de Guermantes neveként). Ezek a szereplők, bár különbözőnek tűnnek, azonosak az életüket erősen meghatározó szexualitás tekintetében. Ehhez hasonló Vladimir Nabokov *Ada* című regénye, ahol poliglott módon valósul meg a lexikális névhasználat, megteremtve névviselők konstellációját. A regényben szereplő orvosok nevei ugyanis mind a *nyúl* szó különféle nyelvű megfelelői, vagy arra utaló alakúak: *Dr. Rabbit* (ang. *rabbit*), *Dr. Lapiner*, illetve anagrammatikusan *Dr. Alpiner* (fr. *lapin*), *Dr. Kroluk* (or. *кролик*), az orosz *заяц* hangzik a német nőgyógyász, *Seitz* nevében, *Nikulin* és *Kunikulinov* (lat. *cuniculus*), *Dr. Lagosse* (gr. *lagos*), *Dr. Coniglietto* nevében az olasz *coniglio*. — További korrespondencia-teremtő eszköz lehet a nevek azonos (nyelvi) eredete, például Theodor Fontane regényében: *Irrungen és Wirrungen*.

Ide tartozik még az, amikor egy szereplő más művekben meglévő, ott konstellációban álló nevet használ álnévként. Ehhez hasonló példát említett PETHŐ JÓZSEF Krúdy névadásával kapcsolatban, aki ismert művészek neveit szereplők neveként használta, de akad nála példa ismert irodalmi szereplők nevének újrafelhasználására is. Ilyen a *Szindbád megtérése* című kötetében szereplő *Bovaryné*, amelynek viselője, „Flaubert regényének hősnőjéhez hasonlóan keresi a kalandot, az újat, ami kiszabadítaná a hétköznapi fogságából...” (2005: 118).

Végezetül két példát említek még. Az első azt bizonyítja, hogy helynevek is lehetnek korrespondanciateremtők. Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regényének beszélő helyneveiről van szó, amelyek hasonló jelentéseik miatt függenek össze, ahogyan azt STEMLER MIKLÓS megállapította: „(...) *Sárszeg* is erősen intencionált (...), kifejezve a város maradiságát és elmaradottságát. A *Tarkópuszta* kifejezés, a sivárság képzetkörének megidézésével, hasonlóan működik. A *Sárcsevits* szintén beszélő név, újra csak a *Sárszeg* esetében már említett jelentéskört megidézve” (2001: 121, a nevek kiemelése tőlem). — A második egy különös esete az író névteremtő szabadságának:

Kutyafuttában mutatta be a törpéket. [...]

— Fiam, ezek itt jó barátok: Sző, Fon, Nemtakács, Miaz, Pók.

(Lakatos István: Dobozyváros, 201)

Mint látjuk a tulajdonnevek egy közismert találós kérdés, a szituációban elhangzó rákérdezés, illetve a találós kérdés megoldásának szövegéből „készültek”, minden mondategységből egy személynév lett, összesen öt. Ez az öt név együtt egy frazémát alkot, egyértelműen utalva névviselőik szoros összetartozására, barátságára.

5.6. Perspektíva-teremtés, perspektíválás

A perspektíválásról mint az illúzió-teremtés eszközéről már korábban is volt szó, most azonban arra kell koncentrálnunk, hogyan működik a névhasználat abban az esetben, amikor a név önmagában perspektívát hordoz (LAMPING 1983: 69–81). Az illúzióképzés és a perspektíva-teremtés az olvasó észlelési teljesítményét tekintve két teljesen különböző funkciója az irodalmi neveknek: az egyik egy részt bővít egészszé (illúzióképzés), a másik az egészet egy bizonyos (rész)nézetben ragadja meg (perspektíva-teremtés). A nevek perspektívikus használata mindig az elbeszélői stratégia részeként valósul meg, a perspektíva-teremtés a nevek komplex funkciója. Olyan speciálisan epikai jelenség, amely regénystiliztikai és elbeszélőtechnikai aspektust is felmutat.

Egy irodalmi név tulajdonképpen mindig összekapcsolódik a perspektíva problémájával, hiszen már a név választása is — akárcsak a mindennapi nyelvhasználatban — kifejezi a beszélő egy meghatározott pozícióját. Ugyanakkor egy név perspektívikus karaktere nem föltétlenül egyértelmű az olvasó számára. Ilyenkor az elbeszélő kétféleképpen oldhatja fel a helyzetet: egyrészt tematizálhatja, illetve megmagyarázhatja a megnevezést, másrészt cserélgetheti vagy le is cserélheti a különböző megnevezéseket.

Előbbire szép példa Virginia Woolf *Orlando* című regénye. Lady Orlando egy helyen szerelmét, Marmaduke Bonthrop Shelmerdine-t csak a második nevét használva nevezi meg:

Bonthrop — mondta —, most elmegyek. — S amikor így szólította, a második nevén, ez azt jelentse az olvasónak, hogy Orlando a magányra vágott (...) s amikor „Bonthrop”-ot mondott, valójában azt mondta „Meghaltam”, és szellemként lebegett a kísértetiesen sápadt bükkfák között, s úgy hullt mélyen a magányba, mintha máris elmúlt volna a zaj és mozgás enyhe lebegése, s ő már szabadon választhatja útját — ezt kellene hallani Orlando hangjában az olvasónak, amikor „Bonthrop”-ot mond s hogy jobban megvilágítsuk e szót, azt is hozzá kell még tennünk, hogy ez a szó Bonthrop-nak is valami titokzatos módon a válast és magányt jelentette...

(Virginia Woolf: *Orlando*, 8. rész, 181)

E finoman ironikus elbeszélői kommentár nélkül az olvasó számára valószínűleg észrevétlen maradna, hogy a *Bonthrop* név Lady Orlando szerelméhez fűződő egy bizonyos beállítódásának kifejeződése.

Az elbeszélői tematizálásnak és a megnevezések lecserélésének keveredése figyelhető meg Füst Milán *Herr Hundt von Ohnemacht* című elbeszélésében, amelyben a főszereplő különböző neveket kap, miközben az elbeszélő a megnevezések tematizálásával is segíti a névben rejlő perspektívát érthetővé tenni. A főszereplő keresztnévét (*Tobias*) csak az elbeszélő használja, tehát csak a narráció szintjén jelenik meg. Ugyanígy a fiataalkori nevét is csak az elbeszélőtől tudjuk meg: *Markgraf von Reising*. Később gazember lesz belőle, s amikor valaki *Hund*nak nevezi, ráragad a *Herr Hundt* név. Később már mindenki hivatalos névként kezeli ezt a megnevezést, így történhet, hogy gyermeke a *Tobias Hundt* nevet kapja. (Igaz, ezzel a névkiegészítővel: *Markgraf von Spachtau und Rosenberg*, ami nyilván kijár egy ártatlan gyermeknek.) Amikor Tobias vagyona tesz szert, az elnevezés módosul: *Herr von Hundt*. Végül pedig egy balul sikerült verekedés után ellenfele ennyit mond a földön tehetetlenül fekvő Tobiasnak: „Du... Du ohnmächtiger Hund... Der Hundt von Ohnemacht!” (Füst Milán összegyűjtött elbeszélései, II/144) Ettől kezdve azok, akik gyűlölték, ezen a néven szólították. (Természetesen az olvasónak itt tudnia kell, hogy a német *ohnmächtig* jelentése 'tehetetlen'.)

Hogy a megnevezéseket nemcsak lecserélni lehet, hanem cserélgetni is (például egy név különböző alakváltozatait), arra remek példa Nabokov *Lolita* című regénye, ahol a szereplőt az író különböző névvariációkkal szerepelteti:

Reggelente Lo volt, egyszerűen csak Lo, ahogyan ott állt, egy méter ötven centis mivoltában egy szál zokniban. Bő nadrágban Lola volt. Az iskolában Dolly. Aláírásakor Dolores, de a karomban mindig Lolita.

(Nabokov: *Lolita*, 9)

Egy név ilyen, különböző formában való használata a perspektívaeremtés egyik legérdekesebb esete. Egy szereplő neve számtalan variációban használható: az egész név vagy csak egy része, a vezetéknev vagy a keresztnév, névelővel vagy udvariassági formával összekapcsolva, vagy épp kicsinyítő formában. Mindegyik esetre igaz azonban, hogy a névvariációk, ha megfelelően választja ki őket az elbeszélő, általában nem cserélhetők fel szabadon.

Egy adott névforma használatakor társadalmi, világszemléleti (ideológiai) és pszichológiai tartalmak is megjelenhetnek. A társadalmi nézőpont névformákkal történő kifejezése olyan nyelven kívüli tényezőket jelent, amelyeket az emberek közti kontaktusban külső tényezők határoznak meg: a személyek ismertsége vagy idegensége, társadalmi egyenlőségük és egyenlőtlenségük, bizonyos szociális normák és konvenciók, amelyek a társas érintkezést szabályozzák. A szerző/író bizonyos megnevezések használatát ilyen szociális helyzetek és viszonyok kifejezésére is használhatja. A nevek szociális tényezőire utaló névkiegészítők lehetnek például: *úr*, *asszony*, *kisasszony* stb. A vezetéknev vagy a keresztnév pusztán használ-

lata távolságtartást fejezhet ki, de bizonyos esetekben a közeli (magán) viszonyt is jelentheti, míg a becenév többnyire intim használatra utal. Bizonyos névformák használata nemcsak a kommunikáció társadalmi keretétől és a szereplők emberi viszonyaitól függ, hanem társadalmi pozíciójuktól is, a társadalmi rétegekhez és csoportokhoz tartozó névhasználat alkalmazása tehát a szereplők közti különbséget tükrözi. Egy névforma jelentése gyakran használatának kontextusától is függ, ekkor ugyanannak a névformának a használata egy másik jelentéssel is rendelkezhet attól függően, hogy a szereplők egyenlőek-e társadalmilag vagy sem.

A neveken keresztül elsősorban akkor lehet világszemléleti (ideológiai) tartalmakat kifejezni, ha a név konnotatív jelentésébe beletartozik valamilyen értékelő mozzanat. Például a névelős vezetéknev leértékelő, antipatikus hangulatú lehet; a becenév vonzalmat, rokonszenvet, szimpátiát hordozhat. Ezt a viszonyrendszert tovább árnyalja az elbeszélő és a szereplő(k) (névviselő) közti kapcsolat, amely az elbeszélés síkján is, tehát az elbeszélőnek a szereplőkkel való kapcsolatában is létezik. Egy ilyen bonyolult tartalom esetén az a narrátori elbeszélő, aki az elbeszélte világon kívül lévő nézőpontból követi a történetet, természetesen ugyanúgy alárendelődik bizonyos névhasználati konvencióknak, mint egy Én-elbeszélő, aki maga is szereplő a szereplők közül. Például Flaubert Bovaryné című regényének elbeszélője egykori iskolatársát, Charles Bovaryt többnyire keresztnevén nevezi, amellyel egyértelműen kifejezi szimpátiáját.

Bizonyos névalakok pszichológiai nézőpont kifejezői lehetnek, ez főleg a névviselő belső vagy külső nézőpontból való bemutatásánál mutatkozhat meg. E. T. A. Hoffmann A homokember című regényében az elbeszélő Nathanelt, aki neki közeli barátja és rokona, mindig keresztnevén említi. Az elbeszélői folyamat így a névhasználaton keresztül (is) szubjektivizálódik, ami elengedhetetlen a szereplő lelki életének bemutatásához:

Ezért éreztem magamban kényszert, s nem is akármilyent, hogy Nathanel végzetlen terhes életéről beszéljek neked. (...) hogy jelentőségteljes, eredeti és megkapó szavakkal kezdjem Nathanel történetét.

(Hoffmann: A homokember. In: Az arany virágcserep, A homokember, Scuderi kisasszony, 133)

Bár a pszichológiai nézőpont aktivizálódása nem azonos a szimpátia vagy antipátia tartalmának megjelenésével, gyakran egybeesnek.

Természetesen az itt felsorolt tartalmak (társadalmi, ideológiai, pszichológiai) gyakran megjelennek a nevek támogatása nélkül is: a szimpatikusnak beállított szereplőt nem mindig keresztnevén hívja az elbeszélő, és hozzá társadalmilag közel állókat is gyakran nevezi pusztán vezetéknevén. Úgy tűnik, hogy a fikcionális nevek perspektivikus jellemzőit nem lehet mindig ennyire egyszerűen megragadni. Általában más tényezőkkel, akár más nézőpontokkal is összekapcsolódhatnak komplex módon. Ugyanakkor a névben a felsorolt perpspektivikus

tartalmak erősíthetik, de gyengíthetik is egymást. Ráadásul egy elnevezés megváltoztatása, vagy cserélgetése történhet pusztán esztétikai okokból is.

Az elnevezések perpektivikus használata gyakran elkülönül a történet és az elbeszélés síkján. Virginia Woolf *Felvonások* között című regényében az öreg Mrs. Swithint a szereplők négyféle névalakkal nevezik meg, egyértelműen az asszony és a köztük lévő kapcsolat szerint. *Mrs Swithin*nek az idegenek, illetve a vele távolabbi kapcsolatban lévők hívják, *Lucynak* vagy *Lucy néni*nek a családtagok, *Cindy*nek csak a bátyja, az *Old Flimsy* gúnynevet pedig csak a falu fiataljai használják. Ez a történet síkja, de az elbeszélés síkján is van megoszlás, ami az elbeszélői nézőpont megváltozását mutatja: az elbeszélő először a *Mrs. Swithin*, aztán a *Cindy* és a *Lucy*, végül az *Old Flimsy* névformákat használja. Ez egyértelmű jelzés arról, hogy az elbeszélő milyen véleménnyel van a szereplőről.

5.7. Esztétizálás

Az irodalmi tulajdonnevek eddig tárgyalt szerepkörei az irodalmi szövegvilág és az abban lévő objektumok ábrázolásával, karakterizálásával és történetbe való beépítésével voltak összefüggésben. Az elbeszélés ugyanakkor esztétikai alkotás is, és ennek fölépítésében a szöveg elemeiként a tulajdonnevek is részt vesznek. Következésképp a tulajdonnévnek is lehet esztétizáló funkciója. Az esztétizálás vizsgálatokor kétféle elbeszélői eljárást, kétféle stratégiát veszünk számba: a névizolációt és névkomikumot. Mindkettő fakadhat a szerző szándékából, illetve az olvasó saját teljesítményéből. A név esztétikai funkciója elméletileg a műben rögzített objektív esztétizálás, amelyet a gyakorlatban az olvasó csak szubjektív módon realizálhat (LAMPING 1983: 83–103).

5.7.1. Esztétikai izolálás

A névizoláció azt jelenti, hogy eltekintünk a név közlő és ábrázoló funkciójától, azaz nem jelként tekintünk rá, hanem magát a nevet tesszük a vizsgálat tárgyává. Ahhoz, hogy az olvasó tudatában a név ily módon izolálódjon, szükséges, hogy a név hangzása és asszociációs tere új módon, szokatlanul és váratlanul hasson, hogy a név esztétikailag feltűnő legyen.

Minden szónak, így minden névnek is már pusztán hangzása alapján van esztétikai hatása. Ez a benne lévő hangoktól, hangcsoportoktól, a név hangkompozíciójától (magánhangzók és mássalhangzók aránya, sorrendje stb.) és a név ritmusától függ. Egy szó hangkompozícióját értékelhetjük harmonikusnak vagy diszsonánsnak, és erről nagyon sokféleképpen szokás beszélni: például „puha-éles”, „érdes-sima” kontrasztok stb. A harmónia esetében eufóniáról,

jóhangzásról, a diszsonancia esetében kakofóniáról, rosszhangzásról beszélünk. A jóhangzó nevek élvezetet okoznak az olvasónak, pl. *Árnika* (Lázár Ervin), különösen a dallamos nevek, pl. *Donna Atalanta* (Jókai Mór: Akik kétszer halnak meg).

De ha például a kedves mamát, annak idején, a jobb hangzás miatt MAMMA helyett FÜLOLAJ-nak szólítottad, akkor ez fölbecsülhetetlen érték, mert olyan eltéveszthetetlen, hercig kis ötlet, amely a legválságosabb pillanatokban is — reájuk felkészülnöd nemcsak célszerű, hanem kötelesség is — segíteni fog.

(Esterházy Péter: Pápai vizeken ne kalózkodj!, 195–196)

A ritmus szintén fontos az esztétizálásban. Jó a ritmusa a következő, közismert és eufónikus irodalmi neveknek: *Orlando* vagy *Lolita*, de jó ritmusa van ezeknek is: *Jabloneczay Lenke* (Szabó Magda: Für Elise) vagy épp *Pólina Pál* (Csukás István: Nyár a szigeten). Földrajzi nevek is lehetnek ritmikusak, pl. *Zangezur hegység*⁶³ (Bodor Ádám: A Zangezur hegység).

Az eufónia és kakofónia természetesen nem ítélné meg objektív módon. A nevekről kialakított esztétikai ítéletek, vélemények erősen függenek a névdivattól és az egyéni (szerzői, olvasói) ízléstől. Könnyen előfordulhat, hogy egykor szépnek tartott nevek ma furcsán vagy épp komikusan hatnak.

Egyértelműbb esztétikai szempontja van a hangkompozícióknak. Itt elsősorban a hangok vagy hangcsoportok ismétlődése, illetve a magán- és mássalhangzók minősége játszik szerepet. Fontos tényező az alliteráció (betűrím) és a végrím. Idetartozó tulajdonnevek például a páros nevek: *Spics* és *Srics* (két huszárcapitány, Krúdy Gyula: Francia kastély), *Péter* és *Pál* (ikrek nevei, Csukás István: Nyár a szigeten), *Kököjszi* és *Bobojsza* (törpék nevei, Török Sándor: Hahó, Öcsi!), *Krethi* és *Plethi* (Jókai Mór: Akik kétszer halnak meg). Vagy a név két eleme között is lehet ilyen összefüggés: *Baramburác Bumburác* (Lázár Ervin: Napló, 160).

Sajátos esztétikai hatásuk és imitációs szerepük van a hangutánzó (onomatopoetikus) és hangszimbolikus neveknek. A hangutánzó neveknél az utánzás elsősorban hangélményt jelent, a hangszimbolikus neveknél viszont az asszociációkon van a hangsúly (szinesztézia):

Nekem úgy tetszik, mintha még neve is, ahogyan otthon híttuk, a nenne szó, ellenállhatatlan, halk, ezüst fények és csengések képzetét idézné fel, csak rá gondolva is.

(Babits Mihály: A gólyakalifa, 9–10)

5.7.2. Név és jelentés

Egy tulajdonnév esztétizáló szerepkörének szintén fontos forrása lehet a tulajdonnévhez kapcsolódó vagy kapcsolható köznévi jelentés. Már önmagában az is esztétikai hatást kelt, amikor egy tulajdonnév köznévként is „olvasható”. Természetesen olyan nevek esetében (például

⁶³ Létező helynév Azerbajdzsán és Örményország határáról.

intézménynevek), ahol ez megszokott, az esztétikai hatás el is maradhat. Az irodalmi tulajdonnevek körében elsősorban azok az esetek vonhatók ide, amikor a köznévi jelentésben szokatlanosság, szemléletesség vagy képszerűség figyelhető meg, azaz olyan tulajdonságok, amelyek az elbeszélői nyelvet egyébként is jellemzik.

Szokatlan, ha olyan közneveket alkalmaz az író tulajdonnévként, amelyek jelentésük miatt nem illeszkednek az adott névtípushoz: *Bricsesz kapitány*, *Rongy marsall*, *Gombház-sziget* (Rejtő Jenő: Pipacs, a fenegyerek). Még szokatlanabb hatást vált ki, ha egy ilyen név olyan más névvel kapcsolódik össze, amely nagyon ritka, illetve nem vagy már nem használatos: *Rezeda Kázmér* (Krúdy Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete*). Szintén szokatlanok a nyilvánvaló „névcreálmányok”: *Herr Hundt von Ohnemacht* (Füst Milán: *Herr Hundt von Ohnemacht*), *Festéktüszszentő Hapci Benő* (Csukás István: *Pom-Pom meséi*). Szokatlanóságot kelt a névisméltés is: *Mikulás Miklós* (Krúdy Gyula: *Asszonyosságok díja*). — Szemléletesek főképp a beszélő nevek, ahol a köznévi jelentés egyértelműen kapcsolatba hozható a név viselőjével: *Maradossy*, *Hamarfy* (Arany János: *Elveszett alkotmány*). — Képszerűek azok a tulajdonnevek, amelyekben szószerkezetek, vagy mondatértékű egységek találhatók: *Nemadózy* (Arany: *Elveszett alkotmány*), *Végevan ’égig érő hegyvonulat üvegcsúcsa, ahol a tündérek tündérsége véget ér’* (Szabó Magda: *Tündér Lala*).

A köznévi jelentéssel bíró tulajdonnevek esztétikai hatása elsősorban akkor érvényesül, ha nem túl egyértelműen utalnak viselőjük bizonyos jellemvonására vagy jellemzőjére. Rejtett jelentéssel még inkább megnőhet az esztétikai hatás, sajátosak lehetnek ezen a téren a többjelentésű beszélő nevek. Például Závada Pál *Jadviga párnája* című regényében a *Jadviga* név kettős etimológiája fontos információt hordoz a regény jelentése szempontjából. A germán eredetű összetett név (*hadu+wīg*) mindkét eleme ’harc, csata’ jelentésben áll. A regényben a *Jadviga* névhez mint névhez kapcsolódó szövegrészek is erre a jelentésre utalnak. Ugyanakkor a *Jadviga* a *ja dviha* ’emelek’ értelmezést is megengedi (OSZTROLUCZKY 2003: 450–453).

5.7.3. Név és komikum

Az irodalmi tulajdonnevek esztétizáló funkciójának harmadik forrása a névkomikum⁶⁴. LAMPING szerint komikus hatást kelthetnek a következők: a név önmagában; a névhez kap-

⁶⁴ Köztudott, hogy a komikum meghatározása mindig is komoly kihívást jelentett az esztétikai alapvetések számára. Hogy mit tartunk komikusnak, az számtalan történelmi, társadalmi, kulturális, pszichikai, illetve egyéni tényezőtől függ, és ezeket általános érvennyel megfogalmazni bizonyára lehetetlen. Mivel a kérdés körülménye nem lehet e dolgozat témája, e helyütt csupán jelezni szeretném, hogy maga LAMPING is elismeri, hogy a tudományos vizsgálatnak ezt a tényt nem szabad szem elől veszítenie.

csolódó cselekvés(ek), történés(ek); illetve a névjáték. Ezek a jelenségek általában össze is kapcsolódnak egymással (1983: 89). A névkomikum két alapesete az, amikor olyan nevet választ az író, amely már önmagában komikus, vagy pedig olyat, amely a név viselőjének komikus tulajdonságát jellemzi. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a névkomikum mindig a karakterizálás szolgálatában állna.

Önmagában komikus hatást keltenek az olyan nevek, amelyek valamilyen kontrasztot hordoznak. Például komikus, ha a név elemei közül az egyik hétköznapi, míg a másik fennkölt, magasztos: *Pracliné dr. Simonyi Mária* (Gyurkó László: Pracli Joe az óriástörpék országában). A nevek már említett szokatlansága szintén komikus lehet. Néhány további példa: *Zoltán Mazakján* (Bodor Ádám: A Zangezur hegység), *Kovács Wladimir* (Bodor Ádám: Állatkert), *Szervácpongrácbonifác elvtárs* (Esterházy Péter: Termelési regény). A névkomikum szolgálatába állíthatók bizonyos archaikus, ódivatú nevek is, szintúgy a külföldinek vélt nevek: *Mustafa Mukkerman* (Bodor Ádám: Sinistra körzet, Vissza a fülesbagolyhoz) főképp, ha különlegesen hosszúak: *Donnerbaumsbergi Türkenfrasz Gottlieb Konrad Friderik* (Gaal József: Szirmai Ilona). A durva nevek már önmagukban komikus hatást válthatnak ki (negatív humor), ám hatásukat továbbfokozza, ha viselőjükre vonatkoztatva értelmeződhetnek. Bertha Bulcsú egyik regényében egy gonosztevő banda tagjait így nevezik: *Gonosz, Kulák, Patkány* (Te jössz, Lupusz...). Komikus hatást keltenek a kontrasztnevek. A korábbi példák között már szerepelt Krúdytól *Himen úr*, aki az agglegények asztaltársaságának tagja, amellyel furcsa ellentétben áll nevének jelentése (*himen* 'szűzhártya') (Krúdy Gyula: Asszonyások díja).

A komikus nevek különböző funkciókat tölthetnek be a szerző vagy az elbeszélő szándéka szerint. Ebben az esetben a komikus neveket egy olyan skálán helyezhetjük el, amelynek kezdőpontján a „pusztán komikus” nevek találhatók, majd a „kritkusan komikusak”, végül pedig a szatirikus és a parodisztikus felhasználás lehetősége zárja a sort.

A pusztán komikus nevek olyan komikus hatású nevek, amelyeknek a viselőjét az elbeszélő nem ábrázolja és nem jellemzi, valójában a név felmutatásán kívül nem is történik más. A név tulajdonképpen szereplő nélkül jelenik meg, az általa keltett komikus hatás tehát öncélú: nincsen más funkciója, mint a komikus hatás maga. Ez az öncélúság különösen akkor lesz nyilvánvalóvá, ha a szerző egész listát állít össze az ilyen nevekből. Joyce Ulysses című regényében több is található az efféle névkatalógusokból, a leghíresebb a Smaragd Sziget Barátai nevű küldöttség tagjainak felsorolása:

A teljes létszámban megjelent küldöttség tagjai közt helyet foglalt Commandatore Bacibaci Beninobenone (a küldöttség féloldali szélütésben szenvedő doyenje, akit hatalmas gözemelődaru segélyével szállítottak helyére), Monsieur Pierrepaul Petitépant, Grandjoker Vlagyimir Potzakoff, Archjoker

Leopold Rudolf von Farokfürmein-Tökeley, Marha Virága kisáasszony Putrápesthi grófnő, Hiram Y. Bombaszd, Athanatosz Karamellopusz gróf, Ali Baba Baksis Rahat Lókum Effendi, Señor Hidalgo Caballero Don Carlos y Papibabra y Paternoster le da Malora de la Malária, Hokopoko Harakiri, Háj Hang Cseng, Olaf Kobberkeddelsen, Mynheer Vandájk van Eidermann, Pan Kattowice Linkszy, Kacsacsapisán Krszt Szmrt-Lebovics, Herr Kuppeleivereindirektorpresident Hans Chuechli-Steuerli, Natonalgimnasiummuseumsanatoriumundsuspensoriumsordinareprivatdozentgeneralhistoriespecialprofesordoktor Kriegfried Überallgemein.

(James Joyce: *Ulysses*, 399–400)⁶⁵

Az ebben a listában szereplő nevek többsége fantázianév, illetve pszeudonév, amelyekben részben vagy teljes egészében közsavak részleteiből, kombinációiból tevődnek össze, például a *Hokopoko Harakiri* a *hókuszpókusz* és a *harakiri* szavak kombinációja. Ezek a nevek nagyon közel állnak ahhoz a névadási módhoz, amelyet TOLCSVAI NAGY GÁBOR posztmodern névadásnak nevez: „A posztmodern névadás egyszerre többretegű, szójátékos. E nevek nem jelentést adnak a hagyományos értelemben, hanem mindig újraértelmezést kívánnak, ezért jóval nagyobb kognitív tevékenységre van szükség egy posztmodern jellegű név megértésekor, ugyanis olyan jelentéselemeket lehet egymás mellé rendelni, amelyek a mindennapi ismeretek szerint igen távol vannak egymástól, a névben mégis összejátszanak” (1997: 605).

A kritizáló komikus nevek vagy szatirikus vagy parodisztikus funkciót töltenek be. A szatirikus nevek az elbeszélőnek a név viselőjével szembeni tartózkodó, vagy épp elutasító viszonyát tükrözik. Az ilyen nevek kíméletlenül szókimondók, pejoratív jelentésűek, gyakran kipellengérezik és/vagy leleplezik viselőjüket, komikumuk abban áll, hogy viselőjüket nevetségessé teszik. Jókainál például „a kártékony vagy üresfejű személyek leleplezésében” jut szerep „a komikus hangzásnak” (NAGY 2001c: 71): *Kecskerey* és *Kutyfalvi Bandi* (Egy magyar nábob), *Fertőy Boldizsár* és *Bárzsing*⁶⁶ *Vilmos* (Politikai divatok).

A parodisztikus nevek jellegzetes névtípusokat, gyakran konkrét neveket utánoznak kritikai szándékkal, de komikus módon. Az utánzott nevek egyaránt lehetnek valós és fiktív nevek. A névparódia gyakori célpontjai a nemesi nevek, például: *Hamzabassaviczi Botsinkay Jónás* ~ *Botsinkay de Hamzabassavicza* (Jókai Mór: *A cigánybáró*), vagy *St. Antonio de Vicenzo Y. Galapagos* főherceg (Rejtő: *Piszkos Fred, a kapitány*). Hasonló ezekhez *Donnersbaumbergi Türkenfrasz*, *Gottlieb Konrád Friderik* római szent birodalmi lovag és volt hollan-

⁶⁵ A *Smaragd Sziget Barátai* név csak a Szentkuthy Miklós által fordított magyar szövegben szerepel, az eredetiben a *F.O.T.E.I.-Delegation* kifejezés található. Az idézetben szintén van néhány név, amelyeket a fordító megváltoztatott, hogy komikus hatásuk a magyar olvasó számára is egyértelmű legyen. Így lett például az eredeti *Pokethankertscheff*-ből (angol *pocket-handkerchief* 'zsebkendő') *Potzakoff*.

⁶⁶ Vö. *bárzsing* 'nyelögége' (Tsz. 34); 'a sárga muskotály szőlőfajta szinonim neve' (HAJDU 2010: 33).

diai dragonyos kapitány neve, aki amúgy a nevtől függetlenül is nevetséges alak (Gaál József: Szirmay Ilona).

A névkomikum területéhez tartoznak azok a gyakran igen összetett jelenségek, amikor — ha csak rövid időre is — egy név kerül a történet középpontjába, és váltja ki a komikus hatást. Kézenfekvő lenne, hogy azokat az eseteket vonjuk ide, amikor a név cselekményszervező tényezővé válik (névadás, a név megnevezése, névkeresés, névváltozás). Ezeknek mind lehet komikus hatása, de valójában ilyenkor a komikus hatás nem a cselekmény szerkezetéből, hanem annak csupán atmoszférájából, hangulatából fakad. A nevekkal kapcsolatban van azonban egy olyan cselekménytípus az irodalomban, amelyben a komikum magából a cselekmény szerkezetéből származik, ez pedig a névfélreértések esete.

A névfélreértések esetei általában a név megnevezését és az azt követő félreértést ábrázolják. Ehhez kapcsolódhat még — de nem kötelezően — a félreértés javítása. Előfordulhat, hogy e tényezők megjelennek ugyan, mégsem beszélhetünk valódi félreértésről, azaz a félreértésből nem lesz „történet”. Ha például egy szereplő csak azért használ más formában egy nevet, mert nem érdekli, hogy az a név pontosan hogyan is hangzik, az még nem félreértés. Thomas Mann *Egy szélhámos vallomásai* című regényét hozza LAMPING példaként (1983: 94). A regényben Stürzli vezérigazgató előbb jól mondja *Felix Krull* nevét, aztán *Knollnak*, *Knallnak*, majd *Knullnak* hívja, de — mint kiderül — csak azért, mert nem tartja fontosnak a nevét. A névfélreértést különféle, igen nagy változatosságot mutató komplikációk szervezik történeté.

E történetek számtalan variációs lehetősége mögött négy alapsémát különíthetünk el: amikor egy szereplő rosszul érti a nevet, amikor a tulajdonnevet köznévként hiszi, amikor egy köznevet tulajdonnévként hisz, illetve amikor felcseréli két szereplő nevét. E négy alapséma közül az első gyakori, míg a negyedik (a legbonyolultabb) igen ritkán fordul elő az irodalomban. Az elsőre — tehát amikor egy szereplő rosszul érti a nevet — kitűnő példa található Rejtő Jenő regényében, *A tizennégy karátos autóban*, amikor Gorcsev Iván megbízza hű titkárát, Vanek urat egy feladattal:

— Ön Marseille-ben Laboux lakására telefonál... Könyörgöm, ne induljon el... Megkérdezi, hogy otthon van-e Anette kisasszony, és ha igen, akkor ezt közli velem valahogy. Anette Laboux.

(Rejtő Jenő: *A tizennégy karátos autó*, VIII. fejezet, 2)

Hogy Vanek úr teljesen félreértette a nevet, azt egy későbbi párbeszédéből tudjuk meg:

— Megállapítottam teljes biztonsággal, hogy ön nem tudja jól az illető művésznő nevét. A marseille-i telefon-előfizetők között nincs nyilvántartva egyetlen Anjou Lolette sem!

— Miii?

— Találtam egy Aragonés Pauline-t, aki alapítványi hölgy, de ez nem ismeri önt, azonfelül hetvenéves és nem filmszínésznő. Felhívtam továbbá Mimi Albouxrier-t, ez sem ismeri, de azt mondta, hogy hajlandó megismerkedni önnel, este Clichyben van. Ezután mindössze egy név volt valószínű: felhívtam Zwillinger Lolát, mert gondoltam, hogy az Anjou név csak nyelvbortlás volt. De ez a hölgy sem ismeri önt, legalábbis ma már letagadja, és sajnos csak cirkuszban dolgozott trapézen, de ennek nyolc éve. Azt hiszem, alapos munkát végeztem.

(Rejtő Jenő: A tizennégy karátos autó, IX. fejezet, 1)

A név megnevezése, és a félreértés után a félreértés kijavítása is megtörténik, de nem úgy, ahogy az olvasó számítana rá:

— Biztos abban, hogy nem ön felejtette el, amit mondtam?

— Uram — válaszolt legyintve —, ha én valamit megjegyzek, az holtbiztos! Állandóan úgy marad előttem a név, mintha rányomtatták volna az agyamra, ahogy ezt a nevet itt látja az újság első oldalán: „Anette Laboux.”

...Máris kikapta Vanek úr kezéből a lapot, és elhülten olvasta a címdalton:

MA DÉLBEN ELRABOLTÁK EGY NIZZAI VILLÁBÓL ANETTE LABOUX-T

(Rejtő Jenő: A tizennégy karátos autó, IX. fejezet, 1)

Szintén szemléletes példa a következő:

Skimpin úr félrebillentette a fejét, hogy minél jobban figyelhessen a feleletre, és közben az esküdtek felé pislantott, mintha azt akarta volna jelezni nekik, hogy Winkle úr vele született hazug természetétől még az is kitelik, hogy hamis nevet mond be a törvényszék előtt.

— Winkle — felelte a tanú.

— De mi a keresztnéve, kérem? — kérdezte ingerülten a kicsi bíró.

— Nathaniel, kérem.

— Daniel, jó... több keresztnéve nincs?

— Nathaniel, uram... Nathaniel, bíró úr.

— Nathaniel Daniel vagy Daniel Nathaniel? — kérdezte a bíró.

— Nem, nem, bíró úr, csak Nathaniel; Daniel nélkül.

— Hát akkor miért mondta az előbb, hogy Danielnek hívják, uram? — kérdezte a kicsi bíró.

— Nem mondtam, bíró úr — felelte Winkle úr.

— De mondta, uram — felelte a bíró, szigorúan ráncolva a homlokát. — Miért írtam volna, hogy Daniel, ha nem mondta volna, uram?

Erre az érvre természetesen nem volt mit felelni.

— Winkle úrnak kissé rövid az emlékezőtehetsége, bíró úr — szólott közbe Skimpin úr, s megint az esküdtek felé pislantott. — De azt hiszem, találunk majd módot rá, hogy felfrissítsük, még mielőtt végeztünk volna vele.

— Jobb lesz, ha vigyáz magára, uram — mondta a kicsi bíró, és egy baljóslatú pillantást vetett a tanúra.

(Charles Dickens: Pickwick Club, 472)

A második lehetőség, amikor a szereplő a tulajdonnevet köznévknek hiszi, illetve ennek fordítottja a harmadik lehetőség, amikor a szereplő egy közszót tulajdonnévknek hisz. Tamási Áron Világ és holdvilág című novellájában egy szekeres ember felvesz egy falukutatót, és úgy gondolja, egy kicsit megtréfálja. Az egyik tréfát épp bemutatkozásával váltja ki:

Nem az ülésre, hanem hátul a szénába ült a téli vándor.

— Bátyámuramat hogy hívják? — kérdezte.

Gondolkozott a szekeres ember, majd így szólt:

— Hátul Farkasnak.

Úgy kellett volna ezt érteni, hogy a névnek a hátsó szava Farkas, mint például Márton Farkas. De a fiatal ember azt hitte, hogy nem Márton Farkas, hanem Hátul Farkas. El is gondolkozott rajta, hogy micsoda érdekes név; s mivel viszonzni akarta valamivel, így szólt:

— Az én nevem Szerencsés.

(Tamási Áron: Világ és holdvilág. In: Válogatott elbeszélések, II/177)

Később egy beteg farkast találnak az út mellett, és a falukutató felteszi az állatot a szekér végébe. Majd amikor az állat elpusztul, a szekeres leteszi vissza az út mellé, s a helyére ül, a falukutatót pedig a szekérülésre parancsolja:

Szerencsés szívesen hajtotta a lovakat, mert a falukutatásban ezzel is tapasztalt. De hiába gondolkozott, mert nem értette a hirtelen és csokros fordulatot, amellyel nemcsak a város felé fordultak útjukból vissza, hanem az öreg szekeres is az ülésről hátraült a szekér derekába.

— Vajon mi tud rejleni ebben? — tusakodott a fiatal vándor.

Gondolta, felteszen hát egy enyhe kérdést az öregnek.

— Miért ül hátul? — kérdezte.

— Két okból is — mondta az öreg. — Vagyis először azért, mert itt van a farkasok helye, amint láttuk is. S ismét azért is, hogy igazam legyen abban, hogy az én nevem hátul Farkas.

(Tamási Áron: Világ és holdvilág. In: Válogatott elbeszélések, II/179)

A negyedik — igen ritka eset — az, amikor egy szereplő felcseréli két szereplő nevét.

A névkomikumról szólva LAMPING megemlíti még a névjátékot is, mint a szójáték egy formáját. A szójátékot több hasonló hangzású szó, vagy egy szó több különböző jelentése alakítja ki. A szójáték alapja, hogy a szavak morfemikusan azonos formájúak legyenek. Vanak egyszavas nyelvjátékok, amelyek a szó kétértelműségén (amfibólia) alapulnak, illetve többszavas nyelvjátékok. A szójátékok lehetőségét természetesen a nevekre is átvihetjük. A többszavas nyelvjátékokra jó példa Martin Walser *Das Einhorn* (Az unikornis) című műve, amelyben a *Don Quichote* és *Don Juan* nevek kontaminációjából születik a *Don Quijan*, illetve a *Herr Kichan*. Ezek a nevek a mű főszereplője, Kristlein összetett identitását szimbolizálják. Természetesen az ilyen névjátékok nem mindig kapnak ekkora szerepet egy szövegben. Nagy László Villámfénynél című drámájában például felbukkan a *Piszokrátész* név (< *piszok*

+ *Szókratész*). Alkalmi névadásként csak egyszer szerepel a drámában, egy viccesnek szánt mondatban. Egyszerre fejezi ki a beszélő véleményét a filozófiáról, a megszólított véleményéről, illetve magáról a megszólítottól (vö. KORNÁNYÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1997: 547). Hasonló példákat Lázár Ervin névjátékai között is találunk: *Áttentő Redáz* (< *rettentő* + *ádáz*, egy sötét és félelmetes szereplő neve), *Ragyafúrt* (< *ragya* + *agyafúrt*, mesterdetektív neve), *Zsebenci Klopédia*, itt a *zsebenciklopédia* szó tagolásának megváltoztatásával jön létre egy cserfes és tudálékos kislány neve. (A példák Lázár Ervin Berzsián és Dideki című kötetéből valók.) — A nevekkel való játékokhoz vehetjük még a neveket felépítő betűkkel való játékokat, mint amilyen a palindrom, az akrosztikon és az anagramma.

5.8. Mitizálás, mítoszeremtés

A tulajdonnevek szerepei az irodalmi szövegekben egyrészt szövegépítkezési technikákból, másrészt a nevek esztétikai összetevőiből fakadnak, azonban még sok olyan szerep járulhat ezekhez, amelyek magából a történetből, a történet menetéből fakadnak: úgynevezett tematikus szerepek. Egy általános jellemzésben természetesen lehetetlen mindezt bemutatni, de a nevek mitikus funkcióját még érdemes megvizsgálni (LAMPING 1983: 105–122).

Ahogy a dolgozat bevezetőjében is láttuk, név és mítosz kapcsolatának alapja a nyelvi és mitikus tudatnak a kapcsolata: „A nyelvi tudatnak a mitikus-vallási tudathoz való eredeti kötöttsége mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy minden nyelvi képződmény egyidejűleg mitikus, bizonyos mítoszi erővel megáldott jelenségként nyilvánul meg, sőt, hogy a nyelv szava egyfajta őserővé válik, amelyben minden létezés és minden történet gyökerezik” (CASSIRER 1992: 435). A nyelvben a tulajdonnév különösen erősen mutatja ezt az összefonódást: a személy sokszor elválaszthatatlan a nevéől, a név és a személyiség egybeolvad. Míg a modern nyelvészetben a név csupán üres címke, ami csak véletlenszerűen függhet össze a személyiséggel, addig a szövegvilágokban a név és a személy mitikus egysége többféleképpen is megnyilvánulhat. Ezekben az esetekben a névnek mitizáló szerepe van.

Az irodalomban név és névviselő mindig egységet alkot. „A név elválaszthatatlan a személytől, aki viseli” (Thomas Mann: *Egy szélhámos vallomásai*, 330). Ez az egység azonban szigorú értelemben még nem mitikus, csak jelenségében hasonló ahhoz, alapja magában a költészetben rejlik, ami az elbeszél világ nyelviségében fejeződik ki. A szövegben minden csak a nyelv által létezik, csak úgy, ahogy elbeszéli őket, és a tulajdonnév ebben a művészi nyelvben igen sajátos helyen áll: nemcsak jelöli a névviselőt, hanem meg is testesíti. A név

csak a szövegben létezik, és nincs más ezen kívül, amire az olvasó támaszkodhatna a befogadás során, vagyis itt a név és a névviselő szükségszerűen egységben van.

Ezért van mindig mitikus tartalma a karakterizáló neveknek, még akkor is, ha külön nem tartalmazzak mitikus utalást. Pusztán az a tény, hogy a karakterizáló név részt vesz a névviselő jellemzésében, már mitikus. Tehát nem az a fontos, hogy milyen asszociációt kelt a név, hanem az, hogy egyáltalán valamit állít a jelölterőről, valami nagyon lényegeset, nagyon személyeset:

„Wolf”, mondta, és közben ülőhely után nézett. Szőke volt, kutyasán megnyúlt a feje, barna kezeslábast viselt. Olyan volt, mint mondjuk egy szőke farkaskutya.

„Hogyhogy Wolf?” kérdezte Borda, mire Wolf megmagyarázta:

„Wolfnak hívnak.”

(Bodor Ádám: Wolf. In: Plusz-mínusz egy nap, 54)

Tekinthetjük a karakterizáló névnek ezt a tulajdonságát pusztán formai jegynek, ám valójában a tulajdonnevek legrégebbi szerepéről van szó.

Ilyen mitikus tartalma a konstellációteremtő tulajdonneveknek is van. Ezekben ugyan sokszor semmiféle közszói jelentés sem található, de velük kapcsolatban is megfigyelhető az a mozzanat, hogy valami lényegeset közölnek viselőjükről: annak egy másik névviselőhöz fűződő viszonyáról, kapcsolatáról állítanak valamit. Ennek legszélsőségesebb példája az azonos nevűség esete, amikor a két azonos nevű személy egyazon lényegű, vagy legalábbis a sorsuk ugyanaz. Gabriel Garcia Marquez Száz év magány című regényében például ugyanazokkal a nevekkel találkozunk, és ezek a nevek bizonyos tulajdonságok öröklődését is magukban hordják, így teremtenek konstellációt az egymást követő generációk között:

Évekkel később, a halálos ágyán Második Aurelianónak eszébe jutott az az esős júniusi délután, amikor bement a hálószobába, hogy megismerkedjék első fiával. Noha bágyadt, pityeri gyerek volt, és semmiféle Buendía-vonás nem látszott rajta, kétszer sem kellett meggondolnia, hogy milyen névre keresztelje.

— José Arcadio lesz a neve — mondta.

Fernanda del Capio, a szép nő, akit az előző évben vett feleségül, egyetértett vele. Ursula viszont nem tudta leplezni homályos rossz érzését. A nevek makacs ismétlődése a család hosszú történetében, úgy érezte, döntő következtetések levonására jogosít. Míg az Aurelianók zárkóztak, de éles eszűek voltak, a José Arcadiók lobbánékonyak és vállalkozó kedvűek, de a végzet jegyét viselték magukon.

(Gabriel Garcia Marquez: Száz év magány, 156)

A tulajdonnév mitikus szerepe különböző, a névhasználattal összefüggő szituációban is megnyilvánulhat. Ilyen például az olyan névadás, amely a jövőre vonatkozó jóslatot tartalmaz, vagy azt célozza, hogy a név viselőjének sorsát a névválasztással befolyásolja.

— Napóleon neve már nem volt eléggé aktuális, Garibaldi nevét hivatalnok emberek is viselték, Stanley-nak mondotta magát minden utazó, aki Püspökladányig merészkedett. Érthető, hogy az öreg Szabó fiú-gyermekeit valamely nem mindennapi útravalóval akarta ellátni, amikor a hatóságnál bejelentette újszülött fiát. Szabó Szindbád! Lehetett volna olyan népszerű, mint Cézár vagy Konstantin, Algernon vagy Arisztid, amely nevek a tizenkilencedik században kereszteltek. (...) Szindbád lett a neve a század végén született gyermeknek, vitte magával mint egy ezeregyéjszakából való batyut...

(Krúdy Gyula: A féktelen szenvedély történetéből. In: Szindbád, 536)

A név keresése is válhat mitikussá abban az esetben, ha nemcsak a név „megtalálása” a cél, hanem az is, hogy a név által a névviselőről is valami lényeges derüljön ki. KOVALOVSKY MIKLÓS is idézi azt a példát Krúdy Gyula Pesti album című elbeszéléséből, mikor egy férfi azért szeretné megtudni szerelmese igazi nevét, mert azt hiszi, hogy ez által annak legnagyobb titkához férhet hozzá (1956: 530). Hasonlóképpen a névváltozásnak is akkor van mitikus szerepe, ha tükrözi a személyiség vagy a személy életkörülményeinek megváltozását, vagy a személyiség fejlődését érzékelteti (vö. Saul /Pál apostol/ megtérésének történetével).

Mitikus szerepű lehet továbbá a név megjelölése, megnevezése is, ha valamiképpen utal a név és névviselő egységének ősi felfogásaira, például arra, hogy a név kiejtése, kimondása jelenlévővé teszi a névviselőt is:

Szüleimnek például több ízben is említettem, hogy Gilberte igen szereti a kisasszonyát, mintha ezzel a százszor elismételt kijelentéssel ide tudnám varázsolni s örökre a házunkhoz fűzni Gilberte-et.

(Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában, 408)

Ennek ellentéte az, amikor a nevet azért nem mondják ki, mert el akarják felejteni a név viselőjét, vagy el akarják felejteni azt, aki a névhez tartozik.

A mitikus gondolkodás számára az is fontos, hogy a névviselő megnevezése ne hogy célt tévesszen. A rossz megnevezés nem illik a személyiséghez. Ezt nehezményezi Detlev Spinel is, amikor Klöterjahn feleségének lánykori vezetéknevét tudakolja, mondván, hogy az bizonyára jobban illik hozzá:

— (...) Olyan borzasztóan hangzik a Klöterjahn név?

— Nagyságos asszonyom, én a szívem mélyéből gyűlöltem ezt a nevet, mihelyt először hallottam. Nevet-séges és kétségbeejtően csúnya név, és barbárság, alávalóság, ha a szokás hatalmánál fogva ezt a nevet önre is ráerőszakolják.

— Nos és Eckhof? Az Eckhof név szebb? Az apámat Eckhofnak hívják.

— Látja! Eckhof, ez egészen más! Egy nagy színészt is Eckhofnak hívtak. Eckhof, az rendben van...

(Thomas Mann: Trisztán. In: Válogatott elbeszélések, 76)

A név mitizáló szerepéhez tartoznak még: a névtabu (amikor a névviselő iránti tisztelet, félelem, vagy épp gyűlölet tiltja meg a név kimondását), a név állandó említése, ismételtetése

(például amikor valaki a szerelme nevét folyton kimondja, a homokba rajzolja, a fába belevési stb.); azok a történetek, amelyekben azáltal lesz valaki emberré, hogy személynevet kap. A név elvesztése a személyiség identitásának elvesztését is jelentheti, míg a név tagadása a névviselő létezésének tagadásával egyenértékű.

A név hatalmáról, erejéről szóló elméletek gyakran megjelenhetnek a szövegben az elbeszélő vagy a szereplők véleményeként is. Az ilyen szövegrészek a nevek mitikus szerepének kihangsúlyozásával gyakorolják a legnagyobb hatást:

Vannak jó és gonosz keresztnevek – úgymond –, amelyek jellemünk és sorsunk alakulására mágikusan kiterjesztik áldásos vagy ártó hatalmukat. [...] Hányan a Caesarokból, a Pompeiusokból csupán nevük sugallatának köszönhetik, hogy ily naggyá lettek? S hányan, de hányan míveltek volna rendkívülit, ha jellemüket meg nem rontja és bátorságukat nem szegte vón a baljós Nikodémosz név? [...] Nos, fiát, szerelmes fiát, szelíd, egyeneslelkű s mind e jeles tulajdonaival oly sokat ígérő Billy fiát, Billyjét hívná-e, a világ minden kincséért is – Júdásnak?! [...] Mi sem érthetőbb, hogy eszméi bűvöletében atyám nemcsak jó és ártó neveket tartott számon megrögzött vonzalmi és viszolygása szerint, de egész sereg keresztnevek mellett még előtte a mérőserpenyőben, tisztára közömbösen – Jack, Dick, Tom –; semleges keresztneveknek mondta őket, váltig állítva (minden gunyoros szándék nélkül), hogy legalább annyi himpellér és fajankó viselte azokat, mint ahány jóra való és bölcs, a világ kezdete óta, rostátlanul; úgy, hogy valamint a szembenálló erők kioltják egymást, szintúgy nem foghatnak e nevek rajtunk, ellen-erőik agyoncsapván egymást; s ugyan ő fityinget sem adna az ilyen névért, ha választék nem volna egyéb, jelentette ki nemegyszer. [...] Ám az összes nevek közül a mindenségben egyetlen iránt sem érzett oly leküzdhetetlen irtózatot, mint éppen a Tristram iránt.

(Laurence Sterne: *Tristram Shandy*, 56–57, 59–60)

A tulajdonnevek mitizáló szerepében a mítosz és költészet rokonsága fejeződik ki. Talán ezért is válhatott divatossá a romantika kora óta a név hatalmáról írni.

6. Szilágyi István írói pályaképe

A kolozsvári születésű, zilahi származású, mozdonyvezetőnek készülő, ám végül pályát módosító Szilágyinak már egyetemi évei alatt is jelentek meg karcolatai, novellái az Utunk irodalmi folyóiratban. 1963-ban munkatársként csatlakozott a szerkesztőséghez, miután 1960-ban Ahol nem történik semmi című írásával a folyóirat novella-pályázatán első díjas lett. Első, Forrás-sorozatban megjelent novelláskötete a Sorskovács (1964) még a kor kívánalmainak megfelelő témákat (pl. a munkásosztály ábrázolása) dolgozta fel, de már ekkor felfigyelt egyéni írásmódjára a korabeli kritika. A kortárs recenziók kiemelték novelláinak újszerűnek ható életanyagát, érzelmi telítettségét, és az előbeszéd megjelenítő erejét. Ebben és a következő kötetek novelláiban (Ezen a csillagon, 1966; Jámbor vadak, 1971) az egzisztencializmus hatásaként a lét határait feszegető küzdelem vált írásainak központi kérdésévé. Mivel témái legtöbbször szétfeszítik a novella kereteit, és emiatt a történetek gyakran nem tudnak teljesen kifutni, így a regény formája lesz az, amely megfelelő keretet tud majd nyújtani a tartalomnak. SZÖCS ISTVÁN például a Kibic, az árva ember című novelláját éppen az elmondottak miatt tartja nagyszabású regénytorzónak (SZÖCS 2003: 34).

Az 1969-es Üllő, dobszó, harang című művében már a regényíró Szilágyival találkozunk, itt már van elég tér a kibontakozáshoz és a kísérletezéshez, mert ez az alkotás valamilyest előgyakorlatnak is tekinthető a következő — és már valóban — nagyregényhez, az 1975-ös Kő hull apadó kútba címűhöz. A könyv — Szendy Ilka önelveszejtő sorstragédiájának története — nemcsak az olvasók körében lesz átütő siker, de komoly szakmai elismerést is hoz. A nyolcvanas években az Utunk Évkönyv-sorozatában közölte Szilágyi memorialisztikus esszéit, majd 1990-ben megjelent vegyes fogadtatású Agancsbozót című regénye. Ezt követte 2001-ben a Hollóidő: a közönség és a kritika által újfent kedvelt regény. Szilágyi István hetvenedik születésnapjára a Magvető kiadta Bolygó tüzek című novelláskötetét, amely negyven év rövidpróza-terméséből hoz válogatást.

Szilágyi 1968-tól az Utunk helyettes vezetője lett, majd az 1989-es rendszerváltozást követően a lap örökébe lépő Helikon alapító főszerkesztője. Írói pályája során számos díjban részesült, 1990-ben József Attila-díjjal, 2001. március 15-én Kossuth-díjjal tüntették ki (vö. SZILÁGYI T. JÚLIA: Szilágyi István életrajza, internet).

Korai műveivel, novelláival, első regényével kapcsolatban a kortárs kritikusok többnyire hasonló véleményen voltak. Főbb jellemzőit a kontúros ábrázolás, a tárgyyszerű leírások részletessége, a feszes szerkesztés, látszólagos személytelenség eszközei mellett (MAROSI

2003b: 9) szembetűnő versszerű líraiságában látták. „Szilágyi István, aki prózával kezdte, útban van a vers felé” — írta róla Szilágyi Domokos, és nyelvéről szólva kiemelte eredeti szókapcsolásait, az E/1.-ű, közvetlen hangú, indulatos belső monológokat, illetve azt, hogy a leíró részeket gyakorta képekkel, hasonlatokkal fűszerezi (SZILÁGYI DOMOKOS 2003: 12). Kritikusai ugyanakkor felrötták neki, hogy szövegeiben helyenként a túl sok filozofálgatás, eszmeiség az ábrázolás rovására megy (MAROSI 2003b: 9), és emiatt gyakran túlírtnak tünnek a művei. Fontos azonban, hogy már írói hangjának keresésére érvényes egyéni nyelvi világának megmutatkozása: „ez a próza már formálódása pillanatában megmutatta eredendő karakterjegyét: a racionalizmus és a költői áttételesség együttműködéséből születő nyelvezetét” (G. KISS 2003a: 40).

Szilágyi István egyedi hangja a Kő hull apadó kútba című regényében már készen állt: nyelvi világa letisztult, kiforrott. Az érzékletesség, típus- és hangulatteremtés, a ritmus, s a feszültségteremtés technikái megmaradtak (SZILÁGYI DOMOKOS 2003: 13), de egyensúlyba került az eszmeiség és ábrázolás aránya. Első írásainak hősei (a Sors-kovács hősei) állandó birkózásban vannak magukkal, világukkal, sorsukkal, és ez későbbi írásaiban sem változott. Szilágyi egyik legfőbb sajátossága, hogy „szüntelenül kérdésekkel ostromolja a világot és önmagát” (BÁLINT 2003: 16). Szintúgy jellemző rá a „sok önvizsgálat, ez a végső dolgokkal való végtelennek tűnő kínzattatás...” (MAROSI 2003a: 28), s hogy „a legjobb hősei született »határátlépők«, de legalábbis állandóan saját lehetőségeik határvidékén élnek” (K. JAKAB 2003: 18). — A Kő hull... című regényről szóló írások legtöbbször kiemeli a megelevenítésre, pontos jelölésre és reflektálásra egyszerre képes nyelvet, amely egyszerre szigorúan tárgyilagos és lírai, képszerű (G. KISS 2003a: 48). Erre az erőteljes képiségre utalva Szilágyi maga írja művéről, hogy a „szövegállag nagy hányada meglehetősen mozzanatos, képszerű, némely része pedig bizonyára már a regény írásakor is filmszerűen pergett a szerző előtt.” (SZILÁGYI ISTVÁN 2003: 53). BRETTER GYÖRGY abból a szempontból tartja „gondolati” regénynek, hogy rendkívül tudatosan fölépített a regény szerkezete, és úgy ítéli, a Kő hull... tárgya maga a nyelv, amelynek funkciója ábrázolni azt, ami a nyelvben a világ kifejeződéseként óhatatlanul jelen van (2003: 87). Nyelvi erejét, rendezettségét méltatva SZAKOLCZAY LAJOS a mesének plasztikusságot adó, líraian nyugodt, metaforikus mondatai mellett a tájnyelv szerepét, a romantikus helyzeteket és a szecessziós mondathálókat csak megkísértő képes beszédére figyel fel (SZAKOLCZAY 2003a: 91). A művet elemző tanulmányírók egyetértenek abban, hogy a pontos szerkesztettség egyenletes tömörségű prózát eredményez, ahol a népi és a tájnyelv anyagszerűségével együtt érvényesül (BARÁNSZKY JÓB 2003: 118), s ezáltal „különös modali-

tású, utánozhatatlan, egyszeri szöveg jön létre, az ábrázoló és a megidéző, a reális és mágikus nyelv egysége” (ALEXA 2003a: 133).

Ezzel szemben az Agancsbozóttal kapcsolatos írások kis száma is mutatja, hogy ezt az abszurd, parabolisztikus regényt kevésbé (talán kevesebbre is) értékelték a kritika az előző regénnyel szemben, s a művet később maga Szilágyi is regény-torzszülöttnek bélyegezte (FEKETE 2008: 159.). A korai művekben tapasztalt túlírtással, „lélegzetelállító aránytalanságokkal” (TAKÁCS 2003: 193) találkozunk újra ebben a tételregényszerű műben, amelyre — finoman fogalmazva — GÖRÖMBEI úgy utalt, mint egy nagy koncepció nem egészen tökéletes megvalósulására, ami azért tartogat meglepetéseket, mint például a különleges koncepción túl egy érdekesen színes és kevert, a posztmodern eszközeivel élő nyelvi világot (2003a: 188). Ezt a nyelvi világot G. KISS VALÉRIA vizsgálta, és elsősorban elidegenítő voltára mutatott rá. G. KISS többek között brutálisnak, provokatívnak tartja az Agancsbozót nyelvezetét, ahol az élőbeszéd hanyagsága mellett az intellektuális elemek primitív, argós igénytelenséggel és durvasággal keverednek, s ami ezért – véleménye szerint – a befogadó rend- és harmóniaérzetét cáfolja és rombolja folyamatosan. Mindez persze nem funkció nélküli, a nyelv devalvációját a műben azt bizonyítja, hogy az ember biztonságérzete az ösztönös készségek szintjén is kikezdhető. A regény nyelvének főbb jellemzőit a stilisztikai rétegek keveredésében látja, kiemeli a szubjektív szóválasztások, szóteremtések, nominális jellegű megfogalmazások szerepét, s az egyedivé alakított torzítások, szokatlan tájnyelvi szerkezetek és alakok egyediesítő voltát (G. KISS 2003b: 159–180).

Ezt a különleges, sehova be nem sorolható regényt követte a Hollóidő a maga ismét csak új, és nem könnyen magyarázható, címkézhető világával, amelyet az olvasók táborá és a kritika a Kő hull...-hoz hasonlóan újra elismerően fogadott. (Szilágyi regényei annyira összetettek, hogy bármelyiket is nézzük, mindegyik vizsgálata komoly kihívásokat tartogat. Érdekes, hogy bár minden méltatója kitér nyelvének egyediségére, részletesebb elemzés G. KISS VALÉRIA fentebb említett Agancsbozótról szóló tanulmányán kívül egyik művéről sem készült, és a műveiben szereplő nevekre sem jutott még oly nagy figyelem.)

7. A Hollóidő a szakirodalom tükrében

7.1. Műfaji besorolás

A Hollóidővel kapcsolatos első kihívást műfaji besorolása jelenti. Történelmi, áltörténelmi regényt szoktak emlegetni vele kapcsolatban, de összetettsége miatt a kérdés ennél bonyolultabb. A regény két egymástól eltérő könyvből áll, de az első látszatra különböző könyvek szorosan összefüggenek, egymás magyarázataiként is olvashatók.

A cselekmény fő vonala az első könyvben (Lovat és papot egy krónikáért) a hódoltságú Revek községében élő Terebi Lukács újhíttü tiszteletes szabadulásának története, akit a törökök fognak el, és tartanak majd' két évig (húsz hónapig) rabságban. A lelkészi portán él fiatal felesége, Hódy Ágó, egy korábbi házasságból született lánya, kese-Kata, mindenese cselédje, Baga Rozál, valamint írődeákja, Tentás, és az iskolamester, Fortuna Illés. Utóbbiak ketten azok, akik más-más módon, de cselekedni mernek papjuk kiszabadítása, kiváltása érdekében, míg a revekiek csak saját foglyaikat váltják meg. Az egymást átszövő fondorlatok, rejtegetés és leplezés, félrevezetések és megtévesztések irányítják a cselekményt, vélekedés és valóság a regény megidézett világában is összefolyik. Ahol „semmi sem véletlen, mégis minden véletlenszerű” (GÖRÖMBEI 2003b: 328), s mindehhez a megértés erőteljes igénye társul. Az egyre több furfangról tanúságot tevő, már-már a bűbájosság gyanújába keveredő, a ház asszonyaitól sem tartózkodó Tentás (az elbeszélő nézőpontja az övéhez áll a legközelebb, az ő szemszögéből láttatja az eseményeket, gyakran össze is olvad a két nézőpont) fokozatosan Fortuna Illés fölébe kerül, és bár ezt a történet szereplői nem tudják, végül az ő segítségével szabadul ki Terebi Lukács. Noha a hosszú rabságtól kegyetlenül meggyötört, megtört tiszteletes végül is hazatérhet, a rejtélyes fondorlatok és homályos szervezkedések folyamának nehéz gátat vetni: a Fortuna Illés által titokban hívott hajdúk tetteinek következményeiként Revek valószínűleg elpusztul, vagyis „Azok tűnnek el, akiknek »érdekében« dúl a háború. A történet belefut a történelembe” (ALEXA 2003b: 317).

A második könyv (Csontkorsók) Tentás és néhány fiatal társának története, akik — Fortuna Illés vezetésével — csatlakoznak a törökök ellen harcoló magyar csapatokhoz. Az első könyvtől eltérően ebben a részben a fiúk egyike lesz az (immár szűkebb látókörű, a rejtélyek terét ezért még tágabbra nyitó) elbeszélő, aki visszaemlékezése révén meséli el útjukat otthonuk elhagyásától a háborúban való részvételig. Mindeközben egyre inkább megnövekszik a látomásos, víziószerű események súlya, egyfelől megerősítve a főbb szereplők lélektani-jelképes értelmezési lehetőségeit, másrészt hallucináció, álom és való egymásba fordulása a

személyiség „felőrlődésének” tapasztalatát is magában hordozza: a revekiek „közül azok viszik tovább a történetet, akiket magához szólított a történelem, néhányan az új generációból, akiknek alig vannak már megkötő érzelmeik (...). Ők sem személyiségként maradnak meg, hanem egy kisközösség tagjai gyanánt” (ALEXA 2003b: 318).

A regény nyitottsága, gazdag mítikus motívumhálózata, metaforikus volta többféle olvasatot tesz lehetővé: „miközben műveiben és műveivel mítoszt épít, kizárja az egyértelmű olvasat lehetőségét. Regényei nem egyszerűsíthetők valamilyen definiálható üzenetre” (GRÓH 2003: 278). Ezért aztán olvasható történelmi regényként, egy régió elbeszéléseként, fejlődés-regényként, nevelődési regényként, enyhe megszorítással családregegyként, és a próbatételes kalandregény körvonalait is felvillantja (THOMKA 2003: 281). GÖRÖMBEI ANDRÁS – joggal – szintézisregényt emleget: „természetesen foglalja magában a regényműfaj, a prózairói beszédmód, a létértelmező és világértelmező írói szemlélet sok-sok változatát” (2003b: 326). A műfaji összetettséget a krónika, történelmi regény, nevelési regény, kalandregény, bűnügyi regény, családregegy, mítoszregény, biblikus regény, lélektani és filozófiai esszéregény sok-sok műfaji sajátossága alkotja, amelyek egymást segítve, kiegészítve, magasabb érvényre emelve alkotnak szuverén műformát, tökéletes történelmi atmoszférát teremtve (GÖRÖMBEI 2003b: 327).

Mivel nincs konkrét helyhez, időhöz kötve, műfaját tekintve inkább történelmet idéző regénynek mondható, ahol a tét a túlélés. A tér-idő dekonkretizáltsága a valóság és fikció egyeztetésének lehetetlenségén keresztül jelenik meg a regényben: Szilágyi „a fikció szándékoltan logikátlan, össze nem illő elemeivel utal ennek az egyeztetésnek a lehetetlen voltára” (MESTER 2004: 127). Joggal nevezi a regény világát POSZLER GYÖRGY „sejtetett-lebegtetett világ”-nak (2003: 252).

7.2. A regény nyelvéről

A Hollóidőről írt kritikák, tanulmányok szinte mindegyike említést tesz a regény egyedi nyelvezetéről, sajátos nyelvi világáról. Ezek alapján a következő főbb szempontok emelhetők ki: különböző műfajú szövegek jelenléte; a nézőpont és az elbeszélés mód változásai; a leíró részek valóságteremtő ereje; a ritmus, a tempó kompozíciós szerepe; a regény metaforikussága; a gazdag stiláris technika; és végül a főszereplő kitüntetett kapcsolata a nyelvvel.

7.2.1. Különböző műfajú szövegek jelenléte

A regény szövegében különböző műfajokat fedezhet föl az olvasó. Az első könyvben főképp Terebi tiszteletes és Fortuna Illés — a cselekményhez képest önállóan is érvényes — vitáit

kell kiemelni hitről, politikáról, történelemről. Ezek főképp a reformáció korabeli hitvitázó irodalmat idézik, bennük a „tudatosan véleményt nyilvánító beszédmód” műfajai, a vitázó dialógus, a jeremiád, a (történelmi) példázat keverednek (vö. ALEXA 2003b: 315). Ehhez kapcsolódóan THOMKA BEÁTA további műfajok jelenlétét is említi: *genus iudiciale* (törvényszéki beszéd), asztali beszélgetés, filozófiai-teológiai tárgyú dialógushagyomány, a szabad akarat kommentárja (2003: 281). Szorosan ide köthetők a templomban szintén általuk elmondott igehirdetések, amelyek a protestáns prédikáció műfaji jegyeit mutatják, ezeken belül felismerhető még az ószövetségi átok, a zsoltár (vö. SZAKOLCZAY 2003b: 246), illetve a bibliai idézetekre építő bibliamagyarázat (THOMKA 2003: 281). E különféle szövegek közös tulajdonsága az emelkedett stílus, amely a regényben megjelenő további műfajok közül a *soliloquia* (Istennel való beszélgetés) és a hivatalos levél kapcsán még szintén érvényes. A második könyvben már nem találjuk a műfajok ekkora gazdagságát, főleg Illés mester tanító jellegű, bibliai példázatokat is felvonultató beszédeit, a katonai témájú hivatalos levelezést (parancsok, utasítások, beszámoló), illetve a magánlevelet lehet említeni.

7.2.2. A nézőpont és az elbeszélés mód változásai

A regény két könyvében az elbeszélői nézőpont különbözik. Az első könyv nézőpontja E/3.-ű, amely a hagyományos mindentudó elbeszélőre jellemző, de a narrátor válasz nélkül maradó kérdései, valamint az, hogy nézőpontja gyakran „egymásra csúszik” Tentáséval (THOMKA 2003: 285), ellentmondanak ennek. Az első könyvben emellett található még szereplői nézőpontból elbeszélő, E/1.-ű részek is (ezek monológok), illetve egy ízben T/1.-ű nézőpont is megjelenik, amit ALEXA KÁROLY grammatikai elbizonytalanításnak nevez (2003b: 304). A második könyv nézőpontja szereplői, T/1.-ű: a reveki fiúk egyikének hangja szólal meg (az ettől eltérő szövegek függő beszédként, dőlt betűvel jelennek meg). A nézőpontok e sokfélesége a többhangúság, többszólamúság hatását kelti, nincs olyan uralkodó nézőpont, amely kizárólagos lenne (vö. THOMKA 2003: 281). Ehhez kapcsolódik BALÁZS IMRE JÓZSEF megfigyelése, miszerint a narrátori közbeszólásoknak csupán eseménykísérő funkciójuk van, nem magyarázzák, csak kísérik a jeleneteket (2003: 256). A nézőpontoknak ez a demokratikussága azonban főleg az első könyvre érvényes, a második könyv elbeszélés módja már nem ilyen. MÁRKUS BÉLA szerint ez a két könyv különböző időszerkezetével is összefügg: az első könyvben a körkörös idő, az állandó visszatérés lehetősége a többértelműséget, míg a második könyvben a lineáris idő az egyértelműséget erősíti (2003: 364). — Az elbeszélés mód változásairól szólva szintén THOMKA BEÁTA gondolatait idézhetjük: „A regény uralkodó beszédneme nem a tudattörténet alanyának vagy elbeszélőjének »magavallató tépelődése«,

nem a harmadik személyű szereplő/elbeszélő kommentáló, értékelő szólama, hanem az *egyénített beszéd*szólamhoz közelített elbeszélői közlés. A szereplők megszólalásai szituáció-, jellem- és alakteremtő rendeltetésűek” (2003: 285). THOMKA emellett az első könyvben az emlékezés, képzelgés, mese, kitalálás, szembesítő dialógus formáit különíti el, s ezek funkcióját Tentás, s rajta keresztül a revekfi fiúk azonosságkeresésének mozgósításában látja (2003: 287).

7.2.3. A leíró részek valóságteremtő ereje

A Hollóidő leíró részei a valóságképzés érdekes technikáját mutatják: „aprólékosan ábrázoló, tapasztalati-tárgyas, leíró attitűdje, amely az egykori világ rekvizitumainak, szociokulturális összefüggéseinek (az épületektől, a különböző helyszínektől a ruházaton és étkezési szokásokon át a hadviselésig és gondolkodásformákig) »tárgyhű«, archiváló megidézése révén részt vesz a világszerű imagináció alakításában” (SZIRÁK 2003: 265). Vagyis nem a regény fiktív terének valószerűvé tétele a cél, „hanem annak az irreális térnek a »valószerűsítése« (...), amely a regény üzenetének igazi tere” (ALEXA 2003b: 311).

7.2.4. A ritmus, a tempó kompozíciós szerepe

Érdekes kompozíciós szerep jut a regényben a ritmusnak és a tempónak: „Hosszú hallgatások, és hirtelen fellobbanó dialógusok formálják a könyv kommunikációs terét. Ám még a hallgatás is rendkívül beszédes: a hallgatás mögötti titok hol érzékeny gesztusok nyelvén, hol mániás kitörésekben, hol permanens mellébeszéléssel ad hírt önmagáról. Ez a zaklatottság a cselekmény szerveződésére általában is jellemző. Tempós és felgyorsuló, életképeknél elidőző és cselekvően mozgalmas, folyamatos és kihagyásos, jelen idejű, hirtelen a múltba vájó vagy a jövőbe csapó az elbeszélés” (ALEXA 2003: 307). SZAKOLCZAY LAJOS az ilyen hangulatváltásokat — az eklektikus szöveggel, az érzéki stilizálással, a nevek és tájszavak karakteres zenéjével együtt — a stílust fokozó elemekhez sorolja (2003b: 246).

7.2.5. A regény metaforikussága

A metaforikus tér- és időkezelés, a valóság és fikció keveredése, a mitikus szereplők, archetipikus alakok, a szimbólummá váló tárgyak, és allegorikus történések (vö. G. KISS 2003c: 230) mind a regény világának, azon belül is elsősorban „a deák és a narrátor közötti elbeszélésbeli viszonyoknak” (THOMKA 2003: 285) meghatározó elemei. A regényben mind a metaforikus sík, mind a cselekmény részt vesz az olvasat kialakításában: „a történeteszerű és a metaforikus elv

az értelemtulajdonításban együtt vesz részt, és a vagy-vagy választás helyett a megengedő magatartást érvényesíti és igényli” (THOMKA 2003: 285). ÁCS MARGIT a valóság és fikció fentebb már említett összemosásában szintén metaforikus szándékot sejt, de ő is óvja az olvasót e metaforák túlzottan leegyszerűsítő megfejtésétől (2003: 223–224).

7.2.6. Gazdag stílárís technika

A Hollóidő szinte minden eddigi elemzője a regény egyik nagy erényeként említi a szöveg archaizáló, „bizarrságig választékos” (ALEXA 2003b: 304) stílusú nyelvét. Ebben a nyelvben az archaizálás mellett, helyesebben azzal együtt a dialektális, népnyelvi alakok is megjelennek, SZIRÁK szerint „remek arányérzékkel, stílusbiztonsággal”, a technika „csak néhol kelt némi parodisztikus hatást” (2003: 269). A népnyelv bevonása ugyanakkor lehetővé és egyben elfogadhatóvá teszi, hogy a választékosság mellett a nyelvi durvaság is jelen legyen a regényben, mégsem érezni bántónak, vagy oda nem illőnek: „a legrégebbi magyar prózanyelvből való merítések a póriastól az emelkedettig ívelő gazdag hangzást, különleges rétegződést eredményeznek” (THOMKA 2003: 281). Szilágyi tehát nemcsak a nyelv időbeli, hanem térbeli változékonyságát is kihasználta, amikor megteremtette a regény világához illő nyelvet, s az arányokat is jó érzékkel találta el. Ahogy ALEXA KÁROLY írja: „akkor képződik meg az idő és a tér egy regényben, akkor válnak valódivá a történetek és az alakok, ha az élmény és a világkép megtalálja a maga nyelvét, szókincsét, grammatikai formuláit, ha az író vagy létrehozza, vagy hagyja, hogy megteremtődjenek műve retorikai és stilisztikai vezérelvei” (2003b: 319). Ugyanígy látja GÖRÖMBEI ANDRÁS, amikor a regény nyelvi-szemléleti teljességéről beszél (2003b: 327), és GRÓH GÁSPÁR is, aki ebben a posztmodern kor esztétikai-kritikai elvárásainak egyik legfontosabb jellemzőjét látja (2003: 278).

7.2.7. A főszereplő kitüntetett kapcsolata a nyelvvel

A regény főszereplője, Tentás különleges kapcsolatban van a nyelvvel. A környezetétől eltérően írástudó (ezért is szólítják Tentásnak), ezen túl fontos is számára az írás, jól és szépen ír. Szándéka, hogy újraírja mesterei beszélgetését, jelképes értelmű, értelmező gesztus, bár sikertelen (nem talál megoldást, magyarázatot a történetekre), s ezért abba is hagyja. Nemcsak az írásnak, a beszédnek is központi szereplője, szavaival, „világgá bolondított” (379)⁶⁷ történetével cselekvésre készíti a reveki fiúkat, szűkebb és tágabb környezetét (háznép, illetve török

⁶⁷ A zárójellezett pusztaszámok itt és a továbbiakban is a regényre utalnak. A dolgozathoz felhasznált kiadás: Szilágyi István: *Hollóidő*. Magvető, Budapest, 2001.

urak) manipulálja. Vagyis „mesélő és másoló, övé a nyelv, mert övé a szellemi távlatosság és a tanult tapasztalat, meséi késztetésként működnek” (ALEXA 2003b: 306). Ugyanakkor hallgatni is tud, sőt a második könyvben el is hallgat, ami szintén szimbolikus jelentésű. A szavakkal való mágikus tevékenysége a valóságra hat, azt alakítja, nem csupán bemutatja (MÁRKUS 2003: 343). Az író és a főszereplő szoros kapcsolatát nem csak a nézőpontközelség, ez a jellemző közös tulajdonság is mutatja.

7.3. A mikrotörténetírás mint lehetőség

A fent említett műfaji besorolás kérdéskörével kapcsolatban nem hagyható említés nélkül az a tény, hogy a kortárs magyar írók Szilágyihoz hasonlóan szívesen nyúlnak történelmi témákhoz, a történelmi regény, mint műfaj egyfajta reneszánszát éli. A Hollóidó műfaji besorolásához épp ezért fontos még megemlíteni Bokányi Péternek az ezredforduló történelmi regényei kapcsán írt tanulmányát is (BOKÁNYI 2007).

A kortárs történelmi regény változatait (mert nem történelmi regények, csak azok változatai) BOKÁNYI az alábbiak szerint csoportosítja: történelmi parabola, mikrotörténelmi regény és metafikciós történelmi regény (2007: 191). (Nyilván itt is érvényes — mint minden hasonló csoportosítás esetén —, hogy éles határokat nem lehet húzni.) Szilágyi „ahogy az a valóságban volt” illúzióját megteremtő művét (uo. 127) a mikrotörténelmi regény típusához sorolja, ezzel kapcsolatban a mikrotörténetírás alapvető jellegzetességeit Peter Burke és Hans Medick fogalomhasználatára hivatkozva tárgyalja (uo. 110–111).

Burke mikrotörténelem alatt a hétköznapi embernek és környezetének elmondott történetét érti, és utal rá, hogy a mikrotörténelem a makrotörténelmi események elmondását és azok értelmezését nagyban segíti, mivel egy új szemponttal járul hozzá a vizsgálati módszerekhez. Ezt kiegészíti Medick azon megállapítása, miszerint a mikrohistoriai kutatások gyakran nem szinonimák a makrotörténelmi kutatások eredményeivel (azaz mintegy szemben is állhatnak egymással), és ezt a jelenséget a „rendkívüli normalitás” (uo. 111.) fogalmával írja le. Ezzel a terminussal tehát „leírhatóak az adott történelmi korszakban normális, ugyanakkor a forrásokban rendszerint elhallgatott tények, események, cselekedetek” (uo. 111). Ezek a tények „egy adott kisebb közösségben elfogadott normák lehetnek, amelyeket a nagy folyamatokra figyelő történész számításán kívül hagy (...)” (uo. 112).

Mindezzel összecseng Szilágyi véleménye: „Ha az ember eredetiben olvassa a történelmet, azaz leveleket, periratokat, akkor egy másik kép alakul ki bennünk, mint ahogy azt tanították, ahogy korábban hittük” (ELEK 2008: 236). A Hollóidó világában a rendkívüli normali-

tás jelenségével több ízben is találkozhat az olvasó, ezek közül talán az egyik legjellegzetesebbnek tűnhet a reveki prédikátori porta meglehetősen szabados szerelmi élete. Azért is ezt a példát emelem ki, mert funkcióját tekintve ez a megjelenített „valóság” (mint rendkívüli normalitás) szorosan összefügg az identifikáció kérdéskörével is, ami a regény egyik kiemelt, sarkalatos pontja.

A fentiekkel összhangban, a mikrotörténeti perspektíva kapcsán Szilágyi István így nyilatkozik: „A Hollóidővel volt egy olyan szándékom, hogy megmutassam, valahogy uralni lehetett és kell a helyzeteket. (...) Az ilyen helyzetekben, mint ami a XVI. századi magyarság sorsára jellemző, *az élet lázad a szörnyűségek ellen, és élni akar.* (...) Engem a régmúltban is mindig az életvitel érdekelt. A XVI. század a magyar történelemben egy hallatlanul bonyodalmas kor: egyrészt hódoltság, másrészt hitújítás, Európa is tele van gondokkal, a magyarság még inkább, de *mégis élhető az élet.* (...) Kíváncsi voltam arra, hogy sikerülhet-e nekem ebben a négyszázötven évvel ezelőtti világban *élhetővé, elhihetővé tenni egy kisközösség, egy háztáj életét*” (ELEK 2008: 235–236; kiemelés tőlem – TL).

Bokányi tanulmányában rámutat arra a szintén nem elhanyagolható tényre, miszerint a kortárs történelmi regényváltozatok nemcsak a történelmet olvastatják újra, hanem a magyar prózát is, hiszen amellet, hogy forrásul (pl. naplók, levelek, perfeljegyzések, emlékiratok, önéletírások) használják őket, — a transztextualitás (szöveggözüiség) különféle válfajaival élve — átveszik azok nyelvi struktúráit is (BOKÁNYI 2007: 184). Többek között Szilágyi is fontosnak tartja, hogy utaljon a korabeli nyelv állapotára is: ebben a történelmi korban már „... teljesen kész van a magyar nyelv” (ELEK 2008: 236).

A Hollóidőben az intertextualitás, hipertextualitás, architextualitás eseteire is bőven lehet példát felhozni, elég csak a második könyvben szereplő Bajna Imre úr levelére gondolni, amely a regény műfaji sokszínűségét is mutatja (a levél műfajának beemelése, mint architextualitás), és miközben egyrészt hiteles stílusimitáció (hipertextualitás), tudható, hogy szinte szó szerint vett át idézeteket Telegdy Pál leveleiből (ECKHARDT 1944), azok mondhatni esszenciális variánsaként olvasható. A szó szerinti átvételekből adódó nyelvtörténeti különbségeket ötletesen meg is magyarázza, mintegy indokoltá teszi:

Bajna Imre úrnak deákja nem lévén akkoriban, Bujtor Lőrincsel, prédikátorával íratta meg a levelet, aki majd' olyan korú volt, mint Lukács tiszteletes, ami hagyján, hisz attól még elmondhatott volna egy-egy imát a Gyanak mezején pusztult vitézek sírja fölött, ám levélbe írt szavai a mi Terebi urunknál száz esztendővel öregebbnek mutatták; lehet, valahol úgy tanulta, amit leírunk, annak mindig körülményesebbnek kell lennie, mint ha azt élő szóval mondanánk (516).

Az intertextualitással kapcsolatosan az író maga így vall erről: „szinte arcátlanul, (...) szabad kézzel vettem át részleteket és helyzeteket” (ELEK 2008: 239).

Valóban helytálló tehát az a megállapítás, hogy a források „nem mint történeti tények, hanem mint nyelvi produktumok jelennek meg az újabb regényekben, a régi magyar próza produktumai” (BOKÁNYI 2007: 184). Érvényes ez az állítás a regény névhasználatával kapcsolatban is, amit a lentebb következő fejezetekben fogok majd vizsgálni.

„A történelmet — ha emberi matéria — nem lehet újraírni, csak felidézni” (ALEXA 2003b: 325), és ennek a felidézésnek lehetnek eszközei a kortárs történelmi regények változatai. A Hollóidő fikciós világa hitelesen idézi meg a regény tér-idejét a mikrotörténetírás módszerével, korabeli források felhasználásával. Szilágyi több helyütt is említi a mintául szolgáló történelmi alakokat, s a hozzájuk kapcsolódó forrásokat, elsősorban Skaricza Máté Szegedi Kis István életéről szóló művét (KATHONA 1974: 90–144). Ezt az életrajzi írást nagyban felhasználta a regényírás folyamán, az intertextualitás erőteljesen jelen van a regény nyelvi szövetében, amit MESTER BÉLA is megemlíti tanulmányában (2004: 137) egy-egy példával illusztrálva. Természetesen nem kell, és nem is szükséges megfeleltethetőségek után nyomozni, beazonosítani a szereplő alakokat, hiszen ahogy a fentiekből is kitűnik, nem a történelem újraírásáról, hanem felidézéséről van szó. Mindez technikai szempontból érdekelheti különösen az olvasót, kutatót, hiszen érdekes látni, tapasztalni, mit hogyan dolgozott át az író. Vagyis izgalmas műhelytitkokról is lehet beszélni a források kapcsán, mint például a korábban említett Telegdy-leveli egyedi felhasználásával kapcsolatban is.

Bár az országbíró Báthori István személye lehetett a regénybeli Kálói Farkas országbíró előképe, tehát létező történelmi személyről mintázhatta alakját, ezzel kapcsolatban Szilágyi így nyilatkozott: „Tartózkodtam attól, például, hogy az országbíró Báthori István, a protestánsok egyik gyámolítója legyen, ez nekem így a regényben jobban megfelelt” (ELEK 2004: 239). ECKHARDT SÁNDOR (az összegyűjtött levelek szerkesztője) bevezetőjében is kiemelte, hogy Báthori „ennek a szatmár-szabolcsi vidéknek valóságos kiskirálya, roppant tekintélyű úr, kit egyszerűen »az Úr«-nak titulálnak” (ECKHARDT 1944: 11). Valóban, Telegdy Pál leveleiben csak így emlegeti Báthori István országbírót:

„Az Vr meg it batorban ninchen...” (ECKHARDT 1944: 49)

Szilágyi ezt a tényt is beemelte regényének szövegvilágába: a második könyv narrátorának (kollektív) visszaemlékezéseként idéződik fel, a reveki fiúk tapasztalatlanságának bizonyítékként:

Eleinte úgy hittük, Bajna kapitányt mondja úrnak, hisz tudott dolog, aki másoknak fölötte áll, az mindközönségesen uraztatik. Később megtudtuk, akit Hanthó emlegetett, az messze tájon mindenkinél nagyobb: vármegyék és gyülekező hadak parancsolója és ura, Kálói Farkas országbíró, aki akkora méltóság, hogy őt nevének nevezni nem szokás (481–482).

A Hollóidőben Bajna kapitány egy hosszabb levelet ír feleségének, amit Telegdy Pál (feleségéhez, Várdai Katához írt) leveleinek felhasználásával komponált meg Szilágyi. Több levélből, levélrészletből állította össze a regénybeli nagyobb lélegzetvételű levelet, ebből idézek párat. Telegdy esetleges halála esetén is szeretne gondoskodni családjáról, ezzel kapcsolatban tanácsokkal látja el feleségét:

Chak azon kirlek hogj Jamborhoz menj es az apro emberekre gondod legjen (ECKHARDT 1944 : 51).

Touaba Im en Dobajnak irua attam hogj az falukat meg talalja te bodal ualamj fejos teheneket kirjen egjet egj falun, az kj kichin falu bar ket falu agion egjet, tudom oromostis agjak ha meg berzj mjnd hajtassa Vardaban az majorban megis gjujtethec annj uajat belole turot hogj az apro embereket meg ired uele.

(...) En Az Apro lelkeket neked ajanlom ides Rokonom ha oda halokis azok en heljemben legjenek tied. egjk fjad itek fogod, masik poharnokod, az lejaniom tal mosod lehet (uo. 48).

A regénybeli Bajna kapitány így rendelkezik feleségének:

Csak azon kérlek, jámborhoz menj nőül, ha én itt halálom lelem, az apró emberekre gondod legyen, kiket neked ajánlok, azok én helyemben legyenek tiéd. Egyik fiad étekfogód, másik pohárnokod, az leányod tálmósód lehet. E helyt üzenem Dobzosnak, hogy te szóddal megkeresse a falukat, valami fejos teheneket kérjen egyet egy falun, az ki kicsiny falu, bár két falu adjon egyet. Tudom örömet is adják. Ha Dobzos megszerzi, mind hajtassa a te majorodba, gyűjthetsz annyi vaját, túrókat belőlük, hogy az apró emberek megérik vele (521).

A csata utáni részletes beszámolója Telegdynek az alábbi:

Az török fejeket az kralj kipe satorához hordak masnap, kj olj rakas uala, hogj az kj nem latta talam el nem hiši (ECKHARDT 1944: 59).

*

Az Vr Bathori Istuan Vramis sebes az bal labanak az ikraját hegyes teorel sertettek meg, jar mostis egj Vjnj küó bele, de meg giogítja az jo Isten meg eból. Balasi Ferenc kataj Mihaj, Barchaj Janos, tób sok fü emberis uagion sebes Sarkózy Mihálnak fejt uiuek, Banfj Sigmondot [ugj] halua talaltak az harc heljen rut uagdaldasok ualanak az fejn, es kezín egjnihanj uyais Bakat uala el, It egj Homokon tißtessigel el temetók, Petkj Palt az tarack óle meg, Szenmariaj Mihalis el ueßet, Petkj Ferencis, Mosdosi Peteris. Ezeken küül köz leginjs alkolmasint, de nem felette sok. Chernel Palis ot ueßet.

Az Balasi Vram inassat az Horuath gasitis az Tarack ólte meg (ECKHARDT 1944: 60).

Bajna Imre úr összefoglalója nagyon hasonló ehhez:

A török fejeket másnap az Király képe sátorához hordták, oly két rakás vala, hogy az, ki nem látta, talán el sem hiszi (518).

*

Az úr is sebes, bal lábának ikráját hegyes törrel sértették meg, ujjnyi kú férne a sebben, de meggyógyítja a jó Isten még ebből. Balassi Ferenc, Kátay Mihály, Barcsai János ugyan sebes; Bánfi Sigmondot halva találják a harc helyén, rút vagdalások valának a fején és kezén egynéhány ujja is szakadott vala el, itt egy homokon tisztességgel eltemették. Fortuna Illés is meghalt, neki törökök fejét vivék, reá kiváltképp vadásztak a begler bég jancsárjai, kiket fölösen levágánk. Fortuna jó vitéz ember vala, már atyánk idején hadban járatos, mindenkor igen kegyelte az úr, talán te is emlékezel reá, ő hozta hozzánk nyár elején az apródkorú legényeket. Az úr utolsó nap elküldte volt a hajdúkért, kik igen neheztelének, hogy szegődtetésükkel késlekedünk, végtére megjövének, a harc reggelén hozá őket Fortuna. Petki Pált tarack ölé meg, Szentmarjai Mihály is elveszett, Balassi uram inasát a Horvát Gázsit is tarack ölé meg (519).

Feltűnő a szövegrészletek és nevek szó szerinti átvétele az eredeti levélből, de emellett az is, hogy Szilágyi a regény történeti síkját is sajátosan beleilleszti a beszámolóba, például egy névcserével:

Forrásszöveg (ECKHARDT 1944)	Forrásszöveg intertextuális alkalmazása (Hollóidő)
Sarkózz Mihálnak fejt uiuek (60).	Fortuna Illés is meghalt, neki törökök fejét vivék (519).
Hatuant meg nem uettük, de ez heten meg ostromolljuk (64).	Dobort még meg nem vettük, de ez héten megostromoljuk (519).
Dobajnak irua attam hogj az falukat meg találja te Bodal (48).	E helyt üzenem Dobzosnak , hogy te szóddal megkeresse a falukat (520).

Ez az izgalmas kombinációs eljárás az illúzió- és fikcióteremtés egyik sajátos eszköze, a megidézett világ hitelesítését támogatja.

8. Előszó a Hollóidő névtani elemzéséhez

A tulajdonnevek főbb szerepei Szilágyi István első két nagyregényében

Ha szemügyre vesszük Szilágyi Istvánnak a Hollóidő előtt írt műveit, s azoknak névtani vonatkozásait szeretnénk főbb vonalakban számba venni, érdemes elsőként az 1975-ben megjelent *Kő hull apadó kútba* című regényt kiemelni. A regény a századfordulós zilahi világnak állít emléket, ebben a feladatban a nagyszámú kvázivalós helynévnek is fontos szerep jutott, pl. *Dombalja, Éhmező, Kápolna utca, Őrhegy, Pálkert, Ravaszmál, Récse pataka, Szánuta, Verőfény* létező helynevek a XIX. század végi Zilahon (vö. SZABÓ T. 1936: 11–42). A regényben szereplő *Szendy*ek fiktív nevére a valós *Szendi* helynév (’szőlő neve’) utal (uo. 38). Zilah nevét viszont hiába keressük a regényben, helyette egy fiktív név, a *Jajdon*⁶⁸ áll. Ennek a beszélő névnek a köznévi jelentése többször is tematizálódik a regényben:

[a dombok] (...) Jajdont, e gondfészket karéjosan zárják a hegy alá.

(Kő hull apadó kútba, 9)

Mert ugyanbiza mi oka s joga van egy ilyen szép fekvésű városnak a panaszos névre?

(uo., 148)

Egyrészt a valóság és fikció sajátos keveréséről, a valóságos világ és a fikcionális világ megfeleltetésének lehetetlenségéről van itt szó, másrészt a *Jajdon* név, illetve az a tény, hogy a név jelentése maga is megjelenik a regény szövegében, a szövegvilág mitizálását, egyfajta mitikus tér megteremtését segíti elő. A *Jajdon* név magyarázza az ott élők sorsát, és egyben predesztinálja is. Ebben a mitikus térben egy „véglegesen és szinte nyom nélkül elmúlt életforma szociologikuma és lélektana” rajzolódik ki (ALEXA 2003a: 131). A *Jajdon*ban élők közössége szigorú társadalmi rétegzettséget mutat, és ez a regénybeli történet, azaz *Szendy Ilka* és *Gönczi Dénes* sorsának motivációjába is beleépül.

Ez a szociográfiai pontossággal bemutatott társadalmi rétegzettség a nevekben is visszatükröződik: a *Szendy*- és *Simonffy*-család előkelően hangzó, de történelmi levegőt mégsem árasztó nevei a mesteremberekéi, akik a táblabírák, a helyi előkelőségek világának alárendeltjei. Az ő munkásaik viszont a *Gönczi*- és *Demján*-féle parasztok, akikkel kölcsönös egymásrautaltságban élnek: azoknak munkára, nekik munkásokra van szükségük. „A felszíni békeség mögött azonban szinte a vérbosszúra emlékeztető ellenségeskedés folyt századokon keresztül” (GÖRÖMBEI 2003a: 182). A szigorú hierarchia legalján áll a nincstelen cseléd, aki

⁶⁸ A Zilah történetét jól ismerőnek a benne lévő köznévi jelentéssel a város egyik korabeli részét, a *Bánomvárost* idézheti föl (vö. SZABÓ T. 1936: 12).

egyaránt gyűlöli a mestereket és a parasztokat, és ahol csak tudja, egymás ellen játssza ki őket. Neve *Faggyas Józsi*, amelyből a beszélő vezetéknev hangulata is a társadalmi hierarchia alsóbb szintjei felé mutat, de ha ez nem lenne elég, a keresztév becézett alakja a szövegvilág névadási normáinak következményeként tűnik föl, miként erről a regényben is olvashatunk:

Így hát én csak Józsi maradtam.

Hogyhogy az maradt?

Hát nem az vagyok a kisasszonynak is? Mint inaskoromban, máig úgy szólítanak. Annak idején, a céhvilágban, mikor az inas ideje kitelt, a mester, akinél nevelkedett, megkérdezte: „Ki a te neved, öcsém?”

Míntha ugyanbiza nem ordibálta volna három-négy éven át eleget. A szabaduló erre azt mondta: „Józsi.”

Mire a mester: „Eddig Józsi voltál, ezután leszen a te neved Faggyas József.” Na látja, kisasszony, ezt nem értem én meg soha.

(Kő hull apadó kútba, 241)

A *Józsi* becenév itt egyértelműen a társadalmi pozíció tükré, és annak az állapotnak a jelzője, amelybe viselője beleragadt.

A regény szociográfiai vetülete mellé társul a lélektani motívumok rendszere, amelyben elsősorban Szendy Ilka személyiségrajzát kapjuk. Az elérhetetlen és hozzáillő szerelem iránti vágyakozását az abban a korban közkézen forgó, II. Rákóczi Ferencet ábrázoló, olcsó nyomatok fejedelemalakja szimbolizálja. Így mindazon információ, amelyet a *Rákóczi* megtestesítő névként magában hord, a saját mitológiájával épül bele a regény mitológiájába, s válik egy fontos lélektani mozzanat foglalatává. A másik fontos név a regény lélektani folyamataiban a már említett *Jajdon* mitikus neve. Szendy Ilka hiába tiltakozik a jajdoni rend ellen, a jajdoni hierarchia még a napszámos Gönczi Dénessel való szerelmi kapcsolatában is meghatározza viselkedését. Amikor ez a hierarchia megszűnne, és a szerelemben egyenrangúvá válna vele a napszámos, Szendy Ilka megijed a helyzettől, és megöli Gönczit. *Jajdon* neve így lesz az ókori mítoszokat idéző sorstragédiát fémjelző és meghatározó névvé.

Szilágyi István 1990-ben megjelent *Agancsbozót* című regényében még sajátosabb formában jelenik meg a tulajdonnevek mitizáló szerepe. A regénytörténet elején egy hegymászó egy magas sziklán lévő barlangba kerül, ahol három kovács dolgozik, három névtelen kovács, nevük nincs, vagy nem használják. Az idegen megpróbálja föloldani a névtelenséget:

Leginkább névtelenségük zavarta. Annyira, hogy rövidesen neveket adott nekik, részint küllemük szerint.

De hol talál ő ennyi kovácsra illő nevet. (...)Végül a mitológiák kovácsait vette sorra.

(*Agancsbozót*, 54)

Így választja ki a görög *Héphaisztosz*, a római *Vulcanus*, és a finn *Ilmarinen* neveket.

Most már csak a nevek bonyodalmas hosszúságával volt megakadva. Arra gondolt, megnyirbálja őket, nem hagyja meg csak első két szótagjukat. Lettek hát Héfa, Vulkán és Ilmár – „házi használatra” ennyi megteszi. Az is eszébe ötlött, hátha ők sem ismerik egymás neveit. És lehet, hozzá hasonlóan, „belső” használatra, ugyanígy adtak nevet a többinek. Tehát magukban bizonyára őt is elnevezik.

(Agancsbozót, 55)

Az idegen tehát névadóvá válik, a kovácsokat külső tulajdonságaik alapján nevezi el, a neveket pedig mitikus kovácsistenek neveiből „alakítja ki”. Érdekes azonban, hogy saját nevét ő sem mondja ki, helyette azon töpreng, hogy a másik három milyen néven nevezheti őt:

Külsője alapján nemigen tudott tippelni, a másik három milyen nevet adhatna neki. A haja nemrég szürkülni kezdett, s délben úgy látta, ez a deresedés valahogy mintha fölgyorsult volna a kőborlásban töltött hetek alatt. Ha tehát korához képest ezt túl előrehaladottnak vélik, egymás közt talán majd szürkefejüknek emlegetik. Vagy mondjuk balfasznak.

(Agancsbozót, 55–56)

A saját név hátrahagyásának mozzanata csak mitikus funkciójában válik értelmessé. A régi név ahhoz a világhoz tartozik, amelyet maga mögött akart és tudott hagyni, ebben a szokatlan, de számára mindenképpen új világba ő is névtelenként lépett be. Új, hozzáillő névre van hát szüksége:

Mivel aztán a rákövetkező tavaszra tovább ezüstösödött a feje, s ez föltűnt a másik háromnak is, megsza-vazta nekik, hogy őt magukban deresnek nevezik. Akkor tehát: Deres. Nem valami mitikus név, gondolta, de megteszi. Később egyszer, amikor a nagyobbik lexikonban bogarászott, melyet szószátyársága miatt, mint kiderült, Nagyduvának hívtak a többiek, ráakadt egy „rokon hangzású” istennévre, bizonyos Derzelára vagy Derzesre, akit állítólag a trákok imádtak. Nos, ebből nem kért. Még ha verte volna az is a vasat... De erről az istenségről nem sikerült kideríteni, miben jeleskedik...

(Agancsbozót, 56)

Az említett nevek azonban csak az elbeszélői nézőpontból érvényesek, hogy a többi szereplő milyen néven nevezi magát, a többieket, nem derül ki. (Mint ahogyan az sem, hogy ki lehet az, aki miatt ebben a barlangban kell élniük, és aki ellátja őket feladatokkal. Egymás közt csak *Veliünk Rendelkező Szándéknak* hívják.) Valamilyen nevet azonban mindenkinek használnia kell magában, még ha nem is mondja ki. Az elbeszélőnek viszont fontos, hogy a név és a név jelölete megfelelően egymásnak, hogy a név kifejezze a jelölet tulajdonságait, és ez a gondolat nem csak a személynevekkel kapcsolatban jelenik meg a regényben:

Képzeletben „kitergette” a térképet, melyet indulás előtt végül félredobott, s megpróbálta visszaidézni a Gellétől északra elterülő hegyrészeket. Rémlott valami Sátán vagy Gonosz völgye; az talán éppen ez a horpadás. Bizonyára azzal szolgált rá a riasztó névre, hogy szívesen dédelgeti a szeleket.

(Agancsbozót, 112)

A regénybeli nevek mitizáló funkciója természetesen a fikcionális világnak abban a részében érvényes, amely távol van a valóságot idéző világtól. Szilágyi Istvánnak a fikciót a valóssal keverő technikája itt is megmutatkozik, olyan tulajdonnevek is megjelennek a szövegben, amelyek ezt a nagyon távoli világot idézik:

Hát jó, akkor ropjuk a táncot. Verítékezzünk, szárítkozzunk. A Sziszüphoszok táncát Zorbáék stílusában.

Ha pedig már nagyon belejöttünk, játsszuk meg a Mojszejev-együtttest.

(Agancsbozót, 130)

Szilágyinak e két regényét fölillantva is látszik tehát két fontos mozzanat: az emberek közti társadalmi meghatározottságok jelölésének fontossága és a nevek mitizáló szerepe. Emellé társul még harmadiknak a megnevezés fontossága, és nemcsak a tulajdonnevekkel kapcsolatban. A dolgokat néven nevezni, ez Szilágyi említett két regényében is föltűnő gondolat:

A sosem látott, a meg nem élt „más” vágya, várása, gondolata miből sarjad, s honnan kerülnek megnevezésére szavaink?

(Kő hull apadó kútba, 87)

Ráadásul néven sem szabad nevezni — legalábbis javallott nem nevükön nevezni — a bajokat.

Nehogy szuggerálja s ezzel megidézze őket az ember.

(Agancsbozót, 261)

9. A Hollóidő tulajdonneveinek elemzése

9.1. A névanyag csoportosítása a névviselők és a nevek fiktív-valós volta mentén

9.1.1. Személynevek

A KÁZMÉR MIKLÓS-féle Régi magyar családnevek szótárában szereplő vezetékneveket valós (V) vezetéknevének vettem, a szótárban lévő idevágó címszót és a hozzátartozó oldalszámot jelöltem. A szótári adatoktól csupán az *-i/-s* melléknévképző tekintetében különböző neveket is a valósak közé soroltam. Ha a szótárban nincs adat, akkor vagy közöltem a szótárból a hangalakban leghasonlóbb alakot (elé csillagot /*/ téve), vagy máshonnan hoztam adatot. A férfi keresztnévknél ugyanennek a szótárnak azon lapszámát közöltem, amely szerint a név régi személynévként szerepel a magyar névkincsben: az ilyen keresztneveket is valósnak tekintettem. A női keresztnévknél a XVI. század végi előfordulás bizonyítására HAJDÚ MIHÁLY Általános és magyar névtan című monográfiájából (2003) idetartozó oldalszámot közlök. Az ezektől eltérő esetekben a nevet fiktívnek (F) jelöltem. Utóbbiaknál jelöltem a név véleményem szerinti valószerűségét (VSZ) is. Ha nem tartottam valószerűnek, jelöletlenül hagytam.

Bár a regény szövegét és a mű keletkezéstörténetének eddig megismert részeit tekintve *Kálói Farkas* Báthori István országbíró, *Pásztor Péter* Méliusz Juhász Péter, *Terebi Lukács* Szegedi Kis István személyét idézi föl, mégsem tekinthetjük e névviselőket kvázivalósoknak. A regénybeli szereplők és mintáik között ugyanis legalább annyi különbséget hozhatunk fel a történet alapján, mint amennyi hasonlóságot (vö. MESTER 2004: 131–146). Ugyanezen okokból nem tekinthetjük kvázivalós névviselőnek a *Bervecz vajda* (Pervíz vajda Skarica Máté írásából, vö. KATHONA 1974: 100), *kese-Kata* (Szegedi Kis István lánya, Katalin, vö. KATHONA 1974: 96), *Bajna Imre* (a leveleket író Telegdy Pál alakjának feleltethető meg) neveket viselő szereplőket sem. A regény történetében részt nem vevő, a Telegdy Pál leveleiből átvett nevek viselőit viszont kvázivalósaknak tekintem. Ugyanakkor a levélből átvett *Göncöl István* név mögött nem lehet kvázivalós névviselő, hiszen ez a név Tentásra, a regény egyik fiktív alakjára (főszereplőjére) vonatkozik, és ez a „valódi” név csak a második könyv végén „derül ki”.

1. Fiktív névviselők személynevei

1.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

1.1.1. Kételemű, vezetéknev+keresztnev típusú személynevek

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV		KERESZTNÉV	
1. <i>Agócsy Kristóf</i>	<i>Agóci</i> , CsnSz. 28–29.	V	CsnSz. 648.	V
2. <i>Bágya Demeter</i>	<i>Bágya</i> , CsnSz. 62.	V	CsnSz. 291.	V
3. <i>Bajna Imre</i>	<i>Bajna</i> , CsnSz. 64.	V	CsnSz. 495.	V
4. <i>Bajzáthy Gábor</i>	<i>Bajzát, Bajzáth</i> , CsnSz. 65.	V	CsnSz. 386.	V
5. <i>Balsaréti Károly</i>	* <i>Balsaréti Vitus János</i> (1529–1575) sárospataki ref. tanár, lelkész (vö. Pallas)	F, VSZ	CsnSz. 556.	V
6. <i>Barcsi Endre</i>	<i>Barcsi</i> , CsnSz. 93–94.	V	CsnSz. 328.	V
7. <i>Berde József</i>	<i>Berde</i> , CsnSz. 125.	V	CsnSz. 523.	V
8. <i>Bóta Gyula</i>	<i>Bóta</i> , CsnSz. 178.	V	CsnSz. 441.	V
9. <i>Botács (Bocsár) János</i>	* <i>Bogács</i> , CsnSz. 152. * <i>Bocsári</i> , CsnSz. 145. * <i>Bodács</i> vezetéknev ma is létezik.	F, VSZ	CsnSz. 513.	V
10. <i>Bucser Dénes</i>	<i>bucser, bucsír</i> 'kosár' Ball. I. 137.	F, VSZ	CsnSz. 293.	V
11. <i>Bujtor Lőrinc</i>	<i>Bojtor ~ Bujtor</i> , CsnSz. 156.	V	CsnSz. 685.	V
12. <i>Büttösi Jakab</i>	<i>Büttösi</i> , CsnSz. 198.	V	CsnSz. 507.	V
13. <i>Czábár Ambrus</i>	* <i>Zabari</i> , CsnSz. 1154.	F, VSZ	CsnSz. 38.	V
14. <i>Darholc Máté</i>	A CsnSz.-ben nem szerepel. <i>Darholcz Kristóf</i> , XVI-XVII. századi írónk, a Balassi-testvérek emlékének szentelt antológia összeállítója. Telegdy Pál is említi leveleiben, vö. ECKHARDT 1944: 53.	V	CsnSz. 716.	V
15. <i>Darva András</i>	<i>Darvai</i> , CsnSz. 284.	V	CsnSz. 40.	V
16. <i>Doka György</i>	<i>Dóka</i> , CsnSz. 307.	V	CsnSz. 437.	V
17. <i>Durba Gergely</i>	* <i>Durka ~ Dorka</i> , CsnSz. 312. A regény utal a névadás motivációjára, és ebben a <i>durva</i> szó jelentésére (203).	F, VSZ	CsnSz. 407.	V
18. <i>Faragó Simon</i>	<i>Faragó</i> , CsnSz. 345. De vö. <i>Forgách Simon</i> , ECKHARDT 1944: 59.	V	CsnSz. 936.	V
19. <i>Fortuna Illés</i>	Régi magyar családnevek közt nem található, újabbak között ritkán előfordul. (Vö. még: <i>Szerencse, Szerencsés</i> , CsnSz. 1005.)	F, VSZ	CsnSz. 492.	V
20. <i>Fosztó Mátyás</i>	<i>Fosztó</i> , CsnSz. 374.	V	<i>Mathia foztho</i> , CsnSz. 374.	V

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV		KERESZTNÉV	
21. Garád Józsa, idősb	garád 'kerítésféle az Alföldön'; 'szénaraktás Nógrád, Hont, É-Heves területén (vö. MNL II.)	F, VSZ	Eredetileg a János és a József férfinévek beceneve volt, férfinév. A nyelvújítás korában használták először női névként a Jozefa és a Jozefina magyarosítására (LADÓ-BÍRÓ 2005: 193). CsnSz. 522.	V
22. Garád Józsa				
23. Görbedi János	Görbedi, CsnSz. 421.	V	CsnSz. 513.	V
24. Gurzó Bence	Gurzó, CsnSz. 426.	V	CsnSz. 119.	V
25. Hanthó Gyárfás	Hantó, CsnSz. 454.	V	CsnSz. 430.	V
26. Hódász Gábor	Hódász, CsnSz. 476. 'hódfogó'	V	CsnSz. 386.	V
27. Hompos Borza	Vö. <i>homp</i> 'gyepföld, gyeptéglá' Ball. I. 584. <i>Hompót</i> vezetéknév ma létezik.	F, VSZ	Családnévként, CsnSz. 176.	V
28. Kálói Farkas	A Nagykállói Kállayak családjában létezett <i>Farkas</i> nevű, vö. LAKATOS 2006: 307.	V	CsnSz. 346.	V
29. Kaplyán Boldizsár	Káplán, 1449: <i>Kaplyan</i> , CsnSz. 547.	V	CsnSz. 159.	V
30. Kemén Pál	Kemény, CsnSz. 572.	V	CsnSz. 812.	V
31. Kevey Imre	Kevi, CsnSz. 590. <i>Kő</i> helynévből	V	CsnSz. 495.	V
32. Kevey Gáspár			CsnSz. 396.	V
33. Köbecs Tamás	*Köves, CsnSz. 646.	F, VSZ	CsnSz. 1042.	V
34. Lázý Kelemen	Lázi, CsnSz. 669.	V	CsnSz. 570.	V
35. Lompér Gerő	*Lompérdi, CsnSz. 679–80.	F, VSZ	A <i>Gergely</i> régi személynév becézett változata CsnSz. 409.	V
36. Lonka Pál	Valószínűleg a <i>Lonka</i> utótagú helynevek hatására (vö. <i>Aranyoslonka</i> , <i>Kolozs megye</i> , illetve a regényben: <i>Almáslonka</i> .)	F, VSZ	CsnSz. 812.	V
37. Mótus Balázs, idősebb	*Motoz, CsnSz. 751. <i>Mótus</i> z mai vezetéknévként létezik.	F, VSZ	CsnSz. 74.	V
38. Mótus Balázs			CsnSz. 291.	V
39. Mótus Demeter			CsnSz. 32.	V
40. Muha Ákos	*Muhar, CsnSz. 752.	F, VSZ	CsnSz. 32.	V

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV		KERESZTNÉV	
41. <i>Orbai Miklós</i>	<i>Orbai</i> , CsnSz. 788. A váradi püspök zilahi tiszteje ezen a néven említődik 1548-ból PETRI 1904: VI. kötet; A Régi Magyar Levelestárban is szerepel a név (XVI–XVII. század, I. kötet, 29. sz. levél).	V	CsnSz. 735.	V
42. <i>Pásztor Péter</i>	<i>Pásztor</i> , CsnSz. 828.	V	CsnSz. 847.	V
43. <i>Péri Sámuel</i>	<i>Péri</i> , CsnSz. 842–843.	V	CsnSz. 910.	V
44. <i>Pulcci, Domenico</i>	Luigi Pulci XV. századi olasz költő, diplomáciai missziót is vállalt. ⁶⁹	V		V
45. <i>Széri Dávid</i>	<i>Szeri</i> , CsnSz. 1006.	V	CsnSz. 285.	V
46. <i>Tarhos Adorján</i>	<i>Tarhos</i> , CsnSz. 1048.	V	CsnSz. 27.	V
47. <i>Tegzes Péter</i>	<i>Tegzes</i> , CsnSz. 1055–1056.	V	CsnSz. 847.	V
48. <i>Terebi Lukács</i>	Motivált név (termetre utaló). *Teremi ~ Tereki, CsnSz. 1061.	F, VSZ	CsnSz. 689.	V
49. <i>Terjék Benedek</i>	<i>Terjék</i> , CsnSz. 1062.	V	CsnSz. 121.	V
50. <i>Terjék Bernát</i>			CsnSz. 132.	V
51. <i>Tulyok Vince</i>	<i>Tulok, Tulyok</i> , CsnSz. 1092–1093.	V	CsnSz. 1145.	V
52. <i>Újlaki Tamás</i>	<i>Újlaki</i> , CsnSz. 1102–1103.	V	CsnSz. 1042.	V
53. <i>Ürege Dénes</i>	<i>Üрге, Ürögi, Üregi</i> , CsnSz. 1107.	V	CsnSz. 293.	V
54. <i>Veres Kristóf</i>	<i>Veres</i> , CsnSz. 1136–1138.	V	CsnSz. 648.	V

NŐK	VEZETÉKNÉV		KERESZTNÉV	
55. <i>Agócsy Krisztina</i>	<i>Agóci</i> , CsnSz. 28–29.	V	HAJDÚ 374.	V
56. <i>Baga Rozál</i>	<i>Baga</i> , CsnSz. 59.	V	HAJDÚ 374.	V
57. <i>Hadadi Ilona</i>	<i>Hadadi</i> , CsnSz. 444. Perényi Ferenc (†1651) felesége volt Hadadi Wesselényi Ilona	V	HAJDÚ 374.	V
58. <i>Hódy Ágó</i>	<i>Hodi</i> , CsnSz. 476.	V	HAJDÚ 373–374.	V
59. <i>Komló Terka</i>	<i>Komlós</i> , CsnSz. 611.	V	HAJDÚ 369.	V

Kételemű fiktív személynevek összesítése:

A férfi névviselők közül 54 névviselőnek 52 különböző kételemű neve van, ebből egy idegen név (*Domenico Pulcci*). Ebből minden név keresztnévi része a valós névkincsből származik. A 49 különféle vezetéknevből 14 fiktív vezetéknev 15 névviselőre, 35 valós vezetéknev 39 névviselőre esik. Különböző okok miatt a 14 fiktív vezetéknev mindegyikét valószerűnek ítélem, tehát a kételemű neveket viselő 54 férfi névviselő mindegyikének teljesen valós, vagy

⁶⁹ Világirodalmi lexikon XI: 223.

valószerű neve van. Mivel a listában a kételemű személynevek egészére koncentráltam, a vezetéknévek közé valószínűsíthetően köznévi eredetűeket is fölvettem. Ezek a következők: *Bucser, Durba, Garád, Hompos, Terebi*.

A női névviselők közül 5 névviselőnek van 5 különböző kételemű neve. Mindegyik névelem valós. Közülük háromnak a keresztnéve becenévi formájú: *Ágó, Rozál, Terka*.

1.1.2. Egyelemű, csak vezetéknévből álló személynevek

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV	
1. <i>Banka (páter)</i>	CsnSz. 84.	V
2. <i>Czobor</i>	<i>Zubor/Zobor</i> , CsnSz. 1163–1164.	V
3. <i>Csókás</i>	CsnSz. 254	V
4. <i>Dobzos</i>	<i>Dobzó</i> , CsnSz. 306. Valószínűleg mintája volt a <i>Dobai</i> név, vö. ECKHARDT 1944: 48, 63.	V
5. <i>Hurina (bég)</i>	<i>Horina</i> : román nyelvterületen vezetéknév. Esetleges közszóí eredetéhez lásd: ZÁDOR 2004: 219. ⁷⁰ Lásd még: <i>huri</i> , 'fiatal nő, paradicsomi szűz' (TESZ. II. 170).	F
6. <i>Kercsedí</i>	CsnSz. 577.	V
7. <i>Orucs</i> (=Rücsök)	Török vezetéknév, lásd: <i>Orucs Ali csausz</i> (Vasárnapi Újság, 1859. június 5., 267)	V
8. <i>Sonkoly</i>	<i>Sonkoly</i> , CsnSz. 945.	V
9. <i>Topa</i>	CsnSz. 1075. ('bokarándulós, kifcamodott lábú')	V

NŐK	VEZETÉKNÉV	
10. <i>Muharáné</i>	<i>Muhar</i> , CsnSz. 752.	V

Egyelemű, csak vezetéknévből álló, fiktív személynevek összesítése:

A regényben 9 férfi névviselőnek van ilyen típusú neve. Ebből csupán a *Hurina* tekinthető fiktívnek, de besorolása nem egyértelmű. Az egyetlen női névviselő neve a valós névkincsből származtatható.

1.1.3. Egyelemű, csak keresztnévből álló személynevek

FÉRFIAK	KERESZTNÉV	
1. <i>Ambruska</i>	CsnSz. 38.	V
2. <i>Andráska</i>	CsnSz. 40.	V

⁷⁰ Kecskeméti W. P. 17. században írt ötvöskönyvében szerepel a következő: „A körmöt égesd meg, törd meg, tölcs hurinát köziben...”.

FÉRFIAK	KERESZTNÉV	
3. <i>Imrécske</i>	CsnSz. 495.	V
4. <i>Mákó</i>	<i>Makó</i> becézőnév, a <i>Mak</i> régi személynév -ó becenévképzős változata, vagy a lat. <i>Macarius</i> ból: <i>Makár</i> +ó becenévképző (CsnSz. 702).	V
5. <i>Mike</i>	<i>Mike</i> becézőnév, a <i>Miklós</i> , esetleg a <i>Mihály</i> korábbi változatának, a <i>Mikhál</i> régi személynévnek rövidülése +e becenévképző (CsnSz. 733).	V

NŐK	KERESZTNÉV	
6. <i>Anna (papné)</i>	HAJDÚ 374.	V
7. <i>(kese-)Kata</i>	HAJDÚ 373. A névtest <i>kese</i> eleme ragadványnévi eredetűnek látszik, bár a szövegben a névviselőnek „diószínű” haja van.	V
8. <i>Klára (asszony)</i> (= <i>Hadadi Ilona</i>)	HAJDÚ 374.	V

Egyelemű, csak keresztnévből álló fiktív személynevek összesítése:

5 férfi névviselőnek 5 valós neve van, ebből mind becéző alakú, 3 (*Ambruska*, *Andrásk*a, *Imrécske*) a névviselő életkorát jelzi (gyermek). A 3 női névviselő mindegyikének valós neve van, ebből 1 becéző alakú (*Kata*). A *Klára asszony* név a regényben ugyanarra a névviselőre vonatkozik, mint a *Hadadi Ilona* név!

1.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

1.2.1. Egyelemű, csak vezetéknévből álló személynevek

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV	
1. <i>Berecz</i> (<i>vojvoda</i>)	Előképe a Skaricza Máté életrajzi írásában szereplő <i>Pervíz vajda</i> név (vö. KATHONA 1974: 100 és továbbiak). A névteremtésbe talán a ro. <i>berbec</i> 'kos' is belejátszott.	F, VSZ

Berecz vojvoda neve biztosan az írói fantázia szüleménye, de, mint látjuk, lehettek személynévi és köznévi mintái is. A név véleményem szerint valószerű.

1.2.2. Egyelemű, ragadványnévi eredetű személynevek

FÉRFIAK	RAGADVÁNYNÉV	
1. <i>Bumbula</i>	„Egy szerencsétlen torzonborz behemót” ember neve (Hollóidő: 121).	F, VSZ
2. <i>Tentás</i> (= <i>Göncöl István</i>)	Köznévi eredetű: <i>tenta</i> ~ <i>tinta</i> (1720-ból családnev is: <i>Tenta</i> , CsnSz.1060)	F, VSZ
3. <i>Néma</i>	Bagosi istállószolga neve.	F, VSZ
4. <i>Rücsök</i> (= <i>Orucs emin</i>)	<i>Orucs emin</i> gúnyneve.	F, VSZ

Egyelemű, ragadványnévi eredetű, fiktív személynevek összesítése:

4 férfi névviselő tartozik ide, érdekes, hogy közülük 2-nek van másik neve is: *Tentás* a regény végén *Göncöl István*ként tűnik föl, a *Rücsök/Orucs* nevek pedig folyton váltakozó használatban vannak (főleg a regény első könyvében). Mindegyik ragadványnév valószínű, mert egyértelműen összefüggésbe hozható magyar közszavakkal.

1.3. Valós név intertextuális alkalmazása (történeti dokumentum felhasználásával)

Kételemű, vezetéknev+keresztnev típusú személynevek

FÉRFIAK	VEZETÉKNÉV		KERESZTNÉV	
1. <i>Göncöl István</i> (= <i>Tentás</i>)	<i>Köncöl ~ Göncöl ~ Köncör</i> , CsnSz. 637–638. Vö. <i>Göncöl István</i> , ECKHARDT 1944: 48, 61. (íródeákként szerepel).	V	CsnSz. 501.	V

A fentebb már leírtak miatt úgy gondolom, hogy a Telegdytól átvett *Göncöl István* név névviselőjét fiktívnek kell tartani. Ilyen típusú névalkalmazásra ezt az egyetlen példát találtam, de nincsen kizárva, hogy Szilágyi más iratokból más neveket is hasonlóan kölcsönzött.

2. Kvázivalós névviselők tulajdonnevei

2.1. Valós név alkalmazása

2.1.1. Vallási, egyházi vonatkozású nevek:

Allah, Barabás, Belzebúb, Biblia, Calvinus, Czirénebeli Simon, Desiderius (=Rotterdami Erasmus), *Éva, Isten* (ritkán: *Fennvaló*), *János* (evangélista), *Jézus, Júdás, Krisztus, Lukács* (evangélista), *Luther, Madonna* (festmény Szűz Máriáról), *Mária Magdolna, Máté* (evangélista), *Pál* (apostol), *Péter* (apostol), *Pilátus, Salomé, Szentírás/Írás, Tamás* (apostol), *Újszövetség, Valla mester, a paviai* (=Lorenzo Valla). (Két köznévi tulajdonnévi szerepben: *pápa, sátán*.)

2.1.2. Történelmi személyek, intézmények, hatalmak nevei:

Mátyás király, Porta, Bizánc, Kelet, Király ő felsége, János fia (valószínűleg Szapolyai János fiára, az 1540-ben született János Zsigmond erdélyi fejedelemre vonatkozik.), *Schedel* (=Hartmann Schedel).

2.2. Valós név intertextuális alkalmazása (történeti dokumentum felhasználásával)

2.2.1. Kételemű, vezetéknev+keresztnev típusú személynevek

ECKHARDT (1944) alapján idetartoznak a következők: *Balassi Ferenc* (55–56, 58.); *Bánfi Sigmund; Barcsai János; Horvát Gazsi; Kátay Mihály; Petki Pál* (60); *Sós András* (54, 62); *Szentmarjai Mihály* (60).

Ennek a 8 névnek a kvázivalós névviseelői mindannyian férfiak, csak egy, a regényben szereplő levélben említődnek, a történet alakításában nem vesznek részt, céljuk a hitelesség megteremtése.

2.2.2. Egyelemű, csak keresztnévből álló személynevek

ECKHARDT (1944) alapján: *Menyhért (kovács)* (57).

Ugyanebből a levélből való ez a keresztnév is, ugyanazok jellemzők rá, mint az előző csoport személyneveire.

9.1.2. Helynevek

1. Fiktív névviseelő helynevei

1.1. Fiktív név teremtése a valós névkincs felhasználásával

HELYSÉGNEVEK		
1. <i>Almáslonka</i>	Az <i>almás-</i> előtag sok helynévben szerepel, pl. <i>Almásgalgó</i> (Románia, Szilágy m.), és a <i>-lonka</i> utótag sem ritka, pl. <i>Aranyoslonka</i> (Románia, Kolozs m.). Utalhat <i>Almás</i> nevű folyóvízre.	F, VSZ
2. <i>Bagos</i>	Kölcsönzött név, vö. <i>Csengerbagos</i> (Románia, Szatmár m.), <i>Hajdúbagos</i> (Hajdú-Bihar m.), <i>Szilágybagos</i> (Románia, Szilágy m.).	F, VSZ
3. <i>Bajnaköves</i>	A <i>Bajnaság</i> vára. A <i>-köves</i> utótag elég egyértelműen utal a vár építőanyagára, illetve felidézheti <i>-kövesd</i> utótagú helyneveinket (pl. <i>Szilágykövesd</i> , Románia, Szilágy m.).	F, VSZ
4. <i>Borka</i>	A Harmoshoz közel fekvő település. A név valós mintája lehet a Rozsnyóhoz közel eső <i>Barka</i> (szlovákul <i>Bôrka</i>) község neve.	F, VSZ
5. <i>Cseket</i>	Revekhez közel fekvő település. Bár a név létezik a magyar helynévállományban (<i>Cseket-hegy</i> , Pázmánd és Sukoró mellett), nem valószínű, hogy innen kölcsönöztes volna Szilágyi. (A hegy korábban ugyanis katonai területnek számított, így jó ideig a polgári térképeken nem jelölték.) De nem lehet teljesen saját alkotás sem, túl erősen idézi fel az olyan helyneveket, mint <i>Cseke</i> (Szlovákia, Nyitrai kerület), <i>Csekelaka</i> (Románia, Maros m.) vagy épp <i>Szatmárcseke</i> (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.).	F, VSZ
6. <i>Derek</i>	Folyóvíz mellett fekvő település (a regényben így is szerepel: a <i>dereki rév</i>). Névszerűségét hasonló analógiák támogatják, mint <i>Revekét</i> . CSÁNKINÁL viszont van <i>Dereg</i> , <i>Deregh</i> és <i>Derekse</i> is (3: 422).	F, VSZ
7. <i>Dobor</i>	Várral rendelkező, fontos stratégiai hely neve. Biztosan névkölcsönzés, ám a valódi <i>Dobor</i> vára valaha a mai Bosznia területén állt, és már a regénytörténet idejében is csak rom lehetett (vö. Pallas).	F, VSZ
8. <i>Fényesagócs</i>	CSÁNKI helynévanyagában ugyan szerepel egy <i>Agócz</i> , <i>Agouch</i> nevű hely, mely a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vajdácaska mellett feküdt (1: 340), szerintem itt mégis inkább a ma is nagy számban meglévő <i>Agócs</i> családnév szolgálhatott mintául. A <i>fényes-</i> előtag helynevekben való előfordulására lásd <i>Fényeslítke</i> .	F, VSZ
9. <i>Karabátor</i>	Az országbíró székhelye. A név szerkezete (<i>kara-bátor</i>) eszünkbe juttathatja <i>Nyírbátort</i> , valamint a <i>Kara-</i> előtagú földrajzi neveinket (pl. <i>Kara-hát</i>). Megjegyzendő, hogy <i>kara</i> törökül 'fekete', és valóban van <i>Feketebátor</i> Romániában, Bihar megyében.)	F, VSZ

HELYSÉGNEVEK		
10. Nagycsép	Revektől távoli település neve. Valós névből származik: <i>Csép</i> (Komárom-Esztergom m.).	F, VSZ
11. Rődely	Város Radvától északra. Neve egyetlen valós helynevet sem idéz fel, viszont CSÁNKINÁL (1: 361) az egykori Zemplén vármegyében lévő <i>Rudlyónak</i> még ilyen alakjait találjuk: <i>Rywdelfalwa</i> (1402), <i>Reudel</i> (1414), <i>Rywdel</i> (1474), és ez lehet a névnek valós előképe.	F, VSZ

TÁJNEVEK		
12. Bajnaság	Hegyek övezte tájegység. A név morfémastruktúrája: <i>bajna-ság</i> . A valóságban Bajna helynevünk kettő is van (egy Komárom-Esztergom megyében, egy pedig Szlovákiában, az Eperjesi kerületben), és a kisebb-nagyobb tájegységek <i>-ság</i> képzős neve is teljesen általános (pl. <i>Avasság</i>).	F, VSZ

1.2. Fiktív név teremtése az írói fantázia alapján

HELYSÉGNEVEK		
1. <i>Revek</i>	A kisváros neve egymással összefüggő morfológiai és szemantikai asszociációkat kelt. Mintha egy <i>reve-k</i> tő + képző struktúra lenne. A névszerkezetnek ilyen értelmezéséhez a <i>Becsek</i> , <i>Detek</i> , <i>Fülek</i> stb. helynevek analógiája is mintául szolgálhat. Helyneves gyűjteményeink <i>Revek</i> nevet nem ismernek.	F, VSZ
2. <i>Radva</i>	Nagyobb város a Harmoson túl. A név ma létezik vezetéknévként, de itt is adódik az anagramma lehetősége: <i>Várad</i> > <i>Radva</i> (vö. MESTER 2004: 129). Telegdy Pál levelei alapján én valószínűbbnek tartom a <i>Várda</i> > <i>Radva</i> anagrammát, hiszen Telegdy Kisvárdán élő feleségének, Várday Katalinnak írja a regény szövegére hatást gyakorló leveleket.	F, VSZ
3. <i>Vízmár</i>	A regényben így szerepel: <i>Vízmár pusztája</i> . A névben rejlő <i>víz-már</i> szerkezet nem nyújt biztos fogódzót. Az előtag a német <i>Wiese</i> 'rét, mező' szót idézheti föl, a <i>-már</i> utótagot <i>Szatmár</i> analógiája teszi hihetővé. (A németországi <i>Wismar</i> kikötővárosát csak véletlen egybeesésként említhetjük.)	F, VSZ

ÚTNÉV		
4. <i>Karós út</i>	A Revekről Bagosra menő út neve. Motivált név (Hollóidő: 382).	F, VSZ

FOLYÓNEVEK		
5. <i>Dárim</i>	A Revektől nyugatra lévő széles, nagy, nem túlzottan kanyargós folyam neve. A <i>Dárim</i> alak magyarul semmilyen morfémastruktúrát nem idéz föl, idegenül hat. Idegen nyelvű morfémákat keresve adódik a <i>dár-</i> előtag, ez ugyanis megfeleltethető a perzsa <i>darjā</i> 'tenger, tó, folyam' szónak (vö. <i>Dera</i> FNESz. 54). (Ez utóbbi a <i>Duna</i> etimológiájával is összefüggésbe hozható, ráadásul a folyó regénybeli leírása a Dunát idézi.)	F
6. <i>Gyanak</i>	A <i>Gyanak vize</i> , <i>Gyanak folyó</i> , <i>Gyanak mezeje</i> szó szerkezetekben előforduló név talán még rejtélyesebb folyónév, mint a <i>Dárim</i> . Hangzásában a <i>Csanak</i> településnévhez hasonlít, alakilag viszont egyértelműen a <i>gyanaksz(ik)</i> igét idézi föl. Ezeket kívül felmerülhet még Telegdy levelei alapján a <i>Gyanak Zagyvával</i> való egyeztetése, ami szintén belejátszhatott a név teremtésébe (vö. ECKHARDT 1944: 58).	F

FOLYÓNEVEK		
7. <i>Harmos</i>	A Dárimnál kisebb, kanyargós folyó. A <i>harm-os</i> morfémastruktúra lehetőségét tartalmazza, de felmerülhet az is, hogy a névadásban a <i>Harmos</i> vezetéknev szolgált mintául. Felmerülhet még egy anagrammatikus lehetőség is: <i>Maros</i> 'folyó' > (<i>H</i>) <i>armos</i> .	F, VSZ
8. <i>Terjes</i>	Radvától északra lévő folyó. A <i>Harmos</i> hoz hasonló morfémaszerkezet benyomását kelti: <i>terj-es</i> , ami a folyó árterére utalhat.	F, VSZ

VÁROSRÉSZNÉV		
9. <i>Saskert</i>	Fortuna Illés életének erdélyi epizódjához tartozó helynév. Valós eredetére utaló adatot nem találtam, de nem zárom ki ennek lehetőségét.	F, VSZ

KOCSMANÉV		
10. <i>Csorbakancsó</i>	Fortuna Illés életének erdélyi epizódjához tartozó helynév. Kocsmanévként átlátszó jelentésű, motivációja egyértelmű.	F, VSZ

Fiktív névviselők helyneveinek összegzése:

A Hollóidőben 22 fiktív hely kap fiktív helyneveket. Ezek közül 12 a valós névkincsből táplálkozik, 10 pedig az írói fantázia termékének tekinthető. A nevek közül 4 folyónév (*Dárim*, *Gyanak*, *Harmos*, *Terjes*), 1 tájnév (*Bajnaság*), 14 helységnév (*Almáslonka*, *Bagos*, *Bajnaköves*, *Cseket*, *Borka*, *Derek*, *Dobor*, *Fényesagócs*, *Karabátor*, *Nagycsép*, *Radva*, *Revek*, *Rödely*, *Vízmár*), 1 városrész név (*Saskert*), 1 útnév (*Karós út*) és 1 kocsmanév (*Csorbakancsó*) van. Közülük csak a *Karós út*nak van a történetben megjelenő névadási motivációja.

Különösen érdekesek a névkölcsönzés körébe tartozó nevek: *Dobor* (egyetlen valós helynévből), *Bagos* (több valós helynévből), *Almáslonka*, *Bajnaköves*, *Bajnaság*, *Karabátor*, *Nagycsép* (meglévő helynévi elemekből), *Fényesagócs* (meglévő helynévi és személynévi elemekből). *Cseket* szintén kölcsönzés, mely lehet egyetlen valós helynévből, illetve meglévő helynévi eleméből. *Radva* talán a *Várda* név anagrammája, a személynévi minta lehetősége fennáll, de ezt valószínűtlennek tartom.

A bemutatott fiktív helynevek eleget tesznek a névszerűség követelményeinek, ezen a téren számomra csak a *Dárim*, a *Gyanak* és a *Vízmár* nevek jelentettek (nem leküzdhetetlen) problémát. A névszerűség létrejöttében a kölcsönzésen túl gyakran vélt vagy valós morfológiai minta is szerepet kapott, pl. *Harmos*, *Revek*, *Terjes*.

2. Kvázivalós névviselők helynevei

Valós nevek alkalmazása: *Bécs*, *Bizánc*, *Brabantföld*, *Buda*, *Erdély*, *Hadad*, *Jeruzsálem*, *Krakkó*, *Munkács*, *Pécs*, *Róma*, *Szatmár*, *Tokaj*, *Wittenberga*.

Az idetartozó nevek csupán a történelmi tér megteremtését szolgálják, egyben hozzájárulnak a történelmi idő megjelenítéséhez is (vö. *Brabantföld, Wittenberga*).

Fortuna Illés erdélyi történetéből a következő, szintén a történet hiteles hátterét megteremtő helyneveket kell még számba venni: *Barca, Hidas, Kővár, Meszeskapu, Moldova, Nádas, Szamos*.

Nem vettem fel a helynévi anyagba a regényben egyszer szereplő *Hadész* metaforikus nevet, habár megtestesítő szerepe vitathatatlan. A Harmos ártéri ingoványaiban vonuló elbeszélő érzéseit közvetíti: „alant fekete-zöld Hadész” (411).

9.1.3. Állatnevek (fiktív névviselők)

A regényben két ló szerepel tulajdonnévvel, mindkettő valós névanyag felhasználásával keletkezett fiktív tulajdonnév. Fortuna Illés lovát *Bakacs*nak hívják, a név köznévi eredetére (vö. bakacsin 'fekete') a szöveg is utal: „A fekete csődört alighanem Bakacsinnak hívták, csak a ló neve farkát leharapta Fortuna úr” (141). A másik ló Tentásé, amelyet Bagonon kap a Krónikáért cserébe. A „lámpásos homlokú” állat neve *Páva*, a név motivációját mutatja a következő rávonatkozó rész is: „az a szép fényes madár” (299).

9.1.4. Kiemelt jelentőségű tárgy neve (kvázivalós névviselő)

Egyetlenegy tulajdonnév tartozik ide, egy kódex, egy különlegesen értékes könyvritkaság, melyet a regény szövegében így mutat be Pulcci úr: „Ezt a nagy világkrónikát még az elmúlt évszázadban Liber chronicarum címen egy Hartmann Schedel nevezetű nürnbergi tudós doktor írta, ezért mondják Nürnbergi Krónikának némelyek” (273).

9.1.5. Bolygónév (kvázivalós névviselő)

Esthajnalcsillag.

9.1.6. Időjelölő nevek (kvázivalós névviselő)

Gergely-féle (naptár), *Kisasszony hava*, *Lőrinc-nap*, *Péter-Pál nap*, *Pünkösöd hava*, *Szent György-nap*, *Szent Iván-nap*, *Szent Márton hava*, *Szent Mihály-nap*.

9.1.7. Tulajdonnévi szerepű, köznévi alakulatok

1. Történelmi alakok (kvázivalós névviselők): *a herceg* (valószínűleg Mátyás főherceg, vö. ECKHARDT 1944: 48.), *Király/király képe* (= *a herceg*; vö. ECKHARDT 1944: 48.), *lengyel ki-*

rály, moszka császár (vö. ECKHARDT 1944: 53), *nádor, német generális, pápa, spániai/spanyol király* (vö. ECKHARDT 1944: 53).

2. A történetben megjelenő egyéb idetartozó köznevek: *aki a fűben ült* (hajdú), *hadnagy, hopmester, kapitány, kótya dajka, nazúrok* (Orucs őrei), *a puskás* (hajdú), *tihája* (a bagosi bég tolmácsa), *török leány*.

9.2. A Hollóidő névanyagának tipológiája

9.2.1. Megtestesítő (prefigurális) nevek

Jobbára csak személynevek találhatók ebben a csoportban. Az olvasó előismereteire építő megtestesítő nevek legfőbb szerepe a karakterizálás. Azok a tartalmak, amelyek kulturálisan beléjük kódolódtak, a jelöletükre is ráértődnek, ráértődhetnek. Előbb a személyneveket veszem sorra.

A regény első könyvének kulcsfigurája Terebi Lukács tiszteletes. A *Lukács* keresztnév természetesen Lukács evangélistát juttatja eszünkbe, aki nemcsak az egyik evangélium írója, hanem Pál apostol mellett a fiatal kereszténység egyik terjesztője és védelmezője is volt. Neve ebből a szempontból nem csupán plusz tartalmat ad hozzá Terebi Lukács jellemzéséhez, hanem analógiát is jelez. Lukács evangélista művelt, jó stílusban író ember, és már a regény elején kiderül, hogy a szereplő Terebi úr szintén sokat ír: „számon tartják tudós doktorok, merthogy közülük való maga is” (73). Lukács evangéliumát a benne lévő irgalmasságot középpontba állító jézusi példázatok (pl. a tékozló fiú története) miatt szokás az irgalmasság evangéliumának is tartani, ami párhuzamba állítható a Terebi tiszteletes által folyton hangoztatott gondolatokkal a megbocsátásról:

(...) Mert a megbocsátás a legnagyobb próbatétel, amire ember vállalkozhat. A megbocsátásban próbálunk méltóvá lenni a Krisztus meghozta áldozathoz, deák. (344)

(...) A legtöbb, amire az ember képes lehet. A megbocsátás maga a keresztút, fiam. (345)

A *Lukács* név ezenkívül utalhat még a latin *lux* (fény) szóra is, amely a hitterjesztés tevékenységével hozható összefüggésbe. A *Lukács* név mitizáló szerepéről később beszélek.

A regény egyik legfontosabb szereplője Fortuna Illés. Nevének mindkét eleme megtestesítő név. Vezetékneve a latin *fortuna* 'szerencse' szót és a szerencse istennőjének alakját idézi fel. Fortuna a római mitológiában a boldogság, szerencse, siker, valamint a sorsnak és szerencsés véletlennek az istennője (TOKAREV 1988/II.: 166). A sors (végzet) azonban gyakran balszerencsét is hozhat. Ennek megfelelően a regénybeli Fortuna „fortunásága” is kettős, egyrészt valóban sokszor sikerül szerencsésre fordítania élethelyzetét, többször is megmenekül egy-egy nehéz helyzetből (pl. Fényesagócsról, Erdélyből), másrészt előfordul, hogy tettei következményeiként környezete jelentős kárt szenved. Bervecz vojvoda jósló szavai igazolódhatnak be az első könyv végére, Revek feltételezhető pusztulása is miatta következik be: „Nem szeretlek, Fortuna. Bajt hozol a papra. Bajt hozol a városra” (41). Az *Illés* név etimológiája szerint az 'istenem Jahve' jelentést hordozza (LADÓ–BÍRÓ 2005: 69). Illés ószövetségi

próféta, aki Isten egyedüli kultuszáért küzd, harcol is a más hiten lévőkkel. Az ószövetségi prédikátor attribútuma a holló (mivel hollók táplálják), a tűz, és a lángkard (TOKAREV 1988/II.: 236). A szereplővel, Fortuna Illéssel kapcsolatban itt is szerteágazó analógiákat lehet felfedezni. A holló például összefüggésbe hozható a regény címével, a Hollóidővel. A regény címe metaforikus-szimbolikus értelmű, a közelgő, és a regény végére meg is érkező háborús időkre utal, erre a harcra készül, és készíti fel a reveki fiúkat Fortuna Illés is. Az *Illés-holló* összefüggés felől nézve a harcban eleső Fortuna alakja (*Fortuna* névvel együtt) igen gazdag értelmezési lehetőségeket rejt. Illés próféta másik jelképe, a tűz a regény másik, Fortuna Illés-hez kapcsolódó szimbolikus tettét hozza elénk: a fényesagócsi menekülést, és a felgyújtott búzatábla látványát. A harmadik, a lángkard pedig a hitetlenekkel harcoló vitéz alakjának feleltethető meg.

Pásztor Péter az egyik egyházfő, aki segítségül érkezik Revekre Terebi úr kiszabadításának ügyében. Nevének szintén mindkét tagja megtestesítő név. Amíg vezetékneve a nyáját vigyázó jó pásztor alakját idézi — a krisztusi példázat foglalkozására, a lelkipásztorságra vonatkozik —, addig keresztnéve Péter apostolra. A két név együttesen különösen erős megtestesítő jelleget kölcsönöz a névnek. Ha ehhez hozzávesszük, hogy *Pásztor Péter* regénybeli alakja a történelmi valóságban Méliusz Juhász Péterrel hozható összefüggésbe, akkor a *Juhász ~ Pásztor* nevek összecsengése (amely mellékesen a névjáték lehetőségét is fölveti) azt a véleményt erősíti, hogy Szilágyi szándékosan teremtett analógiát a *Juhász* név eleve meglévő megtestesítő szerepéhez.

A fenti keresztény nevekkel ellentétben áll *Hurina bég* pogány neve, amely szintén megtestesítő név, főleg annak fényében, hogy a magyar nyelvben nincs transzparens jelentése, viszont a névviselő török volta miatt erősen földidézi a török *huri* szót. Ennek jelentése ('fiatal nő, paradicsomi szűz', TESz. II. 170) a történetben erős ellentétben áll a revekiek szemében félelmetesnek ismert alak képével. Különösen akkor válik érdekessé a névben rejlő megtestesítő erő, amikor a revekiek által rettegett alakról a következőket olvassuk:

Húsos arcán, mely egyszerre lágy és darabos, a képek láttán komor ámulat: bizony volna itt még hódoltatni való. (...) Láttá, Pulcci úr, úgy térdeltében megragadja a vastag kezét, csókolja. Hurina bég ernyedten elvonja mancsát Pulcci úr szájától, majd a lehajtott főre kúsztatja, simogatja a fényesre nyalt üstököt, elbabrál vele. (297)

A bég nőies tulajdonságai felerősítik a *Hurina ~ huri* megfelelés lehetőségét, s teremtenek óriási kontrasztot a szövegben a bégről addig kialakított olvasói képpel.

A megtestesítő nevekhez hasonló még a Baga Rozál Tentásra alkalmazott számtalan megszólításformája közül a *Belzebúb fattya/inasa/apródja*. Ez egyrészt Rozál gazdagon bur-

jánzó nyelvhasználatának sajátosságaira is rámutat, ugyanakkor a Tentás személye körüli titokzatosság, a körülötte gyakran bekövetkező, a kívülállók szemében megmagyarázhatatlan (ördögös) történések magyarázataként is érthető.

Az író által alkotott fiktív helynevek közül a *Dárim* vonható egyedül a megtestesítő nevek közé. Ahogy a névteremtés esetleges motivációjáról szólva már jeleztem, a névbe belejátszhatnak a Dárius király gazdagságára és a Dárius kincsére vonatkozó képzetek. A regényben sokáig név nélkül szereplő folyó a reveki elhagyatottsággal szembeállítva az egykori gazdagság, a pezsgő kereskedelem szimbólumát jelenti. A regény közepe felé felbukkanó *Dárim* név ehhez a szimbolikus jelentéshez kapcsolódik, a benne lévő esetleges megtestesítő tulajdonság ennek fényében értelmezhető.

A névanyag bemutatásakor már előkerült a metaforikus *Hadész* név, amely szintén fölfogható megtestesítő névként. Ezt a nevet tartalmazó kontextus is támogatja:

Alant fekete-zöld Hadész, míg a magasból vonagló arcunkra csillagos kék csendesség tekint. (411)

Mindaz, amit a *Hádész* mitológiai jelentésköre tartalmaz, rávetül az ingoványos, mocsaras területre, érzékelteti a vonuló fiúk érzéseit, és egyben szembeállítódik a csillagos kék ég csendességével.

9.2.2. Osztályozó (klasszifikáló) nevek

9.2.2.1. Helyesírásuk miatt az olvasó számára nemesinek, előkelőnek, réginek tűnő nevek:

Agócsy (Kristóf, Krisztina), Bajzáthy (Gábor), Hanthó (Gyárfás), Hódy (Ágó), Kevey (Imre, Gáspár), Lázy (Kelemen).

A felsorolt nevek közül a szöveg két esetben is alátámasztja ezt a névben esetlegesen meglévő osztályozó jelleget. A Fortuna és Terebi visszaemlékezéseiben felbukkanó Agócsi család félreérthetetlenül a társadalmi hierarchia magasabb szintjén áll, ez kiderül a Tentás titokzatos származásával kapcsolatos faggatózásból is:

A kis holmi, amibe bugyoláltak, láttuk, nem póri rongy. (76)

A másik Hódy Ágó, aki távolabbi vidékről érkezik a reveki portára, hogy Terebi Lukács felesége legyen. A megérkező lány múltjáról semmit sem tudni, a magával hozott holmik előkelőbb származásra engednek következtetni:

Végül Berde Józsi segített a kocsisnak Hódy Ágó kelengyés ládáját behozni, amelyből később váltig megbámulták: igen szép köntösök, skófiumdíszes kendők, bársonyok, kamukák kerültek elő. (33)

9.2.2.2. Korra, nemzedéki hovatarozásra utaló előtaggal szereplő nevek

9.2.2.2.1. Rokonok életkorára utaló köznévi előtagokkal szereplő nevek:

idősb Garád Józsa, és fia: *Garád Józsa*; *öreg/vén Mótus Demeter*, fia *idősebb Mótus Balázs*, annak fia *Mótus Balázs*.

A vezetéknevek azonossága a rokoni viszony jelölőjeként az olvasó világának névhasználati normájával megegyező, ugyanígy az életkorra utaló köznévi előtagokkal végzett azonosítás is ismert a valós névhasználat gyakorlatában. A köznévi előtagok differenciáló szerepe különösen erős. (A rokonságra utaló névazonosságnak fontos konstellációteremtő szerepe van.)

9.2.2.2.2. Csak életkorra utaló köznévi előtagokkal szereplő nevek:

öreg Doka, *öreg Széri Dávid*, *ifjú Balsaréti Károly*, *fiatal Péri Sámuel*, *ifjú Bajzáthy Gábor*, *kicsi Krisztina (Agócsy)*, *kicsi Imre*, *kicsi Ambrus*, *kicsi András*.

A felsorolt nevek közül némelyik előtagjának köszönhetően kontrasztviszonyban áll a regény más személyneveivel, például *öreg Széri Dávid* (előző bíró) *Kevey Imrével* (a regényidőben jelenlegi bíró); *fiatal Péri Sámuel* (prédikátor, pap) *Pásztor Péterrel* (püspök).

Megjegyzendő továbbá, hogy a kisgyermek (gyakran becézett) neve előtti *kicsi* jelző az erdélyi nyelvhasználati normára (az író nyelvhasználati normájára) utal.

9.2.2.3. Köznévi névkiegészítő és névhelyettesítő elemek osztályozó szerepben (gyakran értelmezőként is)

9.2.2.3.1. Tiszteletre utaló, köznévi elemek:

*úr*⁷¹ (pl. *Terebi úr*, *Lukács úr*, *Fortuna úr*, *Rücsök úr*, *Agócsy úr*, *Orucs úr*, *Hurina úr*, *Pásztor Péter úr*, *Bajna Imre úr* stb.); *kegyelmes úr* (*Botács kegyelmes úr*, névhelyettesítőként Bajna Imrére értve: *kegyelmes úr*), *kegyelmes vezír* (ironikus felhanggal, névhelyettesítőként a Bagosi bégre vonatkoztatva); *méltóságos úr* (általában a *Kálói Farkas* név köznévi helyettesítője, de Domenico Pulccira is használatos: *Pulcci méltóság/os*/, emellett még: *Pulcci úr*, *méltóság*, *méltóságos magiszter*); *domine (spectabilis)* (Terebi és Fortuna fiatalkori barátságát jelző megszólítás). Utóbbi tematizálódik is:

Fortuna úr, amikor elhaladtak mellette, a maguk régebbi módján köszöntötte:

— Salve, domine Lukács. (338)

9.2.2.3.2. Tisztségekre utaló, köznévi elemek:

Egyházi: *pap*, *prédikátor*, *tiszteletes*, *püspök* (pl. *Terebi pap*, *Terebi Lukács Jézus-hitű revekai prédikátor*, *cseketi prédikátor/pap* /=Balsaréti Károly/, *a fejedelem prédikátora* /=Orbai Mik-

⁷¹ Eleinte úgy hittük, Bajna kapitányt mondja úrnak, hisz tudott dolog, aki másoknak fölötte áll, az mindközönösen uraztatik (481–482).

lós/, Bajna Imre úr prédikátora (=Bujtor Lőrinc/, az országbíró papja (=Péri Sámuel/, Pásztor Péter püspök, Banka páter).

Katonai: *vojvoda (Bervecz vojvoda), hadnagy, (Bervecz hadnagy úr, a hadnagyok, hadnagya-ink, Kemén Pál hadnagy, az ifjú hadnagy (=Bajzáthy/); főlegény (pl. Bervecz főlegényei, Hanthó főlegény); kapitány (pl. Bajna Imre kapitány /úr/); várnagy, várúr (pl. Bajna Imrére és Agócsyra vonatkoztatva); szállásmester (Doka /György/ szállásmester); mustramester (mustramester Kercsedi, de strázsamesternek is említi a szöveg); porkoláb (Dobzos, a porkoláb); udvarbíró (Dobzosra vonatkoztatva); botos (Mike nevezetű botos, Mákó nevezetű botos).*

Bajna Imre úr áll előttetek, a vár kapitánya, Bajnaság ura. A mester, mielőtt elment a várnagyért, elfelejtette megmondani, hogyan kell majd köszönteni Bajnaság urát. Két hónappal később „vivátot” kiáltottunk volna. Akkor, legelőször csak álltunk zavarodottan. Nem így Mótus Balázs: Az Úristen tartsa meg várnagy urat! (452)

A várnagy leült a fűbe, mi köréje, mint pár héttel azelőtt Illés mester köré. Lehet, ez nem volt illendő, hiszen e vitéz kapitány nekünk nem mesterünk: urunk, parancsolónk. (485)

Világi közigazgatáshoz tartozók: *bíró (Kevey bíró, Széri bíró); emin, kádi, elöljáró (Orucs/Rücsök emin, Orucs/Rücsök kádi, Orucs/Rücsök elöljáró); bég (Hurina bég, a bagosi bég); tihája (névként szerepel, a bagosi bég képviselője, tolmács, név nélkül szerepel); tárnokmester (a fejedelem tárnokmestere (=Botács kegyelmes úr/; Bajnaköves fő tárnokmestere (=Bucser Dénes/); országbíró (Kálói Farkas, országbíró).*

Világi foglalkozásnevek: *deák (a deák (=Tentás, Gönczöl István/); iskolamester, mester (Fortuna mester, Illés mester, Terebi mester; Berde Józsefet (...), a kicsik iskolamesterét; Czábár Ambrus nevezetű mester); szolga (a vén pap szolgálója, Baga Rozál; Baga Rozál szolgálóleány; Bágya Demeter nevezetű öregebb szolgálóféle); kocsis (Durba Gergely, a kocsis); tudósok (Hartmann Schedel nevezetű nürnbergi tudós doktor, Pásztor doktor, Pásztor Péter doktor, Pulcci magiszter); (szőlős)gazda, nagygazda (Csókás, Terjék és az öreg Mótus, a három nagygazda; gazda (=Topa/); tőzsér(*fiak) (Lázy Kelemen, Kaplyán Boldizsár, *Darholc, *Fosztó, *Köbecs, *Gurzó); fogadósné (Komló Terka); tehetős kalmár (=Barcsi Endre); kovács fia (Görbedi); böllér fia (Büttösi); csizmadia fia (Hompos); cserzővarga fia (Bóta, Lonka); ökorhajcsár-ivadék (Lompér); faragómolnár (közvetve: Garád); szíjgyártófiú (Muha, Tegzes); gubatakács fia (Ürege); sütőmester fia (Hódász, de a szövegben egyszer gubatakács fiaként is szerepel).*

9.2.2.4. A nemek aránya a személynevek tükrében

A regényben szereplő női nevek száma elenyésző a férfinevek mennyiségéhez képest. Ez a tény is utal arra, hogy „hollóidőben” nincs igazán szerepük: a történelmet férfiak „csinálják”, ők a történések aktív alakítói. A női nevek közül kiemelt szerepben vannak a reveki portárhoz tartozó nők nevei, mindegyik becéző formulával szerepel (*Ágó, kese-Kata, Rozál*), ez a főszereplők (*Tentás, Fortuna, Terebi*) hozzájuk való viszonyulását is tükrözi. Köznévi utótaggal az összes női név közül csak kettő szerepel (*Anna papné, Klára asszony*), nevük hiteles családi állapotukat tükrözi szemben a reveki paplak asszonyaival.

9.2.2.5. Más névtípusok osztályozó szerepe

A regény névállományából a személyneveken kívül a helynevek esetében beszélhetünk osztályozó szerepről, de ezek nem különböznek a mindennapi nyelvhasználatban megszokottaktól. Tehát a helynevek alakításuk és/vagy a rájuk vonatkozó nyelvhasználati szabályok által, esetleg a szöveggörnyezet segítségével felmutatják azokat a helynévtípusokat, amelyek megfelelőit a valóságból már ismerheti az olvasó. A regény fiktív terét különböző „részterek” osztályaira bontják, megkönnyítve ezzel a tér képzeletbeli felépítését.

9.2.3. Hangzó nevek

9.2.3.1. Zeneiség a tulajdonnevekben

A regény kételemű, vezetéknev-keresztnev alakú személynevei közül sok 2+2 szótagos struktúrát mutat: *Baga Rozál, Barcsi Endre, Berde József, Bóta Gyula, Czábár Ambrus, Darholc Máté, Darva András, Durba Gergely, Fosztó Mátyás, Garád Józsa, Gurzó Bence, Hódász Gábor, Hódy Ágó, Hompos Borza, Köbecs Tamás, Mótus Balázs, Muha Ákos, Pásztor Péter, Széri Dávid, Terjék Bernát, Tulyok Vince*. Az első könyv visszaemlékezéssel megjelenő betétszövegeiben is felbukkannak ugyanilyen típusú nevek: *Botács János, Komló Terka, Veres Kristóf*. Ezeknek a névtesteknek igen erős a zeneisége, a hosszú és rövid szótagok váltakozása különösen ritmizálttá teszi a személyneveknek ezt a csoportját. Például: *Baga Rozál U U U –*, *Hódy Ágó – U – –*, *Mótus Balázs – – U –*, *Terjék Bernát – – – –*. Hasonló elv mentén épülnek fel a különböző köznévi névkiegészítőkkal kombinált nevek: *kese-Kata, Orucs emin, Orucs kádi, Rucsök emin/kádi/bácsi, Pásztor doktor, Anna papné, Anna mama, Illés mester, öreg Mótus, Valla mester*, illetve a fényesagócsi epizódból ismert *Banka páter* neve vonható még ide. A második könyv személynevei közül is több erre a ritmusképletre épül: *Bajna Imre, Bucser Dénes, Bujtor Lőrinc, Göncöl István, Hanthó Gyárfás, Lompér Gerő, Tegzes Péter*, illetve *Mike-Mákó, Kemén Pál úr, Klára asszony, öreg Doka*.

A vezetéknev-keresztnev alakú személynevek közül néhány ötszótagosnak is erős ritmizáltsága van, – U U – – alakú: *Fortuna Illés, Görbedi János, Orbai Miklós, Tarhos Adorján*; – – U U – alakú: *Bágya Demeter, Lázny Kelemen, Mótus Demeter, Terjék Benedek*; U – U – – *Agócsy Kristóf, Bajzáthy Gábor*; U U – U U *Faragó Simon*. A ritmizált személynevek közé tartozik még: U U – *Orucs/Rücsök úr, Doka György*; – U – *Lonka Pál*; U U U – *Hurina bég*.

A nevekben megmutatkozó erős ritmizáltság, zeneisége a szöveg költőiségét erősíti. A tulajdonnevek ritmizáltságának ezen túl még a regény eposzi hangulatának (vö. Ács 2003: 214) kialakításában is szerepet kaphat.

A legtöbb személynevében a magánhangzók és mássalhangzók arányosan oszlanak el, mássalhangzó-torlódást csak ritkán találunk, akkor is leginkább szóhatáron. Az ilyen nevek keltette hangulat erősebb, élesebb hanghatást válthatnak ki: *Darholc Máté, Veres Kristóf*. A mássalhangzó-kapcsolatok közül a nazális hangokkal kezdődő, szó belseji helyzetűek kellemes hangzásúvá teszik a neveket: *Tentás, Lonka, Hompos, Banka, Sonkoly, Lompér, Hanthó, Kemén Pál, Bumbula*.

Érdeemes megfigyelni még a folyónevek hangzásvilágát és szóhangulatukat. Közülük háromban szó belsejében, a hangstruktúra közepén folyékony, lágy mássalhangzókat találunk: *Harmos, Terjes, Dárim*. Kellemes hangzásuk, pozitív szóhangulatuk jól illik jelölésükhöz. Ezzel szembeállítható a *Gyanak*, amely jól hangzó hangstruktúrával indul, a végén szereplő kemény mássalhangzó azonban rideggé, kellemetlen hangzásúvá teszi a szót.

9.2.3.2. Hangjátékok

Szilágyi szívesen használja ki a szavak hangzásában rejlő lehetőségeket, és ezt a nevek esetében is alkalmazza. Sok energiát fordított a szövegben a revesi török tisztviselő, *Orucs emin* nevében rejlő hangzás és az erre építhető szójátékok lehetőségeinek kiaknázására. A név hangszerkezetét meghatározó *r-cs* mássalhangzó pár igen kellemetlen hangulatot kelt, ezt a negatív hatást a veláris magánhangzók csak még tovább mélyítik. A nevet felépítő mássalhangzókat felhasználva és kiegészítve egy kifejezetten kellemetlen hangulatú, kemény mássalhangzóval, de az így létrejött struktúrát könnyedebb, palatális magánhangzókkal kitöltve jött létre *Orucs emin* ragadványneve/gúnyneve: *Rücsök úr*. A névben rejlő köznévi jelentéstől most eltekintek, pusztán az *Orucs-Rücsök* szópárban rejlő játékosságra hívnám föl a figyelmet. Az *r-cs* mássalhangzók hatásának hangsúlyozottságát a névhez kapcsolt jelző is jól tükrözi: *szarcsimbók Rücsök*. *Tentás* nyelvi találékonyságát illusztrálják a további példák: *Rücsök pöcsök, pocegér*. De *Fortuna* szájából is elhangzik hasonló *Orucshoz* szólva: *pocokpecér*.

A hangokkal való játék másik érdekes példáját mutatják a botos fiúk nevei: *Mike* és *Mákó*. A külön-külön becenévként funkcionáló nevek az *m-k* mássalhangzók alliterációs egybejátszása folytán a játékosság és az összetartozás képzetét keltik, a veláris és palatális magánhangzók eloszlása (az egyikben csak palatális, a másikban csak veláris magánhangzók vannak) viszont a két nevet egymás tükörképeivé teszi. Ez erősen rájátszik az ikrek egyformaságának, felcserélhetőségének szövegben is megjelenő „problémájára”:

Mike vagy Mákó, a megijedt botos futva ment vissza a várba jelenteni. (467)

További példák bizonyítják, hogy Szilágyi érzékeny a hangokkal való játékra, és úgy általában fontosnak tartja kiaknázni a szóhangzás adta lehetőségeket. A tulajdonnevek esetében ez főleg alliterációs lehetőségeket rejt. Például *kese-Kata* neve, ahol a névben rejlő ritmus, a veláris és palatális magánhangzók megoszlása a név két eleme között, kiegészülve az alliterációval különösen akusztikussá teszik ezt a nevet. Szintén az alliteráció stíluseszközüre példa a *Pásztor Péter* név, ahol ráadásul nemcsak a szókezdő mássalhangzók csengenek össze, hanem a szó belseji *t-k* és a szó végi *r-k* is. Talán az írói tudatosság jele, hogy a veláris és palatális magánhangzók megoszlása itt is ugyanazt a „képletet” mutatja, mint fentebb *Mike-Mákó*, illetve *kese-Kata* esetében. Ugyancsak az alliterációra példa a regényben többször előforduló *bagosi bég* névhelyettesítő, köznévi szószerkezet is.

Egyetlen kimondottan hangulatfestő név van a regény anyagában. A már oly sokat emlegetett erdélyi epizód történetében bukkan fel a *Bumbula* név, amely a névviselő testi és szellemi tulajdonságára is utal. A név motivációját a szöveg is kínálja:

Élt a városon egy szerencsétlen torzonborz behemót, aki örökké a sikátorokat róttá, hol vinnyogott, hol morgott magában, senki sem értette a szavát...

— Bumbula — mondta Orbai úr. — Én még láttam, szakadt zsákot vett magára, irdatlan hasát nem takarta soha a rongy, télen sokszor lilára fagyott; nincs már meg a nyomorult... (121)

Talán nem véletlen, hogy a Szilágyi alkotta helynevekben olyan sokszor szerepel az *r* és *k* hang, amelyek a hangszimbolikában meghatározó szereppel bírnak. A *k* hang és általában a zöngétlen zárhangok az erő, keménység, zordság képzetét keltik, az *r* likvida valamelyest tompítja ezt a hatást, de még így erőteljes marad a nevek hangalakja (SZATHMÁRI 2004: 63, 215). Majd mindegyik név tartalmazza egyik vagy mindkét mássalhangzót, például *Borka*, *Csorbakancsó*, *Dárim*, *Derek*, *Dobor*, *Harmos*, *Karabátor*, *Karós*, *Radva*, *Revek*, *Ródely*, *Terjes*. Messzemenő következtetéseket ebből a megfigyelésből természetesen nem lehet levonni, de valamit elárul a névteremtő hangokhoz fűződő viszonyáról.

9.2.4. Beszélő nevek

9.2.4.1. Köznévi jelentésű, leíró nevek

Személynevek: *Kemén* (a katona névviselő belső tulajdonságára, jellemére utal), *kese-Kata* (a névviselő külső tulajdonságára, hajszínére utal), *Néma* (a névviselő külső tulajdonságára utal, ugyanakkor létállapotra is utal, mert rabként csak tettet a némaságot), *Pásztor* (a pap névviselő foglalkozására), *Tentás* (a deák névviselő tevékenységére utal).

Helynevek: *Almáslonka* (a szövegben is megjelenik a falu helyzetére utaló jelentés: almatermő hely és lankás horpadásban fekszik), *Csorbakancsó* (egy kocsmá neve), *Karabátor* (az országbíró székhelye, a név *-bátor* utótagja jellemre utaló) *Karós út* (a szövegben is megjelenik a név eredete: karóba húzott emberek az út mentén).

Állatnevek: *Bakacs* (a ló színére utal), *Páva* (a ló szépségére, gyorsaságára utal).

9.2.4.2. Asszociatív köznévi jelentésű nevek

9.2.4.2.1. Egyszerűbb asszociációkon alapuló nevek

Személynevek: *Bumbula* (a *bambul* belső, a *bumfordi* külső tulajdonságokra utal), *Durba*⁷² (*durva* — a káromkodó kocsis durvaságára utal), *Hurina* (*huri* — a béggel kapcsolatban el-lentétes asszociációt kelt, lásd a megtestesítő neveknél), *Terebi* (*terebélyes* — külső tulajdonságra, termetre utal).

9.2.4.2.2. Elvontabb asszociációkon alapuló nevek

Személynevek: *Bágya* (*bágyadt* — az idősebb szolga korára utal), *Botács* (*bot* — vezető szerepére utal), *Dobzos* (*tobzódik* — erőszakos viselkedésére utal), *Kevey* (*kevény* — a bíró társadalmi státuszára utalhat), *Sonkoly* (*sonka* — egyszerűsége, durvaságra utal), *Tarhos* (*tarhál* — számító, alamuszi viselkedésre utalhat).

Helynevek: *Bajna*, *Bajnaság* (*baj* — a történet végi szomorú eseményekre utal), *Cseket* (*csekély* — Revekhez képest kisebb település), *Derek* (*dereglye* — a város melletti folyóvízre utal), *Harmos* (*harmat* — tiszta vízre utal), *Revek* (*reves* — jelentéktelenségére, kiszolgáltatottságára utal), *Terjes* (*terjed* — ártérre, kiterjedésre utal).

9.2.4.3. Szimbolikus köznévi jelentésű nevek

Személynevek: *Baga Rozál* (az egyszerűséget szimbolizálja), *Fortuna* (a szerencsét, a szerencse változékonyságát szimbolizálja), *Hódy* (a holdat és a holdhoz kapcsolódó képzeteket

⁷² „Azt, hogy Durba Gergely káromkodik, rég megszokták, ha valamennyi csúf szaváért botozták volna, rég elnyüvődik hasa alatt a deres. De a kocsis káromkodása olykor azt is jelenti, hogy ami elkerülhetetlen, annak maga megy elébe. Csak éppen ocsmányságokkal kövezi a nem kívánt utat” (203).

szimbolizálja, és arra is utalhat, hogy Baga Rozál *holdkórosnak* nevezi), *Komló Terka* (az egyszerűséget szimbolizálja), *Rücsök* (a „rücsökség”, jelentéktelenség, esetlenség, lenézettség szimbóluma).

Helynevek:

Dárim (Dárius kincsét idézi fel, a gazdagságot szimbolizálja), *Gyanak* (*gyanakszik* — a csata szomorú veszteségeire utal).

9.2.4.4. Karakterisztikus nevek

A Hollóidő szereplői közül különlegesnek számít, és a tulajdonnevek szempontjából is különleges a reveki ifjak csoportja, Tentás társai, akiket később Fortuna Illés indít útnak a háború felé. Utazásuk „eposzi vonulás képzetét idézi” (ÁCS 2003: 214), és ezt az utazást követve beavatási rítusokhoz hasonló folyamatoknak lehet tanúja az olvasó. Szilágyi ennek az eposzi légkörnek az illúzióját a fiúk erőteljes hangulatú, „mágikusan szép” (uo.) neveivel erősíti föl, amelyeket (már-már eposzi) jelzőkkel egészít ki. (Ezek sokszor névhelyettesítőként is funkcionálnak.) A nevek egy része egyszerűbb, más részük összetettebb asszociációs síkon beszélő névnek tűnik, erős szóhangulatuk van, ennek ellenére mégsem lehetnek beszélő nevek, mivel az asszociációk nem kapcsolódnak össze a névviselők jellemével, tulajdonságaival, ugyanis a regény ebben a tekintetben nagyon szűkszavú, szinte semmit sem tudunk meg róluk. Sokkal inkább valamiféle közösségnek/capatnak érezzük őket az olvasás során, mint különálló személyeknek, amit alátámaszt az a tény is, hogy a második könyv elbeszélői hangja inkább kollektív elbeszélői hang, a krónikás ugyan egy a többi fiú közül, de nagyon figyelmesen kell olvasni ahhoz, hogy név szerint kiválasszuk. Neveik így illúziókeltők is egyben, az azonosítás és a beszélő név illúzióját keltik (E nevek jól illenek névviselőikhez, LAMPING nyomán ezért karakterisztikus névnek vettem őket.):

Bóta Gyula, a cserzővarga fia; Büttösi Jakab, a böllér fia; Darholc Máté, tőzsérfi; Darva András, a gazdafü; Fosztó Mátyás, tőzsérfi; Garád Józsa, a faragómolnár fia; Görbedi János, a kovács fia; Gurzó Bence, a tőzsérfi; Hódász Gábor, a sütőmester fia/a gubatakács fia; Hompos Borza, a csizmadia fia; Kevey Gáspár, a bíró fia; Köbecs Tamás, tőzsérfi; Lompér Gerő, ökörhajcsár-ivadék; Lonka Pál, a cserzővarga fia; Mótus Balázs, a gazdafü; Muha Ákos, a szíjgyártófi; Tegzes Péter/János, a szíjgyártó fia; Terjék Benedek, a szőlősgazda fia; Tulyok Vince, a gazdafü; Ürege Dénes, a gubatakács fia.

9.3. A Hollóidő tulajdonneveinek szerepköri elemzése

9.3.1. Azonosítás és identifikációs problémák

A tulajdonnevek legalapvetőbb szerepe a Hollóidőben is az azonosítás. Ezek a tulajdonnevek általában nem azonosító mondatokban, hanem az azonosítást mellékfunkcióként tartalmazó, különféle eseményekről, történekekről, tényállásokról szóló mondatokban találhatók. A tulajdonneveknek ez az egyszerű felmutatása egyébként stilisztikailag is jobban illik a történet in medias res kezdéséhez, és a finoman csúszkáló elbeszélői többszólamúsághoz. A regény első két mondatában rögtön három tulajdonnévvel találkozik az olvasó:

Reveken eltelt éveire úgy gondolt vissza a deák, mintha az ottvaló életre később is a harangláb toronyárkádjáról nézhetne alá. Mint azon a vasárnapon, amikor Bervecz vojvoda katonáival rajtaütött az istentiszteleten, majd elhajtotta a város java polgárait és Terebi tiszteletest. (7)

9.3.1.1. Az azonosítás lehetőségei a történet-történelem vonatkozásában: helynevek

A Hollóidőben felbukkanó helynevek a történelem és a történet tér-idejében oszlanak el. A történelem eseményeire utaló utalásokból és a valós helynevekből egyértelműen kiolvasható: a tizenöt éves háború előestéjén vagyunk, és a három részre szakadt Magyarországon járunk. Az ide tartozó (kvázivalós névviselek valós) nevei kivétel nélkül a valós történelem terét idézik föl: *Bécs, Bizánc, Brabantföld, Buda, Erdély, Hadad, Jeruzsálem, Krakkó, Munkács, Pécs, Szatmár, Tokaj, Wittenberga*. Ezeknek a neveknek tehát csak annyi a szerepük, hogy a regény történetéhez „kvázivalós” történelmi teret teremtsenek. A történet némely mozzanata alapján úgy tűnhet, mintha az *Erdély* névvel azonosítható kvázivalós tér a történet teréhez is tartozna, ám valójában „a regényalakok többsége valóságos tapasztalatának horizontján Erdély messze túl fekszik, az egyetlen embernek, aki járt ott (...), pedig régen elmúlt, mintegy zárójelbe tett életszakaszt jelentenek erdélyi évei” (MESTER 2004: 129). Ha jobban megfigyeljük, kiderül, hogy a jelen idejű történet terében *Erdély* közvetlenül nem szerepel, ilyen formában csak a regény karizmatikus szereplője, Fortuna Illés életéből vett múltbeli epizódok bemutatásakor találkozunk vele. A Botács kegyelmes urat megidéző epizódban azonban a sok valós földrajzi név (*Barca, Hidas, Kővár, Meszeskapu, Moldova, Nádas, Szamos*) mégiscsak a kvázivalós erdélyi történelmi térrel való azonosítás lehetőségét rejti. (Egyébként az itt idézett helynevek csak Kolozsvárhoz való viszonyításukban tűnhetnek valósak, ez pedig még inkább erősítheti az olvasóban a valósággal való megfeleltetés illúzióját.)

A történet tér-idejében szereplő helynevek viszont nem valóságok. A regényt olvasva mégis úgy érezzük, hogy tudjuk, hol járunk. A helynevekhez kapcsolódó, sokszor igen részle-

tes leírások, illetve néhány apró utalás gyakran azt az illúziót keltik az olvasóban, hogy ezek a fiktív nevek megfeleltethetők a valóságnak, viszont Szilágyi „a fikció szándékoltan logikátlan, össze nem illő elemeivel utal ennek az egyeztetésnek a lehetetlen voltára” (MESTER 2004: 127). Ahogy pedig haladunk előre a történet idejében, úgy egyre növekszik ez a bizonytalanság, és csökken az egyeztetés lehetősége. Ezért a regény fiktív helynevei mögötti névviselőket nem nevezhetjük kvázivalós helyeknek, azok fiktív helyek, még ha rá is játszanak a valóságra, és kínálják is az egyeztetés gondolatát. E fiktív helynevek között névalkalmazással és névteremtéssel (illetve ezek kombinációival) egyaránt találkozhatunk.

Ha tehát a Hollóidő fiktív helyneveinek szerepköreit akarjuk számba venni, akkor elsőként adódik egy, a valóságos térrel sok ponton egyező/egyeztethető látszatvalóság megteremtése. Ebben a nevek valószerűségének van a legnagyobb szerepe, ezeket fentebb mutattam be. Jelen esetben azt vizsgáljuk, hogy milyen más szerepkörei lehetnek még a helyneveknek.

A regény első könyvének színhelye Revek és környéke. Korábban már láttuk, hogy *Revek* a regény első mondatában szerepel, és hogy mind alaktani tulajdonságai, mind a második mondat *város* szava alapján egyértelműen felépíti egy fiktív hely képét a befogadás horizontján. A *Revek* beszélő név, a név szerkezete könnyedén előhívja a *reves*, azaz korhadó fa képét, egyértelműen arra utalva, hogy a hely távol van az ország azon részeitől, ahol a fontos események zajlanak. A névnek ez a karakterizáló szerepe hatékonyan tud összekapcsolódni azokkal a leíró információkkal, amelyeket Szilágyi István erről a képzeletbeli helyről és környékéről ír:

A tágas síkság, ameddig a szem ellátott, mind reveki határ. Más lakott helynek nem volt a közelben nyoma. Azaz nyoma talán igen: a régiek elmondása szerint hajdan a várostól keletre volt néhány apró falu, de azoknak üszkét, romját rég elemészttette az idő, a porták helyét fölverte a gaz, s az egészet ciheres nőtte be. (7)

Mivel a város alatt egy folyami rév is van, talán a név egy ehhez kapcsolódó távoli asszociációt is megenged. Így a két asszociációs sík egymásba is fonódna azáltal, hogy ezt a regény történetének idejében már nem használt révet Szilágyi a városka határába, vagyis az enyészet porába helyezi. Amikor a történet egy későbbi pontján megsejtjük, hogy Revek elpusztult, a név negatív asszociációja még inkább fölerősödik.

Revektől „odale” Bagos fekszik, Revekről Bagos felé a Karós úton mennek ki a szereplők. A *Karós út* elnevezésének motivációja tematizálódik is a regényben:

Az öregek azt mesélték, valamikor az ánti időkben a város alsó végén fölzúdult jobbágyokat vontak nyársba, azokkal cövekelték ki az utat, onnan nyerte az a Karós nevet. (382)

A *Karós út* beszélő névként — az azonosítás mellett — karakterizáló szerepet tölt be. A névnek ez a reveki emberek helytörténeti tudásához tartozó karakterisztikus síkja nagyon negatív konnotációt kelt. A karóba húzás képe és az, hogy az út végén Bagos, a revekieket félelemben tartó törökök erőssége van, negatív hangulatúvá teszi a regényben ezt a fiktív helynevet. A Revektől délre fekvő Bagos a bagosi bégnek és katonáinak őrhelye. Azonosító funkcióján kívül esztétizáló szerepe is van, itt van ugyanis Hurina bég szálláshelye, akit a regény általában csak *bagosi bég* néven említ. Az alliteráció és a *bag ~ bég* elemek összecsengése akusztikai síkon, míg az olvasói tudatban ezek alapján előhívódó *bagos ~ béges* szójáték valamelyest ellensúlyozza a Bagoshoz, mint őrhelyhez kapcsolódó negatív tartalmakat.

Összesen egyszer szerepel *Nagycsép*, egy Revektől messzebb lévő fiktív település fiktív neve a regény szövegében. Az azonosításon kívül más szerepe nincs, hasonlóan egy másik fiktív hely, a Revektől szekérrel mintegy 3-4 órára fekvő *Cseket* fiktív nevéhez.

A Fortuna Illés életének (a reveki történethez viszonyítva) múltbeli „erdélyi” epizódjaiban szerepel az Almáslonka fiktív helynév. Az azonosításon túl némi beszélő jellege is van, ami a regényben is tematizálódik:

Miközben te Almáslonkán szeded az almát, vagy azon töprengsz, hogy mi történik az emberrel, ha az Isten Krisztust még idejében nem bocsátja közénk. (124)

Almáslonka tizenhárom és fél mérföld, ha az útba eső három várost elkerülitek, tizenöt.

Az annyi óra, ha a ló közben eszik s pihen is, kegyelmes uram.

Annyi, hadnagy. Ha virradatkor indultok, öreg estére leértek. Akkorra kell. A falu lankás horpadásban fekszik. (118)

A másik idetartozó helynév még *Fényesagócs*. Ebben a névben a *fényes* előtag Fortuna fiatalágára utalhat, az *Agócs ~ Agócsy* pedig konstellációt teremt a hely és annak ura között. Fontos, hogy a magyar névadásban hasonló összefüggéseket találhatunk.

A Hollóidő második könyvében Fortuna Illés útnak indítja a fiúkat. Ahogy a rájuk váró utat magyarázza nekik, az addig csak Revekre és környékére korlátozódott világ kinyílik, addig ismeretlen helyek és folyóvizek nevei kerülnek elő. Ezek viszonyában derül ki az is, hogy az első könyvben csak *folyónak* nevezett, Revektől nyugatra lévő víz valójában hatalmas folyam, és *Dárim* a neve (376). A névalak magyarul semmilyen struktúrát nem idéz föl, idegenül hat. Asszociálhat azonban az olvasó a perzsa Dárius (I. Dareiosz) királyra, ez pedig a *Dárius kincse*, vagyis a gazdagság, hatalom képzetét hívhatja elő, ami visszahat(hat) arra, hogyan jelenik meg a folyó az olvasó képzetében. Ez a karakterizáló szerep kiegészül még egy szintén asszociatív síkon létrejövő esztétizáló szereppel: a *Dárim* hangzása a keleti me-

sékből előkerülő idegen szavakat idézi. Egzotikus, visszafelé olvasva személynév: kereszt-név, amely a délszláv nyelvterületen is megtalálható.

A regénybeli *Dárim*mal szembeállítva jelenik meg egy sokkal kisebb és sokkal kanyar-gósabb folyó, a *Harmos* neve. A név alaki struktúrája (*harm-os*) felidézheti a *harmat* szó jelentéskörét, de ugyanígy a *három* szót is. Anagramma lehetőségét kínálja: Maros(h). Egy nagyobb város a Harmoson túl *Radva*. Itt is adódik egy anagrammatikus lehetőség: Várda, a város leírása alapján viszont inkább: Várad. Radvától északra lévő folyó a *Terjes*. A Harmoshoz hasonlóan itt is képzett alak benyomását kelti: *terj-es*, ami egy „kiterjedéses, ki-öntéses” folyóvíz asszociációját hordozza. (A szó a 16. századi történeti földrajzi ismeretekkel rendelkező olvasóban felidézheti a korabeli Erdély és Magyarország határán lévő szintén ki-öntéses, mocsaras, a Temes–Béga–Maros uralta vidék képét.) A fiúk a Harmos mentén északra tartva érik el Rödelyt. A város nevének a térélmény megjelenítésén kívül más szerepe nemigen van. A *Bajnaság* a névstruktúra miatt valószínű név, hegyek övezte tájegységet jelöl a regényben. Konstellációteremtő szerepe nyilvánvaló: *Bajnaköves* a *Bajnaság* vára, a várkapitány *Bajna Imre*. Asszociációs módon karakterizálja a bajt, ami a fiúk ezután bekövetkező megpróbáltatásaira utalhat. *Karabátor* az országbíró székhelye. Valószínű név, amely egyben karakterizáló is. A *bátor* az országbíró hatalmát, illetve tettekeszségét jelezheti. Ugyanakkor nyíltan utal az országbíró Báthori Istvánra, aki épp a regénybeli Kálói Farkas valós párhuza-ma. (Csupán érdekesség, hogy a *kara* törökül ’feketé’-t jelent, és valóban van *Feketebátor* Romániában, Bihar megyében.) A *Derek*, *Dereki rév* folyóvíz mellett fekvő települést jelöl, hasonló alakiségű név, mint a *Revek*, a térélmény megteremtésén kívül más szerepe nemigen van. *Borka* a Harmoshoz közel fekvő település, funkciója: térélmény. *Vízmár pusztája* is fő-képp a térélmény megteremtését szolgálja. *Dobor*, város hely, itt gyülekezik a sereg. A név igen erősen felidézi a ’toborzás’ szót, ami a gyülekező seregre utalhat. *Gyanak*, *Gyanak vize*, *Gyanak folyó*, *Gyanak mezeje*: még rejtélyesebb folyónév, mint a *Dárim*. Alakilag viszont egyértelműen rájátszik a *gyanaksz(ik)* igére, ami leginkább a baljóslatú befejezés (Fortuna és néhány fiú halála) tágabb allúziós kontextusában helyezhető el.

Az asszociációt keltő helynevek között ott találjuk mind a folyóneveket (*Dárim*, *Gyanak*, *Harmos*, *Terjes*), illetve három helységnevet (*Bajnaság*, *Revek*, *Karabátor*). Közülük pozitív asszociációjú nevek: *Dárim* (hatalom, nagyság), *Karabátor* (a török elleni magyar csapatokat szervező országbíró székhelye); negatív asszociációjú: *Revek* (elhagyatottság, pusztulás), *Gyanak* (baljóslatú befejezés); semlegesek: *Harmos*, *Terjes*. A három helységnev, illetve a *Harmos* és a *Terjes* ugyanakkor beszélő névnek is tekinthető.

Szilágyi István a *Hollóidő* történelmi tér-idő síkján olyan kort választott, amely a magyar történetírás, irodalom és művelődéstörténet beszédmódjában általában a hanyatlás kezdeként, nemzeti tragédiaként és a későbbi kudarcként jelenik meg. Szilágyi azonban el akarta kerülni, hogy ilyen ösztönös és sztereotip reflexekkel szóljon és olvasójából sem akarta ezeket előhívni. Nem az érdekelte, hogy *mi* történt, inkább az, *hogyan*. Éppen ezért a valós történelmi tér-időhöz csak annyi szállal kötötte a történet tér-idejét, amennyi még kell ahhoz, hogy az olvasó megsejtse, mikor és hol járnak a regény szereplői. A történet terét fiktív helynevekkel jelölte ki, de ez nem azt jelenti, hogy elszakadna a valóságtól. E nevek névszerűsége hitelessé teszi a történetet, de nem úgy, hogy ekvivalensek lennének a történelmi valóság helyneveivel, inkább csak metszik azokat. Szilágyi ugyanis épp ezt az egyértelmű leképezést szeretné elkerülni. A fiktív helynevek egy részének azonban más szerep is jutott. A bennük rejlő asszociációkkal többletinformációt hordozó stíluseszközök, amelyek a történetmondás és a történetbefogadás folyamatában is fontos szerepet kapnak.

9.3.1.2. Az azonosítás problémái a személyneves állományban

Tentás

A regény nyitómondatában szereplő *Reveken* szó morfológiai felépítése és a szöveggörnyezet alapján helynévként működik, így is azonosítjuk. A szöveggörnyezetben később felbukkanó *város* szót ugyanarra a névviselőre vonatkoztatjuk, megerősítve ezzel *Revek* helynév voltát. A *Bervecz* és *Terebi* nevek névelőtlenségük, illetve köznévi utótagjuk, a *vojvoda* és a *tiszteletes* miatt egyértelműen személynévként működnek. A narrációs technika viszont rögtön a *deák* nézőpontjára irányítja az olvasói figyelmet, az olvasó ezzel azonosul. Természetesen a *deák* köznév is azonosít, de várjuk, hogy kiderüljön a neve ennek a deáknak. A szövegből aztán további információkat tudhatunk meg róla, ezek főképp saját identifikációs problémáiról tudósítanak, és közben még más tulajdonnevek is fölbukkannak:

Amióta az eszét tudta, mindig Terebi Lukács úr háza volt az otthona, ám hogy ott kihez tartozik, ki a szü-
leje, nem derült ki tízesztendősi korára se. Hogy Lukács tiszteletes nem lehet az apja, azt sejtette, az öreg
ugyanis örökké kíméletes volt vele. Jobb híján Baga Rozált vélte az anyjának, merthogy ez a természetes fe-
hércseléd viselt gondot reá... (8)

A *Terebi Lukács úr*, *Lukács tiszteletes* köznévi utótagos tulajdonnévi alakulatok természetesen az első két sorból megismert *Terebi tiszteletes* variációként működnek, egyben „hozzászoktatják” az olvasót, hogy efféle variációkra a későbbiekben is számíthat. Közben egy újabb tulajdonnév jelenik meg, amely a lassan föltáruuló szövegvilág kevés nőalakjainak egyikét

azonosítja: *Baga Rozál*. A deák neve azonban még mindig nem derül ki, helyette egy azonosító mondat újabb köznévi alakulatot ruház föl tulajdonnévi azonosító funkcióval:

Mindezekről a deák mit sem sejtett, ott a harangláb tetején, amikor őt még vén pap apródjának titulálták Reveken. (10)

A *vén pap apródja* kifejezés kettős azonosítást végez: a *vén pap* Terebi Lukácsot, az *apród* az eddig *deáknak* hívott személyt azonosítja, a birtokos szerkezet emellett a köztük lévő kapcsolatra, és az abban lévő hierarchikus viszonyokra is utal. A *titulál* szó stílusa, hangulata viszont sejteti: valami „baj” van a deák tulajdonnévvel, és e mögött a már jelzett probléma húzódik: nem tudni, hogy a névviselő „kihez tartozik, ki a szülege”, maga a névviselő sem tudja. Néhány oldallal később aztán a szöveg felmutat egy szót, amelyet tulajdonnévként azonosítunk:

Hát Tentás, a széltoló apródja: csak kerüljenek elő... (31)

A nagybetűs írásmód, illetve a köznévi kiegészítés (*széltoló apródja*) egyértelművé teszi, hogy ez a tulajdonnév kire vonatkozik, de alakja erősen eltér a szöveg eddig bevezetett tulajdonnéveitől. Egyelemű, köznévi jelentésű, a *tenta ~ tinta* ráadásul a *deák* jelentésköréhez (vö. ’íródeák’) kapcsolja. Metonimikus ragadványnévnek tűnik, főleg amiatt, hogy a szövegben többször szerepel is a *tentás* szó, és leginkább a deákkal/apróddal kapcsolatban. Például:

Jól bennejárt a délutánban, amire elkészült, s bedugta a tentásédényt. (68)

...a vén pap tentás apródjának... (72)

A *Tentás* név ragadványnév voltára (és a névviselő ehhez kapcsolódó önértékelésére is) utalnak a következő mondatok:

Apródnak mondanak, vén pap apródjának meg Tentásnak amúgy házbelileg — bizonytalankodott a deák. (248)

(...) én csak tentás apród vagyok. (251)

A regény második könyvében aztán eltűnik az olvasók és a reveki fiúk szeme elől Tentás, hogy később kissé megváltozva újra előkerüljön. Ráadásul immár van olyan neve, mint a többieknek, és ez az őt kutató fiúknak is föltűnik, egyben az azonosítás nehézségét is megjeleníti:

Megállítottak egy aprócska apród fiút, félig még gyermeket, beszorították a lovak közé, Büttösi megragadta a grabancát, inkvizíciózni kezdte nemigen szelíden: *Hány deákja van az úrnak?* (hisz ha Tentás itt lappang, másra nem lévén alkalmas, csak deák lehet); *került-e a nyáron valaki új közibük? Igen, igen, szepegte a fiú, egy Göncöl István nevezetű. Ez, akit mondasz, milyen?* (Kicsi-nagy-szöke-barna...?) *Ösztövé, olyanforma nagy fiú, mint ti vagytok, csak több a szakálla, a haja sötét. A szeme? Nem tudom. Kék a szeme? Nem. Fekete? Nem tudom, mintha, nem... Keveset jár idekint. A hangja milyen? Nemigen szól, azt mondják...* A fiút elengedték, vakarták a fejüket. Eddig eszünkbe nem jutott: mindenkinek van apjától, keresztelő papjától kapott becsületes neve, csak neki nem volt. Igaz, a vén pap portáján rajta ragadt a

Tentás, mert valahogy meg kellett szólítani, ám ha máshová szegődik, ez névnek-nevezetnek nem elég; miért is ne hívhatnák most a deákot Göncöl Istvánnak...? (513)

Ezután sokféle jel bizonyítja, hogy az, aki feltűnik, az egykori Tentás, de ő maga ezt sosem erősíti meg. S mintha nemcsak a név lenne új, hanem az is, akit azonosít: az új név más embert takar:

Mégis csak te vagy az, lépett hozzá s meredt az arcába Görbedi: a vén pap apródja; istenem ne legyen...

A deák, akit Karabátorban Göncöl Istvánnak hívtak, mintha sose látta volna, úgy nézett reá. (537)

A regény első könyvében tehát az anonimitás egy furcsa esetével találkozunk: a norma szerinti névanyaghoz viszonyítva az apród névtelen, pedig nyilván valamikor ő is kapott nevet, a történet ráadásul határozottan azt sugallja, hogy Fortuna Illésnek tudnia kell ezt a nevet. Reveken mindenesetre a *Tentás* ragadványnév „pótolja” a hiányzó „valódi” nevet, egyértelmű motivációjával, beszélő jelentésével pedig karakterizáló szerepe is van: az apród egyik (másoktól fontosnak tartott) tulajdonságára és az evvel összefüggő feladataira, helyzetére utal. Ugyanakkor perspektivaképző szerepe is van:

– Jó, hogy megkerültél, deák. – Hódy Ágó eddig Tentásnak szólította, amikor éppen cáfolni volt kedve, hogy netán néma lenne... (224)

(...) őt ilyenformán inkább csúfolják deáknak, talán azért, merthogy az írása meglehetősen, de ettől ő csak egy tentás apród marad, úgy is hívják némelyek. (274)

Az idézetekből látszik, hogy a *Tentás* a *deákkal* szemben a bizalmasabb viszonyt is jelölheti, ezt a fentebb bemutatott, 248. oldalról való idézet *házbelileg* szava is jól érzékelteti. Hódy Ágóval való viszonyában a gyengédebb hangvétel jelzésére is szolgál, így az, amikor Ágó *deáknak* kezdi szólítani a fiút, egyértelműen mutatja, hogy valami megváltozott. (Később újra *Tentásnak* hívja majd.)

A második könyv *Tentása* viszont már más ember. A reveki fiúkkal együtt átél egy olyan élményt (a romos templom koponyajelenetében), amely őt egyértelműen leválasztja a fiúk közösségéről. Míg azok külső szemlélői maradnak a templombéli történéseknek, addig *Tentás* a saját egyéni története szempontjából fontos, de csak szimbolikus-mitikus módon értelmezhető élmény hatása alatt — nem tudok rá jobb szót — a történet egy másik síkjára kerül, és elszakad társaitól. Ami ezután következik (utazás, a történelem pergő ideje), az a fiúknak is új élethelyzet, *Tentás* viszont „eltűnik”, s amikor újra „felbukkan”, *Tentás* és a *Tentás* név sem létezik. A *Göncöl István* név lehet az eredeti neve, amelyet első névadással kapott (de rejtve maradt előtte, s most valaki felfedte neki), vagy új, második névadással ka-

pott név. Mindez nem derül ki a regényből, de nem is fontos, a lényeg: ez a név már egy teljesen új létmódú szereplőt jelöl.

A *Tentás* név már egyértelműen azonosítható beszélő jelentése miatt is mitizáló szerepű, ezt az a tény, hogy a történet szereplői is elfogadják a név jelentése és a névviselő közti kapcsolatot, tovább erősíti, a *Göncöl István* név azonban sokkal erősebben mitizáló, az új ember-új név ősi, mitikus hitét megjelenítő tulajdonnév a regény történetében.

Fortuna Illés

A regény másik kitüntetett főszereplője Fortuna Illés, akiről a regény sosem állítja, de sejteti, hogy Tentás apja lehet. Ebből a szempontból érdekes, hogy az „újjászületett” Tentás a *Göncöl* vezetéknevet kapja. Vagy nem kaphatja meg Fortuna nevét, vagy a *Fortuna* név is csak álnév, ami nem lenne túl meglepő a sok titkot rejtő Fortunával kapcsolatban. A titokzatosság, a hol feltűnő, hol eltűnő alak, és a belőle áradó karizmatikusság miatt Bajna kapitánya tréfásan fölveti, hogy esetleg több is lehet belőle. Ezt a különlegességet hangsúlyozza neve is, a *Fortuna* szokatlanságával tűnik ki a regény személynévállományából, az *Illés* pedig szintén szokatlan a többi névhez viszonyítva. Ellentmondásos személyiségét (harcot járt és országos ügyekben mozgó férfi, aki iskolamesterként működik Reveken) neve is jelzi: ószövetségi keresztnévvel éles kontrasztban áll pogány vezetékneve. A Fortunát körüllegő rejtélyesség az általa elmondott erdélyi epizód történetben is megjelenik. A történet a névadás szempontjából is érdekes, ugyanis a Botács úr szolgálatába szegődő Fortuna — feladatát ma titkosügynökinek mondanánk — új nevet is kap gazdája egyik emberétől. A szövegből semmit nem tudunk meg az ezt megelőző múltjáról, de arról igen, hogy ebben az időben az erdélyi politikát alakító Botácsnak hatalma volt a fiatal Fortuna felett. Ennek mitikus kifejeződése az az álnév, amelyet használnia kell. A *Veres Kristóf* nevet először még visszautasítja, de aztán belenyugszik az új helyzetbe:

Hiába mondtam, hogy én Illés vagyok, azt mondta, ő jobban tudja. Ráhagytam, hátha így van. Úgy volt.

(...)

Amint együtt vagytok, s veletek a hadnagyok, Veres Kristóf úrral elindultok. (...) Amikor azt hallottam, hogy Veres Kristóf vagyok, összefontam a karom, erre azért emlékszem, mert ettől, miután már akkor megrögzött szokásom volt, tartóztatni akartam magam. (120–125)

Az új név egyben az identifikáció elrejtését is jelentheti, ami szintén a név mitikus szerepeihez tartozik, de Botács uralkodását is jelzi Fortuna személyisége fölött.

Terebi Lukács — kronotopikus tévedés és identitáskeverés

A tulajdonnevek azonosító szerepe felől nézve igen érdekes a bagosi börtönből húsz hónap után kiszabaduló Terebi világérzékelésének problémája, vagyis az, hogy a múltba képzelet magát, a jelen személyeit múltbeli személyekkel azonosítja. Környezete lassan ébred rá, hogy az általa használt tulajdonnevek egy múltbeli állapotra vonatkoznak, a prédikátor eltévedt a térben és időben, és másoknak látja őket. Ez tulajdonképpen felcserélésnek, transzmutációs alakzatnak tekinthető. Vagyis a regény időkezelésének másik jellegzetességét látjuk itt (az egyik az, hogy az első könyv elbeszélte ideje sokkal több, mint a másodiké): az immutációs (a jelen helyére lépő múlt története: Fortuna Illés erdélyi kalandjának elbeszélése /116/) és transzmutációs alakzatok használatát. Ez az eljárás a regény összetettségét is fokozza, amelllett, hogy fenntartja a feszültséget, mint például Terebi és Tentás alábbi beszélgetésében. Érdeemes megfigyelni, hogyan válik bizonytalaná a tulajdonnevek azonosító funkciója, mivel Terebi Tentásban a hajdani Fortuna Illést látja (más kérdés, hogy mindez a Tentás és Fortuna közötti titkolt apa-fiú viszonyt is tükrözi):

- Salve, domine Fortuna — rebbent a fáradt-rekedt hang az ernyő alól; majd suttogva-erőlködve:
- Menekülj, Illés, menekülj!
- Én a kegyelmed apródja vagyok, Tentás, nem ismer meg, Terebi úr?
- Hogy mertél visszajönni, Illés, tűvé tették érted a várost, az egész Agócsy-domíniumot.
- Hagyjad, Tentás — szólt hátra felázott hangon Baga Rozál —, meghibbant vagy mi, engem sem ismert meg szegény. (311)

Baga Rozál Terebi világában egy múltbeli fogadósné „alteregója” lesz. Érdekes, hogy a tulajdonnevek teremtésekor Szilágyi arra is figyelt, hogy a két név hasonló felépítésű és tulajdonságú, asszociatív módon beszélő név legyen. A *Baga Rozál* és a *Komló Terka* nevekben a vezetéknevek egyszerűséget árasztó hangulatát jól kiegészíti a keresztnévi becézett alak, amely a névviselő társadalmi pozíciójára (mások kiszolgálása, alárendeltség) is utal. A két név így Terebi „névcserés” használatában konstellációba kerül (hasonlóan ahhoz, ahogy Tentás neve Fortunáéval):

- Vagyishát másnak vél, mint akik vagyunk. Mert mintha ismerne is bennünket. Csak másnak... Nem is tudom. Legelőbb azt hittem, nem ő az. Hogy másvalakit hoztak fel helyette a tömlöcből nekünk. Merthogy engem mind Terkának meg Komlónénak emlegetett. (314)

Nagyon érdekes, hogy Fortuna Illés „belemegy a játékba”, és úgy szólítja meg Terebit, ahogy azt fiatalokorukban, megismerkedésük elején a formálisabb beszédhelyzet megkívánta. Fortuna ezzel nyilván segíteni akar az emlékezésben:

Fortuna úr, amikor elhaladtak mellette, a maguk régebbi módján köszöntötte:

— Salve, domine Lukács.

Terebi úr felrezzent, bizonyára ismerősnek rémlett a hang, de látszott, emlékezete nem tud vele mit kezdeni.

— Salve, domine spectabilis — nyekeregte, s bámult utánuk értetlen-kétkedőn. (338)

Terebi Lukács tulajdonnév-használata Tentás számára különös „nyomozás” lehetőségét kínálja. A fiú ugyanis a múltbeli tulajdonnevekből lassan-lassan egy olyan történetet kezd rekonstruálni, amely az ő származására is magyarázatot adhat. Így válik Terebi Lukács téves (névcserés) névhasználata a deák számára az identifikáció megteremtésének lehetőségévé, a múlt megismerésének eszközévé:

Miután kese-Kata elszenderedett, az apród számba vette a vén pap megromlott elméje szerinti megfeleléseket. Baga Rozál Komló Terka, a fogadósné, ezzel semmi gond. Kese-Kata, mint kiderült, a dajka, aki engem tart a karjában, bizonyára a valóságos hajdanit, ám aki a gyermeket elragadja tőle, az ugyancsak én vagyok, a mostani valóságos, akit ő a hajdani Fortuna Illésnek gondol. Ezek után Hódy Ágót hinné Agócsy Krisztinának, az én vélhető leányanyámnak, aki ott fekszik a mandulafák alatt? Csakhogy az a gyermek, a mostani, akit a vén pap a kese-Kata ölében látott, az nekem, a mostani valóságosnak minden bizonnyal fiam. Míg én, a mostani, akit Fortuna úrnak hisz, a hajdaninak, a valóságos Fortuna Illésnek, mint rég sejthető, a fia vagyok. Ha a vén pap elméjének bomlottsága ekképp beforgatódik az agyamba, kiderül, én a saját apám vagyok, meg én lennék a magam fia is... Még jó, hogy mindezeket nem tegnap a toronyban kezdtem kibogozni: a harangtornácról biztos leszédülök. Közben még mindig hátra van a fő-fő mutatványos, a mostani Fortuna úr. Aki ugyan nem fia senkinek, az még bomlott elme szerint sem lehet, ám ő a nemző apja, na és már nagyapja is – szinte mindenkinek... Na azt megnézzük, vele mit kezd, számára milyen megfelelést rendel majd ki Terebi úr megbomlott agya. (331)

9.3.2. Első névadás

Első névadás a Hollóidőben (a regény gyermekszereplői)

Terebi Lukács nálánál jóval, mintegy két generációval fiatalabb feleségének, Hódy Ágónak már a történet kezdetén egyévesforma gyermeke van, aki a szövegben *kicsi András*, *kicsi Andráská* néven szerepel. (Az apja valószínűleg Fortuna Illés, de ez senkit sem zavar a reveki portán.) Terebi már fogságban van, amikor a gyermek, nem tudni miért, meghal. Amikor Hódy Ágónak (már Terebi fogsága idején, ismét csak Fortunától) újra gyermeke születik, Baga Rozál rögtön a meghalt gyermekkel való hasonlóságot kezdi hangsúlyozni, és azt, hogy Terebinek majd fel sem fog tűnni, hogy ez a gyerek egy másik, fiatalabb, majd a névadásra is javaslatot tesz:

— Na ez a gond, látod. Mert erről mit lehessen mondani? Tudod mit, erről semmit ne szólj. És arról se, hogy eltemettük Andráskát, a másik kisfiát. Ne szomorítsuk vele a szívét. Erről majd úgyis azt fogja hinni, hogy az. Megmondom majd a cseketi fiúnak, hogy Ambrusnak keresztelje. András, Ambrus, dehogyis

tudja ő, melyik másik. Annyi volt itt az évek során... Hogy az karonülő volt, amikor őt elvitték, ez meg csak pólyás, amikor hazajön. Dehogysis számít az neki. (206)

A név mitizáló szerepéhez is tartozik, hogy a 'férfi' jelentésű *András* név után Rozál, nyilván nem tudatosan, a 'halhatatlan' jelentésű *Ambrust* javasolja (vö. LADÓ–BÍRÓ 2005: 28–29). Mindenesetre a nevek hasonlósága döntően motiválhatta a névválasztást: egyrészt, hogy a majd kiszabaduló Terebinek ne kelljen elárulni az első gyermek halálát, másrészt kifejezte azt a mitikus kívánságot, hogy a második gyermek valahogyan az első gyermek helyébe léphessen. Persze a szöveg arra is utal, mennyire másodlagos kérdés egy gyerek a reveki porta sajátos viszonyai között.

A nevek szempontjából érdekes, hogy amikor kese-Katának születik gyermeke (Tentástól és nem a férjétől, ami már visszatérő motívum a regényben), akkor is Baga Rozáltól tudja meg az olvasó, hogy mi lesz a gyermek neve, bár itt a névválasztás már nem az ő feladata. A gyermek szülei az *Imre* nevet választják, amely azon túl, hogy szintén igen pozitív jelentésű ('szorgalmas, hatalmas' vö. LADÓ–BÍRÓ 2005: 70), alakjával el is különül a regény másik két gyermeknevétől, és ez ismét összefüggésbe kerül Baga Rozál véleményével:

Hanem olyan ügyes porontyot, mint az a kicsi fiú... Olyat álmomba' se. Ez a legszebb mind közül. Imrének keresztelik. (245)

Az *András-Ambrus* névpár hasonlósága tehát a gyermekek fölcserélhetőségére utal, az *Imre* név ehhez képest valami másra, valami újra utalhat. A névválasztás egyébként tükrözi a középkori névadási szokásokat (szentek nevének választása).

9.3.3. A tulajdonnév hiánya

Megnevezetlenség

A Hollóidő alaptulajdonsága, az információk bizonytalansága, lebegtetése a szöveg egészen apró összetevőiben is jelen van, és ez természetesen a tulajdonneveket is érinti. Már az előző példából is látszott, hogy Baga Rozál különleges „viszonyban áll” a megnevezéssel, de ez talán még szemléletesebben jelenik meg egy másik tulajdonságával kapcsolatban, ami többször tematizálódik a regényben. Rozál ugyanis rendszerint tulajdonnév nélkül, megnevezetlenül beszél a körülötte élő emberekről, és ez az információ értelmezését nagyon megnehezíti nemcsak az olvasó, de a regénybeli hallgatóság számára is. A tulajdonnév kimondatlansága ugyanakkor értelmezői eljárások motivációja is lehet, az azonosítás bizonytalansága többértelművé teheti a mondatok jelentését:

— Egyszer már kérdeztem tőled: miért halnak meg az asszonyok, mikor a gyermek születik?

— Nem mind, láthatod. De azért elegen. Van, hogy a gyermek. Mikor, hogy: megesik, hogy mind a kettő — mondta egykedvűen Rozál. — Ez nem fog, ne félj.

— Kicsoda, kese-Kata?

— Adja az isten, hogy ő se. Hanem ezt a másikat mondom.

— Aha, a másikat...

— Ezt a féleszűt. Bár a nyavalya tud eligazodni rajta. Hogy igazából bolond-é vagy milyen. Lukács úr olykor mintha szót értett volna vele. — Rakosgatta ki a kelengyészládából a drága damaszt meg gyolcs tűréseket, selyem, bársony holmit. — Gyönyörű portéka, legtöbbször elő se volt véve. Hogy ő menni akar. Hogy ez vinné, ez a cseketi fiú. Vigye. Nem lesz több bajunk vele. Elég vékonydongájú legény, szegény. De csak jó lesz tán neki.

Néha képtelenség volt kitalálni, Baga Rozál kiről beszél. Mert mindig arról, aki megnevezetlen épp az eszében járt. Mert mi az, hogy „csak jó lesz tán neki”? Kinek kicsoda? Kese-Katának a pap? Dehogyan lesz jó neki. A papnak kese-Kata? Szakadjon meg a nyaka. (164)

Rozálnak ez a tulajdonsága egyébként a történetben más összefüggésben is megjelenik, Téntás egy alkalommal ugyanis mintha szántszándékkal fel akarná hívni Rozál figyelmét a tulajdonnevek hiányának problémájára, és folyton az egyértelmű azonosításra, a névvel való megnevezésre akarja „rákényszeríteni” (vö. 187). Ezekben a szövegrészekben a tulajdonnév (illetve a köznévi névhelyettesítők) hiányával az egyértelmű azonosítás hiúsul meg.

A perspektíva változása

Korábban már említettem, hogy a reveki fiúk tulajdonnevei különleges szerepet töltenek be a regényben: az alig karakterizált szereplők egyénítésében jut nekik — a többi tulajdonnévhez képest nagyobb — szerep, amihez nagyban hozzájárul a bennük lévő asszociatív hangulat is. Az ily módon beszélő névnek tűnő tulajdonnevek „eposzi jelzőkkel” kiegészülve fontos tényezői lesznek az illúzióteremtésnek. Az azonosítás illúzióját keltik, de mivel a fiúk jellemzését a szöveg nem vagy nagyon hiányosan végzi el, nem tudnak az olvasó képzetében elkülönült szereplőkre utalni. Hogy ez mennyire így van, azt maga a szöveg is példázza: *Hódász Gábor* neve mellett (vagy helyett) ugyanis a *sütőmester fia* kifejezést szokta meg az olvasó, míg aztán egyszer így szerepel: „*Hódász Gábor, a gubatakácsfiú*” (438). Mintha a nevek és szerepek felcserélhetőségére utalna a szöveg, de az is lehet, hogy ez nem volt tudatos Szilágyi részéről. A regény első könyvére gondolva mondhatjuk: a fiúk csapatában a tulajdonnevek segítségével — ha hiányosan is — valamelyest mégiscsak felépülnek a különálló személyek perspektívái (ez természetesen olvasói nézőpont, a reveki közösség számára bizonyára egyénítették ezek a fiúk). Ám amikor a második könyvben azt olvassuk, hogy senki sem szólítja őket a nevükön, azt nagyon komoly állapotváltozásnak kell tekintenünk: az egyénítés lehetősége immár a történet síkján sem jelenik meg:

Amióta Bajnaköves várába állapotunk, nevünkön senki nem szólított. Végig mintha csupán annyit tudtak volna rólunk, hogy valahonnan lentről jövünk és tőzsérek, gazdák, mivesek maradékai lehetünk. Ezt a várnagynak bizonyára Fortuna úr mondta el, mielőtt otthagyt. (...) Az ám, de az sem bizonyos, hogy Fortuna úr ismerné valamennyiünk nevét. A Keveyét az apja révén igen, a Görbediét ugyancsak; talán a Mótusét, Terjék Benedekét is, akiknek apja, nagyapja — presbiter lévén — a vén pap portáján többször megfordulhatott. Lehet, másoknak is tudta a mester a nevét, de aligha mindenikét. (499)

Talán meglepi az olvasót, hogy Fortuna nem ismeri az összes fiú nevét, pedig a történet korábbi epizódjai épp ezt támasztják alá: a Fortuna által kiadott feladatok például sokszor épp „eposzi jelzőik”, az apjuk foglalkozására utaló névhelyettesítő szó szerkezeteken keresztül találják meg az egyik vagy másik fiút. Mert éppen böllértudásra, kovácstudásra vagy másra van szükség. Reveket maguk mögött hagyva azonban van valaki, aki külön-külön ismeri őket, aki tudja is a nevüket, és ez a deák, Tentás. Amikor a fiúk meglátják az országbíró levelében egyenként „gonddal beleírt” neveiket, már tudják, hogy Göncöl István biztosan ugyanaz, mint Tentás:

Kevey Gáspár elvette az árkust Tegzestől, forgatta: Végül mégis Mótusnak lesz igaza, mondta, nem csak azért, mert aki ezt írta, tudta, melyikünket hogy hívják, s ki kicsoda, de itt oly mivesen formázott minden betű, hogy ez mindenképp Tentásra vall. (508)

Így válik a tulajdonnév hiánya, majd „megtalálása” fontos cselekményszervező tényezővé.

A névtelenség és feloldása

Az első könyv végén feltűnő hajdúk a jelenetben névtelenek, Tentás magában egy-egy jellemzőjükről nevezi el őket, hogy megkülönböztethetők legyenek az olvasó számára is, hiszen az ő szemszögéből látjuk az eseményeket: *a csizmás, a puskás és amelyik a fűben ült* névhelyettesítő funkcióval bírnak.

Mire a kert sarkába értek, a csizmásan kívül még egy talpon volt; mint a juhász a botján, mordapuskáján úgy, hintázódva támaszkodott. A harmadik is ébren volt, ült a fűben, mint a csizmás előbb. (361)

A párbeszéd során is mindig ezzel jelöli az aktuális beszélőt:

Szalma a csűrben biztos akad – mondta, amelyik a fűben ült.

– Fogadjunk, van neki – mondta a puskás.

– A kardja éles szokott lenni annak idején – mondta a csizmás. (363)

A hajdúk vezetőjét később néven nevezi Fortuna (Sonkolynak hívják), de ettől függetlenül továbbra is névhelyettesítőjükkel vannak jelölve mind a hárman:

– Hátul vittük őket, úgy járunk münk, mint a lüderc – mondta a puskás.

- Te máris azt latolod, mennyi időtök maradt? – mondta a csizmás, akit Fortuna úr Sonkolynak szólított.
- Azt a fortélyos agyadat, azt kén' szétverni neked is.
- Ezek mikor viszik le a revekiek adóját, hogy alig került náluk valami? – mondta a harmadik, aki még mindig a fűben ült. (364)

Funkcióját tekintve az, hogy nem tudjuk a nevüket, egyrészt utalhatna jelentéktelenségükre, de mivel szerepüket tekintve végzetes események elindítói, valószínűbb, hogy neveik hiánya az elbeszélő/Tentás/olvasó érzelmi viszonyulását tükrözi (névre sem érdemes gyilkosok). Ez a nevek perspektíva-teremtő erejét mutatja:

- Arra nem gondoltatok, mit rendez majd a bég ezekért?
  - Dehogynem.
- Egyszerre kezdtek kacagni, valahogy csaholva, mintha egyik túl akarna tenni a másikon:
- Seggbe fog baszni benneteket.
  - A bírótokat karóba vereti, párat a többiből is...
- Mindenik akart mondani valami Revekre váró iszonyút:
- Az aprajából szekérre rak pár tucatot...
  - ...Vagy azt mondja, kegyelmezhetnékem van, adjatok egy fazék aranyat.
  - Dehogy latolgat: első haragjában üszköt vettet a városotokra, oszt anyyi.
  - Üszköt majd aztán, előbb elviszi, ami neki kell. (363)

9.3.4. Konstellációteremtés

(*Terebi Lukács*, (*Pásztor Péter*) és (*Fortuna Illés*): e három bibliai név jó példa a korrespondanciára: mind Terebi Lukács, mind Pásztor Péter egyházfői személyek, előbbi a déli területek főintendánsa, utóbbi az északi területek, „odafel való reformáltak” (99) püspöke. Fortuna Illés pedig, bár nem egyházfi, kötődik a valláshoz, prédikációt tart, tanítja a fiatal nemzedéket. Szintén korrespondencia figyelhető meg a történet jelenében érvényes *Baga Rozál* és a múlt felidézésekor előtűnő (s a másik nevet Terebi nyelvhasználatában „felülíró”) *Komló Terka* név között: mindkét névviselő szolgáló, nevük egyszerűsége, hagalakja, ritmusa, hangzása mind-mind igen hasonló.

Erős kontrasztkapcsolatban állnak a törökök nevei (*Hurina*, *Bervecz*, *Orucs*) az őket körülvevő keresztény nevekkal. A kontrasztot a helyzetből fakadó esztétikai izolálás segíti elő: a név szokatlanul, idegenül hat, világosan jelzi, hogy viselőik nem a közösség tagjai. Ugyancsak kontrasztkapcsolatban állnak a következő víznevek: a kellemes hangzású, pozitív szóhangulatú *Dárim*, *Harmos*, *Terjes* kontrasztban áll a negatív szóhangulatú, kellemetlen hangzású *Gyanak* névvel. Ebből következően az előbbi három név korrespondenciában áll egymással.

9.3.5. Esztétizáló névjátékok

Hangzósságuk miatt már említettem az *Orucs-Rücsök* nevekkel való játékot. Ez az esztétizáló szerep ugyanakkor összekapcsolódik azzal a kérdéssel is, hogyan tematizálódik a névadás a regényben. Orucs emin esetében a névjáték, és a revekiek ehhez kapcsolódó attitűdje fontos szerepet kap az Orucshoz fűződő viszonyok érzékeltetésében. Már rögtön a regény elején megtudjuk, hogy a *Rücsök* név valójában gúnynév:

Az apród látta, mint hadonászik Orucs emin, vagy ahogy a revekiek „becézték”, Rücsök úr Kevey felé. (29)

Orucs emin azonban szeretné, ha a revekiek tisztelnék, ezért van az, hogy a megszólítást illetően különösen kényes arra, hogy lehetőleg magasabb tisztségben említsék, mint amit egyébként betölt:

— Nektek Orucs emin kádi. Csak vojvoda úrnak emin. Nektek kádi, eszetekbe vegyetek. (206)

Rücsök fél a revekiektől, fél bagosi előljáróitól, a megrettent ember mégis tiszteletet kér: így válik önmaga paródiájává. Mindez „benne van” a *Rücsök* névben. A nevekkel való játék lehetősége azonban még nem merül ki ennyiben, hozzájárulnak különböző szójátékok is. A regény elején tudniillik az is kiderül, hogy Revek régi bíróját Bervecz vojvoda hogyan szégyenítette meg a revekiek előtt:

Bervecz emberei belenyomják a disznószarba, és a káröröm fakasztotta a kacagást. A revekai nép nem lévén búvalbaszott fajta, a vojvodára mindjárt reáragasztotta: szaretető. Bervecz, a szaretető. Hogy ő is maradjon valamivel. (25)

Innen nézve már különösen erős a szöveg komikumteremtő ereje a következő részletben:

— A nagy vojvoda a papokat keresi — mondta a tolmács, és már lépkedtek is a tornácfeljáró grádicsán fölfele.

— Milyen jó, hogy rendre mind megnőttetek. A szaretető: nagy vojvoda. A bégetek hatalmas, de közben nagy lett a pocegér eminetek is. (206)

Tentás az, aki a *nagy vojvoda* kifejezés komikumát továbbépíti a *szaretető* és az alkalmilag létrehozott *pocegér emin* kifejezések kapcsolatba hozásával. A rettegett, „nagy” vojvoda „bátorsága” mellé állítja Orucs emin gyávaságát, fölerősítve a helyzet groteszk jellegét. Tentás egyébként különösen ötletes, amikor Orucs eminnek kell új neveket kitalálni: *szarcsimbók Rücsök* (55), *Rücsök pöcsök* (200), *Orucs-féle szutyok emberke* (222). A pocegér kifejezést egyébként egyszer visszahalljuk Fortuna szavaiban is, kissé módosulva: „jól figyelj, te *pocok-pecér!*” (220). Jól jelzi a viszonyokat, hogy míg Tentás kimondottan említőnévként használja a *Rücsök* nevet és a mellé alkotott változatokat, addig az említett példában Fortuna szentől

szemben állva Orucsal használja a *pocokpecért*, vagyis szólítónévként alkalmazza, nem csupán említónévként (vö. ÖRDÖG 1973: 150), ami az adott szituációban azt is jelenti, hogy a megnevezett „beleegyeznek” a névalkalmazás megváltozásába.

A regény másik emlékezetes névjátéka a bajnai botos fiúk, *Mike* és *Mákó* nevében lévő esztétizáló szerepű „hangjáték” kihasználása. Erről fentebb már írtam, így most csak arra szeretnék rámutatni, hogy az ő nevükkel való játék egy újabb lehetőséget ad Szilágyinak, hogy az azonosítás elbizonytalanítására, az identifikáció problémájára rámutasson. Az ikertestvérek becenevei ugyanis — illusztrálva a névviselők megkülönböztethetlenségét — gyakran a fiúk névhasználatában is összekeverednek:

Mike vagy Mákó, mert sokáig nem tudtuk, melyik másik, aztán körbevezetett a váron, hogy lássuk, hol vagyunk. (455)

Közben Mike és Mákó elmentek. (458)

A Mákó-Mikék nem szóltak. (464)

Mike vagy Mákó, a megijedt botos futva ment vissza a várba jelenteni. (467)

9.3.6. A nevek hangzásának karakterizáló szerepéről

A nevek ritmusa és a szóhangulat hozzájárulhat a névviselő karakterizálásához, ebből a szempontból kiemelhető a főbb női szereplők nevének karakterizáló szerepe, mivel ők egyértelműen háttérbe szorulnak a regény maszkulin világában: „(...) Baga Rozál, (...) kese-Kata és (...) Hódy Ágó hármasa az elhalt papnéval, Anna asszonnyal a háttérben az első rész elbeszélő énje számára hangsúlyosan idegen világ. Ezeknek a nőfiguráknak azonban szinte nincsen saját történetük, csak a férfiakkal való viszonyukban léteznek” (MESTER 2004: 151–152). Ez az ún. történetnélküliség még nagyobb terhet ró a nevekre a karakterizálás feladatát illetően. *Baga Rozál* rövid szótagokra épülő, ezáltal pattogós, gyors ritmusú neve remekül illik a ház körül sürgő-forgó, anyáskodó, állandóan beszélő, („megáradt mondhatnékú”) nő személyiségéhez. *Hódy Ágó* nevében inkább a hosszú szótagok dominálnak, a névtest lassabb ritmusa ugyancsak jól illik a félbolondnak tűnő, sokáig némának tűnő lány álmodozó, réveteg karakteréhez. *Kese-Kata* csak rövid szótagokból építkező neve ismét csak jól egybevághat a folyton csipogó, vicogó, „bármilyen anyányi terebélynek híjával való gyermeklány” figurájával.

Kese-Kata lenvirág szemében olyankor sem ült meg szomorúság, ha nagy néha elsírta magát. A piac felől muzsikaszó hallatszott, máris arra figyelt. 156.

E nevek magánhangzóarányai is hozzájárulnak a karakterizáláshoz. *Baga Rozál* neve csupa veláris magánhangzóból áll, amely jól illik a szellemileg egyszerű, sokszor szomorú, állandó-

an aggodalmaskodó névviselelőhöz. *Hódy Ágó* nevében a mély magánhangzók között feltűnő *i* az ábrándosság hangulatához járul hozzá. *Kese-Kata* neve az ellentétes hangok aránya miatt a változékony hangulat, a könnyedebb életfelfogás hatását erősíti.

9.3.7. Mitizálás és ökonómia

A Hollóidő tulajdonneveinek mitizáló szerepe már az eddigi példákból is kitűnhetett. A név és a névviselelő szoros egységének megbontása több név kapcsán is fölmerül. Ez a demitizáló aktus a főszereplő deákkal kapcsolatban a legkézenfekvőbb. Metonimikus neve valójában elfedi valódi nevét, és ezzel valódi énje is rejtve marad: nemcsak a környezete, de önmaga számára is. Épp ezért lesz nagyon erős hatása annak, amikor a második könyvben nevet kap (vagy kiderül az eredeti neve?). Már írtam: az új névvel új személyiséggé változik a deák, részben korábbi környezete számára is felismerhetetlen lesz, de ez az ő nézőpontjából is igaz: nem tud már mit kezdeni a múltjához tartozókkal.

Szintén demitizáló hatású, amikor a reveki portára visszatérő Terebi múltban járó emlékezete új neveket és új szerepeket oszt ki a környezete tagjainak. Erről is írtam már korábban, mint ahogy arról is, hogyan válnak érvénytelenné a fiúk nevei a Bajnaságban. Ez is szép példa a demitizálásra, de egyben azt is jól illusztrálja, hogy a nevek szerepkörei ökonómiát alkotnak, kölcsönösen összefüggnek egymással. A nevek szerepköri ökonómiájának további bizonyítékaként és a mitizáláshoz szintén jó példaként említhetjük a 9.3.2. pontban már elemzett névadást, az *Ambrus* név választását.

A regény legerősebb mitizáló eleme mégis maga a cím, amely ugyan nem tulajdonnévként szerepel a szöveg világában, inkább egyfajta mágikus szóhasználatnak tűnik. A *Hollóidő* jelentésének újabb és újabb síkját értelmezi a történet folyása, de a legvalószínűbb, hogy a regény által sejtetett kort szimbolizálja, illetve magát a személyes vagy történelmi/történelmi időt.

9.3.8. További lehetőségek

Talán ennyiből is kitűnik, hogy Szilágyi István *Hollóidő* című regénye a tulajdonnevek gazdag szerepköri rendszere miatt még sok egyéb szempont kidolgozását rejti a névtani elemzések számára. Az elemzést lezárandó egyet említek ezek közül.

Vizsgálatra érdemes többek között a névhelyettesítők, névkiegészítők regényben betöltött szerepe is. Egyrészt olyan példákra gondolok, amelyek az azonosítás mellett az identitás erősítését fejezik ki: ... *nevezetű*, ... *fia*, *lánya*, *lova*, *prédikátora*, *ura*, *tihája*, *a mester lova*

stb. Más példák pedig a szereplők egymáshoz való viszonyulását jelzik, számukra az adott névviselő egy-egy tulajdonságát fedik le, így azonosító funkcióval rendelkeznek. Amellett, hogy színesítik a stílust, árnyalják a szereplők helyzetét, sokszor a nyelvi játékosság szabadságát, a nyelv érzéletes, metaforikus voltát tudatosítják, erősítik, emelik ki: *ti gyehennák, istenátkai, sátánfajzatok* (leginkább törökökre, hajdúkra mondva). Kese-Katára alkalmazott névhelyettesítők: *semmi kis pöszlék, ez a kis cseplesz*; Berde Józsira: *tuskófi buszma*; fiúkra: *nyavalyásai*; Illésre: *kóborló, huncut kóborló*; Ágóra: *ez a mákgubó, az a riharongy, veszett riha; bolond, féleszű, vadmacska, vérszípó, bestia, szuka, gyomlehellet, flóraillat, flóralehellet*. Talán nem véletlen, hogy a leggazdagabb példaanyag Tentás esetében kínálkozik: *kóborló/ivadék/maradék, Belzebúb fattya/inasa/apródja, átokvirág, lüderc monya, haramia csepredék, kantaíros bolond, boszorkánytilinkó, suta lógonc, széltoló apród, csikaszféle, nyavalyás, ördögfattya, hitványság*.

10. Összegzés

Dolgozatomban javaslatot tettem az irodalmi onomasztika/névtan terminus átfogó használatára. Szükségesnek látom, hogy a terminus által jelölt kutatási terület alapvetően interdiszciplináris helyzetét a kutatásban érvényesítsük. Az irodalmi névadás vizsgálati területét az irodalmi onomasztika/névtan területén belül helyeztem el.

Az irodalomtudományi látásmóddal összhangban tettem javaslatot a következő fogalmak meghatározására:

- *irodalmi (tulajdon)név* (minden olyan tulajdonnevet *irodalmi (tulajdon)név*nek kell tartanunk, amely irodalmi szövegben szerepel);
- *fikcionális (irodalmi tulajdon)név* (azok az irodalmi (tulajdon)nevek, amelyek fikcionális irodalmi szövegben szerepelnek, *fikcionális (irodalmi) (tulajdon)nevek*, míg azok, amelyek nem-fikcionális irodalmi szövegben állnak, *nem-fikcionális (irodalmi) (tulajdon)nevek*)

A fiktív-valós szembenállás fikcionális nevekre vonatkozó kérdésében a mellett érveltem, hogy a névadás két alapvető mozzanatához, a névalkalmazáshoz és a névteremtéshez ragaszkodjunk. Egyetértettem SOBANSKIVAL abban, hogy a fikcionális irodalmi szövegek tulajdonneveinek vizsgálatakor érdemes külön kezelni a névviselők és a nevek fiktív-valós voltát. Véleményem szerint azonban a fikcionális szövegekben nem lehet valós névviselőkről beszélni, valóságuk csak kvázivalóság. Ezeket én *kvázivalós névviselő*knak nevezem. Igyekeztem a fogalmakat alkalmazhatóvá tenni az intertextuális névadás lehetőségeire is. Megkíséreltem a kérdésekkel kapcsolatos fogalmak lényegretörő meghatározását, és ezek alapján felállítottam a fikcionális tulajdonnevek egy olyan tipológiáját, amely a fiktív-valós szembenálláson alapszik.

KOVALOVSKY MIKLÓS tipológiáját kiegészítettem a német szakirodalomban elterjedt *megtestítő név* és *osztályozó név* csoportjaival, amelyek ugyan szempontként a magyar szakirodalomban is fellelhetők, de nem képezik részét az elterjedt csoportosítási gyakorlatoknak. Az irodalmi szövegek tulajdonneveinek osztályozásakor mindenképpen olyan szempontok érvényesítését tartom helyesnek, amelyek nem a valós világ tulajdonnévosztályaiból indulnak ki, hanem mindig a (fikcionális) név és a (fikcionális) szöveg viszonyát veszik kiindulópontnak.

Röviden bemutattam az irodalmi szövegekben előforduló tulajdonevek legfontosabb szerepeit: azonosítás, fikcionalizálás-illúziókeltés, karakterizálás, kiemelés-konstellációteremtés, perspektiválás, esztétizálás, mitizálás.

Végül e szempontok szerint vizsgáltam Szilágyi István műveit, főként a Hollóidő című regényét. A vizsgálat semmiképpen sem tekinthető teljesnek, biztos vagyok benne, hogy a regényt később újraolvasva nemcsak a történet értelmezése gazdagodik, de a tulajdonnévanyag is újabb és újabb szempontok felfedezését kínálja majd. A legfontosabb azonban már az eddigi elemzésből is kitűnt: az az elbeszélői technika, amely a fiktív és valós elemek keverésére épül Szilágyi István regényírói művészetében, a tulajdonevek felhasználását is nagyban befolyásolja. Ebben látom annak okát, hogy a Hollóidőben megjelenő tulajdonevek szerepkörei is legerősebben az azonosítás problematikája köré rendeződnek.

A disszertáció újdonságai összefoglalva:

- **az alapfogalmak tisztázása és meghatározása, elnevezésük pontosítása,**
- **egy fiktív–valós szembenálláson alapuló tipológia bevezetése,**
- **a fikcionális irodalmi nevek szerepköreinek ismertetése
(új szempontokkal gazdagítva a tulajdoneveket
az irodalmi szövegvilágba helyező elemzéseket),**
- **a fikció világának a névtani vizsgálat középpontjába állítása.**

Hivatkozott szakirodalom

Rövidítések

- Ball. BALLAGI MÓR: *A magyar nyelv teljes szótára I–II*. Pest, 1867–1872.
- CsnSz. KÁZMÉR MIKLÓS: *Régi magyar családnevek szótára*. MNYT., Budapest, 1993.
- MND. HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Magyar Névtani Dolgozatok*. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest.
- MNL. ORTUTAY GYULA (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. I–V. Akadémiai, Budapest, 1977–1982.
- MNyT. Magyar Nyelvtudományi Társaság
- MNyTK. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai
- MNyTK. 160. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE (szerk.): *Név és társadalom*. A III. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Veszprém, 1980. szeptember 22–24.). MNyT., Budapest, 1981.
- MNyTK. 183. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC (szerk.): *Névtudomány és művelődéstörténet*. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján. (Zalaegerszeg, 1986. október 8–10.) MNyT., Budapest, 1989.
- MNyTK. 209. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai I–II*. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) Magyar Nyelvtudományi Társaság–ME BTK, Budapest–Miskolc, 1997.
- Név és valóság. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ (szerk.): *Név és valóság*. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.) Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest.
- Pallas *Pallas Nagylexikona*. — Internet: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/>
- Tsz. *Magyar tájszótár*. Buda, 1838.
- TSZI. MÁRKUS BÉLA (szerk.) 2003. *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- ÁCS MARGIT 2003 [2001]. Az örökkévaló holló (Szilágy István Hollóidő című regényének néhány tanulsága). *TSzI.* 213–224.
- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. Összeállítás Kosztolányi írásaiból. *Helikon* 38. 389–399.
- ADAMIK TAMÁS 1979. Augustinus jeleméletének terminológiája és funkciója. *Antik Tanulmányok* 26. 76–86.
- ALEXA KÁROLY 2003a [1988]. A száz év magány – Erdélyből. *TSzI.* 130–133.
- ALEXA KÁROLY 2003b [2002]. Magyar történelem, magyar mitológia (A Hollóidőről és a Hollóidő ürügyén). *TSzI.* 292–325.
- ALFÖLDY JENŐ 2002. (M)irigység. Adalékok egy Vörösmarty-drámahős névetimológiájához. *Forrás* 34/3. 124–128.
- ANGYAL LÁSZLÓ 2010a. Az irodalmi névadás Krúdy Gyula Asszonyságok díja és az Őszi utazások a vörös postakocsin című regényeiben. In: BALÁZS GÉZA–H. VARGA GYULA (szerk.): *Az utazás szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság, Líceum, Budapest–Eger. 341–354.
- ANGYAL LÁSZLÓ 2010b. A valóságos nevek világa Mikszáth Kálmán Új Zrínyiász című regényében. In: ALABÁN FERENC (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Hungarovox, Budapest. 144–151.
- ARADI GABRIELLA 1991. Kosztolányi Dezső: Pacsirta. In: HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Dolgozatok az írói névadásról I.* MND. 93. 63–72.
- ARENDR, HANNAH 1998. *The human condition*. University of Chicago Press, Chicago.
- ARISZTOTELÉSZ 1969. *Politika*. Gondolat, Budapest. (ford. Szabó Miklós)
- ARISZTOTELÉSZ 1997. *Nikomakhoszi etika*. Európa, Budapest. (ford. Szabó Miklós)
- ARISZTOTELÉSZ 1974. *Poétika*. Magyar Helikon, Budapest. (ford. Sarkady János)
- ARISZTOTELÉSZ: *Szofisztikus cáfolatok I.* (ford. ismeretlen) — Internet:
<http://hps.elte.hu/~kutrovatz/Szofcaf.html> (Letöltés: 2014. január 16.)
- BACHMANN, INGEBORG 1978. Der Umgang mit Namen. In: Uő.: *Werke. Band 4: Essays. Reden. Vermischte Schriften. Anhang*. Piper Verlag, München. 238–254.
- BAKOS JÓZSEF 1974. Gárdonyi és a nevek. *Magyar Nyelvőr* 98. 424–439.
- BALÁZS GÉZA 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben II.* MND. 30.
- BALÁZS GÉZA–VÁRKONYI ILDIKÓ 1987. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben III.* MND. 72.
- BALÁZS GÉZA–BARATI ANTÓNIA–WOLOSZ, ROBERT 1989. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV.* MND. 80.
- BALÁZS IMRE JÓZSEF 2003 [2002]. „Véletlenek tánca és ölelkezése”. *TSzI.* 254–262.

- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* I. 41–52.
- BÁLINT TIBOR 2003 [1964]. A sorskovács szerencséjéről. *TSzI.* 15–17.
- BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79. 135–155.
- BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ 2003 [1977]. Töprengés a regényről. *TSzI.* 110–122.
- BÁRCZI GÉZA 1960. Elnöki megnyitó az I. Névtudományi Konferencián. In: MIKESY SÁNDOR (szerk.): *Névtudományi Vizsgálatok*. Akadémiai, Budapest. 5–16.
- BAYER BÉLA 1980. Nevek, helynevek, földrajzi nevek Tamkó Sirató Károly gyermekverseiben. *Magyartanítás* 23. 258–260.
- BAYLE, PIERRE 1683. *Pensées diverses écrites à un docteur de Sorbonne à l'occasion de la Comète qui parut au mois de décembre 1680*. Reinier Leers, Rotterdam.
- BEKE JÓZSEF 1988. A szereplők megnevezései a Bánk bánban. *Magyar Nyelvőr* 62. 149–161.
- BEL GEDDES, JOAN 1964. *Small world: a history of baby care from the stone age to the Spock age*. Macmillan, New York.
- BENCE ERIKA 2008. A nevek jelölte metaforikus tér Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényében. *Név és valóság*. 527–533.
- BENKŐ LÁSZLÓ 1983. Nevek és számok tanúsága Juhász Gyula költészetében. *Magyar Nyelvőr* 57. 398–410.
- BÉNYEI ÁGNES 2007. Helynévképzők a fiktív nevek körében. *Névtani Értesítő* 29. 65–77.
- BERNÁTH ÁRPÁD–OROSZ MAGDOLNA–RADEK TÜNDE–RÁCZ GABRIELLA 2006. *Irodalom, irodalomtudomány, irodalmi szövegelemzés*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.
- BIRUS, HENDRIK 1978. *Poetische Namengebung. Zur Bedeutung der Namen in Lessings „Nathan der Weise“*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- BIRUS, HENDRIK 1987. Vorschlag zu einer Typologie literarischer Namen. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 67. 38–51.
- BRETTNER GYÖRGY 2003 [1976]. Szilágyi István bizonyára regényt írt. *TSzI.* 84–88.
- BODA I. KÁROLY–PORKOLÁB JUDIT 2008. A tulajdonnevek (személynevek) vizsgálata Orbán Ottó A kejföljancsi jegyese (1992) és Kocsmában mélnáz a vén kalóz (1993–94) c. kötetiben. *Név és valóság*. 533–539.
- BODOR ÁDÁM 2001. *A börtön szaga. Válaszok Balla Zsófia kérdéseire. Egy korábbi rádióintertjú változata*. Magvető, Budapest.
- BOKÁNYI PÉTER 2007. *Ahogy sohasem volt – A történelmi regény változatai az ezredforduló magyar irodalmában*. Savaria University Press, Szombathely.

- BUKOVICS ILDIKÓ 1983. *Állatnevek Fekete István műveiben*. MND. 38.
- BULGAKOV, SZERGEJ 1992. A tulajdonnév. [Részlet A név filozófiája (1953) című művéből.] *Helikon* 38. 447–458.
- BÜHLER, KARL 1934. *Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Verlag von Gustav Fischer, Jena.
- BÜKY LÁSZLÓ 1989. A személynevek stílushatása a költői nyelvben. *MNyTK*. 183. 294–297.
- BÜKY LÁSZLÓ 2008. Személynevek felbontása és felépítése a költői nyelvben. *Név és valóság*. 540–548.
- CARNAP, RUDOLF 1988. *Meaning and Necessity. A Study in Semantics and Modal Logic*. The University of Chicago Press, Chicago – London.
- CASSIRER, ERNST 1992. Nyelv és mítosz. [Részlet.] *Helikon* 38. 435–446.
- CRYSTAL, DAVID 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest.
- CSÁNKI DEZSŐ 1897. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- CSIGE KATALIN 1983. Adalékok Petőfi névadásához. *Névtani Értesítő* 8. 59–65.
- DANYI RÓBERT 2005. A tulajdonnév kettőssége. Kripke a tulajdonnevek jelentéséről. *Magyar Filozófiai Szemle* 2005/1–2. 1–34.
- DEBUS, FRIEDHELM 2002. *Namen in literarischen Werken. (Er-)Findung – Form – Funktion*. Akademie der Wissenschaftlichen und der Literatur, Mainz–Stuttgart.
- DEBUS, FRIEDHELM 2005. Einleitung zu den kontinental-europäischen Beiträgen. *Onoma* 40. 201–11.
- DUNKLING, LESLIE 1993. *The Guinness Book of Names*. 6. kiadás. Guinness Publishing, Enfield.
- ECKHARDT SÁNDOR (szerk.) 1944. *Két vitéz nemesúr. Telegdy Pál és János levelezése a 16. század végéről*. Közzétette ECKHARDT SÁNDOR. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- ECO, UMBERTO 1995. *Hat séta a fikció erdejében*. Európa, Budapest.
- ELEK TIBOR 2008: A regényírás mint kísérletezés. Beszélgetés Szilágyi Istvánnal. In: Uő.: *Magatartások és formák*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- ELIADE, MIRCEA 1994. *Vallási hiedelmek és eszmék története I*. Osiris-Századvég, Budapest.
- FALUS RÓBERT 1964. *Az ókori görög irodalom története*. I–II. Gondolat, Budapest.
- FARKAS EDIT 1997. „A rossz arcú, himlőhelyes, nyiszlett kis Varjúnak tulajdonképpen Varga János volt a neve. Már ezt is tudtam. Azt hittem, hogy már mennyi mindent tudok.”: A nevek szerepe Ottlik Géza: *Iskola a határon* című regényében. *Névtani Értesítő* 19. 68–77.

- FARKAS EDIT 1999. A földrajzi nevek atmoszférateremtő szerepe Ottlik Géza: Iskola a határon című regényében. *Névtani Értesítő* 21. 305–310.
- FARKAS EDIT 2000. Változó és „továbbélő” nevek Ottlik Géza Iskola a határon című regényében és annak ösváltozatában. *Névtani Értesítő* 22. 86–91.
- FARKAS TAMÁS 2005. Új tagozatok a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. *Magyar Nyelv* 101. 122–123.
- FERENCZ SÁNDOR 2003. Nyelv és megértés Anselmusnál. In: FARKAS KATALIN és ORTHMAYR IMRE (szerk.): *Bölcselet és analízis*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 36–47.
- FRASER, CHRIS 2009. School of Names. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. — Internet: <http://plato.stanford.edu/entries/school-names/> (Letöltés: 2014. január 15.)
- FRAZER, JAMES G. 1994. *Az aranyág*. Századvég, Budapest.
- FREGE, GOTTLÖB 1980. Jelentés és jelölet. In: RUZSA IMRE (szerk.): *Logika, szemantika, matematika*. Gondolat, Budapest. 156–190.
- S. FÜLÖP LÁSZLÓ 1983. A tulajdonnevek Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem című eposzában. *Somogy* 11/1. 86–96.
- GASPARICSNÉ DR. KOVÁCS ERZSÉBET 2001. Az írói névadás vizsgálata Móra Ferenc: Kincskereső kisködmön című regényében. *Módszertani Közlemények* 41. 150–158.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 2003a [1991]. A szabadságeszme védelmében (Szilágyi István két regényéről). *TSzI*. 181–188.
- GÖRÖMBEI ANDRÁS 2003b [2003]. Hollóidő. *TSzI*. 326–332.
- GRÁNICZ ISTVÁN 2002. Pavel Florenszkij onomatológiája. In: Uő.: *A nyelvészeti poétika útjai és lehetőségei*. Balassi, Budapest. 91–109.
- GRÓH GÁSPÁR 2003 [2002]. A világ mint szabadság és végzet. *TSzI*. 271–278.
- GYARMATH OLGA 1989. Irodalmi névadás Sütő András drámáiban. *MNyTK*. 183. 297–300.
- HAAG, HERBERT 1989. *Bibliai lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadó, Budapest.
- HAJDU EDIT 2010. Muskotályos borokat adó szőlőfajták. *Agrofórum* 21. (Extra 35.) 32–37.
- HAJDÚ MIHÁLY 1992. Az írói névadás magyar bibliográfiája. *Helikon* 38. 536–550.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris, Budapest.
- HEGEDŰS ATTILA 1997. Mi a tulajdonnév? *Névtani Értesítő* 19: 5–8.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 1997. Nevekből kinövő líra. A Sinka-versek személynevei. *MNyTK*. 209. 552–560.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 1998. A nevek és az elmúlás stilisztikája Sinka István költészetében. In: Szathmári István (szerk.): *Stilisztika és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 84–98.

- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2008. Jelentésspecifikáció és képiség a sinkai névvilágban. *Név és valóság*. 548–556.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2010. A tulajdonnév jelentése és stilisztikája kognitív megközelítésben – a sinkai személynevekben. *Magyar Nyelvőr* 134. 283–297.
- HERCZEG GYULA 1982. Impresszionizmus és realizmus Kaffka Margit prózájában. *Magyar Nyelv* 78. 19–29 és 136–145.
- HETÉNYI PIROSKA 1983. *Személynévhasználat Petőfi költészetében*. MND 29.
- HITSEKER MÁRIA (szerk.) 1993. *Görög gondolkodók 1. Thalészról Anaxagoraszig*. Kossuth, Budapest.
- HORNÁNSZKY GYULA 1992. A szó hatalma. [Részlet.] *Helikon* 38. 459–465.
- HORSTMANN, ULRIKE 2001. *Die Namen in Edmund Spensers Versepos The Faerie Queene. Immortal Name, Memorable Name, Well-becoming Name*. LIT Verlag, Münster–Hamburg–Berlin–London.
- HORVÁTH MÁRIA 1959. Sárszeg. Adalékok az írói (irodalmi) helynévadáshoz. *Magyar Nyelvőr* 83. 423–428.
- INGARDEN, ROMAN 1977. *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest.
- IVANOV, VJACESZLAV 1984. *Nyelv, mítosz, kultúra*. Gondolat, Budapest.
- K. JAKAB ANTAL 2003 [1967]. Ha a kalandot választod. *TSzI*. 18–21.
- JANIK, V. M.–SAYIGH, L. S.–WELLS, R. S. 2006. Signature whistle shape conveys identity information to bottlenose dolphins. *PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences)* 103/21. 8293–8297.
- KÁLMÁN BÉLA 1966. Megjegyzések az irodalmi helynévadáshoz. *Magyar Nyelvőr* 90. 150–151.
- KÁLMÁN BÉLA 1969. *A nevek világa*. Gondolat, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1978. *The world of names. A study in Hungarian onomatology*. Akadémiai, Budapest.
- KAPOSI JÓZSEF 1985. Egy Jókai-regény személynevei. *Névtani Értesítő* 10. 127–131.
- KARAFIÁTH JUDIT–TVERDOTA GYÖRGY 1992: Irodalom és onomasztika. *Helikon* 38. 329–332.
- KATHONA GÉZA 1974. *Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből*. Akadémiai, Budapest.
- KÉFER PIROS 2001. Irodalmi névadás Jókai Mór: Az új földesúr című művében. *Névtani Értesítő* 23. 81–91.
- KERÉNYI FERENC 1977. XVIII. század végi drámáink személynevei. *Magyar Nyelv* 73. 204–207.

- KIEFER FERENC 1989. Mit jelent a tulajdonnév? *MNyTK.* 183. 286–290.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentéelmélet.* Corvina, Budapest.
- KIRÁLY ISTVÁN 1970. *Ady Endre.* II. Budapest. 775–783.
- KISS ANTAL 1997. Személynevek használata novellákban. *MNyTK.* 209. 561–564.
- G. KISS VALÉRIA 2003a [1988]. Lélek és történelem (Vázlat az ötvenéves Szilágyi Istvánról). *TSzI.* 38–49.
- G. KISS VALÉRIA 2003b [1990]. Bizonyosságkeresés küszöblétben (Szilágyi István: Agancsbozót). *TSzI.* 159–180.
- G. KISS VALÉRIA 2003c [2001]. A holtakkal terített végesség felé (Szilágyi István: Hollóidő). *TSzI.* 225–240.
- KOCSOR ERIKA 1992. Nomen est omen. *Helikon* 38. 369–378.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1971. A tulajdonnevek Németh László drámáiban. *Magyar Nyelvjárások* 17. 173–181.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1998. „...én az Örzsike nénéd vagyok...” Egy módszertani kísérlet az írói névadás és névhasználathoz Németh László Gyász című regénye alapján. In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Stiliztika és gyakorlat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 257–268.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES 1995. Tulajdonnevek Németh László regényeiben és társadalmi drámáiban. *Névtani Értesítő* 17. 37–44.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES 1997. Játék a nevekkal. Németh László névadási indítékairól. *MNyTK.* 209. 541–549.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES 1999. A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadása ürügyén. *Magyar Nyelvjárások* 37. 305–309.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAI ÁGNES (szerk.) 2000. „*Megvolt a keresztelő is*”. *Dolgozatok Németh László irodalmi névadásáról.* (= A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 75.) Debrecen.
- KOROMPAY KLÁRA 1978. *Középkori neveink és a Roland-ének.* (Nyelvtudományi Értekezések 96.) Akadémiai, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2008. Középkori kultúra és irodalmi eredetű névadás: a Trisztán-regény nevei a középkori Magyarországon. *Név és valóság.* 387–393.
- KOROMPAY KLÁRA 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létiünk. Társadalom – tudomány – kultúra* (Újvidék) 2011/3. 86–93.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 1990. *Nyelv és lélek.* Szépirodalmi, Budapest.

- KOVÁCS ERIKA 1997. Személynevek vizsgálata Németh László korai novelláiban. *MNyTK.* 209. 550–552.
- KOVÁCS ÉVA 1989. Személyek és nevek korai Csáth-novellákban. *MNyTK.* 183. 300–303.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás.* MNyTK. 34. Budapest.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1956. Krúdy Gyula és a nevek. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső 70. születésnapjára, írták: tisztelői, barátai és tanítványai.* Budapest. 526–33.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1960. Néhány téma... In: MIKESY SÁNDOR – PAIS DEZSŐ (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958.* Akadémiai, Budapest. 144–145.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1970. Az író és a nevek. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. 167–171.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1977a. Ady és a nevek. *Magyar Nyelvőr* 101. 288–301.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1977b. Irodalmi névadás. In: KIRÁLY ISTVÁN (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon V.* Akadémiai, Budapest. 197–198.
- KOVALOVSZKY MIKLÓS 1981. Író és névhangulat. *MNyTK.* 160. 75–77.
- KOVÁTS DÁNIEL 1983. Az írói névadás néhány sajátossága Móricz műveiben. *Névtani Értesítő* 8. 65–72.
- KRIPKE, SAUL A. 2007. *Megnevezés és szükségyszerűség.* Akadémiai, Budapest.
- KUTASI ZSUZSANNA 1991. Jókai Mór, Egy az isten. In: HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Dolgozatok az írói névadásról I.* MND 93. 47–56.
- LABÁDI–BERTÉNYI GIZELLA 1997. Cholnoky László névadásáról. *Névtani Értesítő* 19. 51–67.
- LABÁDI–BERTÉNYI GIZELLA 1998. Cholnoky László névadásáról. *Névtani Értesítő* 20. 82–93.
- LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES 2005. *Magyar utónévkönyv.* Vince Kiadó, Budapest.
- LAKATOS SAROLTA 2006. A Nagykállói Kállayak a 16. század második felében és a 17. században. In: GALAMBOS SÁNDOR–KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA (szerk.): *Szabolcs-szatmárberegi Levéltári Évkönyv* 17. Nyíregyháza. 303–326.
- LAMPING, DIETER 1983. *Der Name in der Erzählung: zur Poetik des Personennamens.* Bouvier, Bonn.
- LAUR, WOLFGANG 1979. Der Gebrauch von Ortsnamen in der schönen Literatur. *Beiträge zur Namenforschung* 14. 121–128.
- LOVAS RÓZSA 1934. Név — lélek. *Magyar Nyelv* 30. 12–17.
- LŐRINCZE LAJOS 1956. Válasz (URBÁN ERNŐ Az irodalmi névadásról című írására). *Magyar Nyelvőr* 80. 203–204.

- MADARÁSZNÉ MAROSSY ÁGNES 1988. Németh László két történeti drámájának szókinéséről. *Magyar Nyelvőr* 62. 426–439.
- MAGYARLAKI JÓZSEFNÉ 1989. Kosztolányi névválasztása novelláiban. *MNyTK*. 183. 303–306.
- MARGÓCSY JÓZSEF 1970. Adalékok a XX. századi humoros-szatirikus irodalmi névadás történetéhez. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. 171–176.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1956. Az irodalmi névadásról. *Magyar Nyelvőr* 80. 436–437.
- MÁRKUS BÉLA 2003 [2003]. Titkok pályáján kerengeni (Szilágyi István: Hollóidő). *TSzI*. 333–360.
- MAROSI PÉTER 2003a [1970]. Világ végén virradat. *TSzI*. 27–31.
- MAROSI PÉTER 2003b [1988]. Sorskovácséktól a kovácsolhatatlan sorsig. *TSzI*. 7–10.
- MAROSI TERÉZ 1983. *Tulajdonnevek a magyar népmesékben. I.* MND. 13.
- MARTINKÓ ANDRÁS 2001. *A szó jelentése*. Lazi, Szeged.
- MELETYINSZKIJ, JELEAZAR 1985. *A mítosz poétikája*. Gondolat, Budapest.
- MESTER BÉLA 2004: Hatalom, ember, technika Szilágyi István prózájában. Kijárat, Budapest.
- MIKESY SÁNDOR 1964. Írói névadás — irodalmi névadás. *Magyar Nyelv* 60. 110–112.
- MIKLÓSI ÁDÁM 2005. Szociális kogníció: neurális alapok, plaszticitás és evolúció. *Magyar Tudomány* 112. 53–63.
- MILL, JOHN STUART 1843. *System of Logic*. London, Parker.
- [MIZSER LAJOS] CHAUYAL REGIME (1980): Állatnevek Fekete István műveiben. *Névtani Értesítő* 4. 42–45.
- MÜLLER, WOLFGANG G. 1991. Namen als intertextuelle Elemente. *Poetica* 23. 139–165.
- NAGY HAJNALKA 2005. Névrombolás — nyelvteremtés. Ingeborg Bachmann prózájáról. *Tiszatáj* 59/11. 102–114.
- NAGY MIKLÓS 1984. Vas Gereben névadásáról. *Névtani Értesítő* 9. 81–83.
- NAGY MIKLÓS 1987–1988. Mikszáth írói névadása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92. 449–454.
- NAGY MIKLÓS 1999. Kárpáthy Zoltántól Topándi Samuig. Egy fejezet Jókai írói névadásának történetéből. *Névtani Értesítő* 21. 293–299.
- NAGY MIKLÓS 2001a. A Midas király írói névadása és a kortárs Jókai-regények. *Névtani Értesítő* 23. 92–95.
- NAGY MIKLÓS 2001b. Az írói névadás Jókai késői regényeiben. *Irodalomtörténet* 32. 554–562.
- NAGY MIKLÓS 2001c. Szilárdy Leandertől Mócli bérkocsisig. (Jókai írói névadásáról.) *Forrás* 33. (1.) 68–77.

- NYÍRI TAMÁS 1991. *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szent István Társulat, Budapest.
- OCKHAM, WILLIAM OF 1998. *Quodlibetal Questions: Quodlibets 5–7*. Yale University Press, New Haven.
- OSZTROLUCZKY 2003. Név és metafora Závada Pál Jadviga párnája című regényében. *Szó – elbeszélés – metafora*. Kijárat, Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai, Budapest.
- PAPP ÁGNES KLÁRA 1995. Köznév és személynév határán. (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata). *Névtani Értesítő* 17. 45–53.
- G. PAPP KATALIN 2007. Azonosságok és különbözőségek a magyar népmese és az irodalmi mese névadási szokásaiban. *Névtani Értesítő* 29. 151–159.
- G. PAPP KATALIN 2008. Személynevek szövegbe ágyazódása Lázár Ervin meseregényeiben. *Név és valóság*. 588–597.
- G. PAPP KATALIN 2009. „én Alsórácegresből vagyok...”. *Írói névadás Lázár Ervin műveiben*. PhD-disszertáció, ELTE, Budapest.
- PÁSZTI ZSUZSANNA 2006. Tulajdonnév és köznév, jelnév és szónév határterületeinek vizsgálata Fekete István állatnevei alapján. *Névtani Értesítő* 28. 121–127.
- PÉLI PÉTER 2011. Egy nép, ahol mindenkinek ugyanaz a neve. *Nyelv és Tudomány* 2011. március 30. — Internet: <http://www.nyest.hu/hirek/egy-nep-ahol-mindenkinnek-ugyanaz-a-neve> (Letöltés: 2014. január 14.)
- PETHŐ JÓZSEF 1999. Krúdy Gyula személynévadása első Szindbád-kötetében. *Névtani Értesítő* 21. 299–304.
- PETHŐ JÓZSEF 2000. „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. *Névtani Értesítő* 22. 97–103.
- PETHŐ JÓZSEF 2005. „Aki az igazi nevünkön nevez végre...” Krúdy Gyula írói névadása a Szindbád megtérése című kötetben. In: Uő.: *Krúdy-tanulmányok*. Tinta, Budapest. 115–126. [A tanulmány szövege nem azonos PETHŐ 2000 szövegével!]
- PETHŐ JÓZSEF 2008. Szabó Szindbád és társai. A névadás szerepe a Krúdy-stílus iróniájában. *Név és valóság*. 597–603.
- PEUCKMANN, HEINRICH 1994. Über die Namengebung in literarischen Texten. Ein Werkstattbericht. In: FRANK, RAINER–KOB, GERHARD (szerk.): *Reader zur Namenkunde IV. Namenkunde in der Schule*. Olms, Hildesheim–Zürich–New York.
- PLATÓN 1984. Kratülosz. In: *Platón összes művei I*. Európa, Budapest. 725–851. (ford. Szabó Árpád)
- POSZLER GYÖRGY 2003 [2002]. Hollóidő. *TSzI*. 247–253.

- PUTNAM, HILARY 2001. Agyak a tartályban. *Magyar Filozófiai Szemle* 45/1–2. 1–22.
- RÁCZ ENDRE 1956. *A névadásról*. A József Attila Szabadegyetem jegyzete. Soksz. kézirat. é. n. Budapest.
- V. RAISZ RÓZSA 1997. A nevek szövegbe épülése egy kisregényben. (Mikszáth: A gavallérok) *MNyTK*. 209. 536–541.
- V. RAISZ RÓZSA 2002. A szereplők megjelölései a Szent Péter esernyője néhány részletében. In: V. RAISZ RÓZSA–ZIMÁNYI ÁRPÁD (szerk.): *Feladatok és módszerek az anyanyelvi nevelésben a XXI. század elején*. XIV. Anyanyelv-oktatási napok. (Eger, 2001. július 2–12.) *MNyTK*. 216. MNyT., Budapest, 245–252.
- RÁTH-VÉGH ISTVÁN 1962. *Az emberi butaság*. Gondolat, Budapest.
- RECANATI, FRANCOIS 2005. Hogyan beszéljünk a fikcióról? In: SZABÓ ERZSÉBET–VECSEY ZOLTÁN (szerk.): *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. (= *Studia Poetica. Supplementum II. lingua Hungarica editum*) Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó, Szeged. 73–89.
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31. 7–16.
- RICHTER, PAUL JEAN 2012. *Vorschule der Ästhetik: über die Parteien der Zeit*. Tredition, Hamburg.
- RUSSEL, BERTRAND 2001. *The Problems of Philosophy*. Oxford University Press, Oxford.
- RUSSEL, BERTRAND 1995. *An Inquiry Into Meaning and Truth*. Routledge, London.
- RUSSEL, BERTRAND 2005. A denotálásról. *Világosság* 2005/12. 5–16.
- S. SÁRDY MARGIT 1997. Személynevek a jövőben. Névadás a mai magyar sci-fi írók műveiben. *MNyTK*. 209. 565–575.
- SEARLE, JOHN R. 1958. Proper Names. *Mind* 67. 166–173.
- SEIFERT STEFANIE 2008. A tulajdonnév köznevesülésének jelentésváltozási folyamatai. *Névtani Értesítő* 30. 41–54.
- SIMON MÁRTA 1991. Móricz Zsigmond: Árvácska és Pillangó. In: HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Dolgozatok az írói névadásról I*. MND 93. 73–95.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130. 290–301.
- SOBANSKI, INES 2000. *Die Eigennamen in den Detektivgeschichten Gilbert Keith Chestertons: ein Beitrag zur Theorie und Praxis der literarischen Onomastik*, Peter Lang, Frankfurt am Main.

- T. SOMOGYI MAGDA 2009. Családnév-változtatás az írói névadásban. In: FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN (szerk.): *A családnév-változtatások történetei időben, térben, társadalomban*. Gondolat–MNyT., Budapest. 313–329.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1958. Az irodalmi helynévadás. *Magyar Nyelvőr* 82. 50–61.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1964. *Névdívat és irodalmi névadás*. *Magyar Nyelvőr* 88. 285–294.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965. *Babits Mihály költői nyelve*. Akadémiai, Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai, Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1982. Arany János névvilága. *Magyar Nyelvőr* 106. 281–293.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1988. Krúdy Gyula névadása. *Magyar Nyelvőr* 113. 452–464.
- SOLYMÁR IMRE 1990. „Ez itt a magyar romantika meseföldje.” *Dunatáj* 1990. április 7. 6.
- SOLYMOSSY SÁNDOR 1927. Névmágia. *Magyar Nyelv* 23. 83–99.
- STEMLER MIKLÓS 2001. Japán Sárszegen. Az irónia problematikája és jelentősége a Pacsirtában. *Prae* 5. 114–129.
- STRAWSON, PETER FREDERICK 2003. *Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics*. Routledge, London.
- SUDÁR ISTVÁN 1991. Rejtő Jenő humora a nevekben. In: HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Dolgozatok az írói névadásról I.* MND. 93. 96–100.
- SZABICS IMRE 1992. A nevek szimbolikus jelentései a középkorban. *Helikon* 38. 362–368.
- SZABÓ ERZSÉBET 2005. A fikcionális tulajdonnevek mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In: SZABÓ ERZSÉBET–VECSEY ZOLTÁN (szerk.): *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. (= *Studia Poetica. Supplementum II. lingua Hungarica editum*) Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó, Szeged. 147–162.
- SZABÓ ERZSÉBET 2010. A lehetséges világok elmélete a narratológiában. In: Szabó Erzsébet (szerk.): *Új elméletek a narratológiában*. (= *Studia Poetica. Supplementum III. lingua Hungarica editum*) Jate Press, Szeged. 97–164.
- SZABÓ T. ATTILA 1936. *Zilah helynévtörténeti adatai a XIV–XX. században*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 86. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Turda.
- SZAKOLCZAY LAJOS 2003a [1976]. Kő hull apadó kútba. *TSzI*. 89–92.
- SZAKOLCZAY LAJOS 2003b [2002]. Isten markában vacogó csillagok. *TSzI*. 241–246.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1960. Névtudomány és stilisztika. In: MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ (szerk.): *Névtudományi vizsgálatok, a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája. 1958*. Akadémiai, Budapest. 191–194.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 2004. *Stilisztikai lexikon*. Tinta, Budapest.
- SZEPES ERIKA 2006. A mítosz: egy fogalom jelentésváltozásai I. *Eső. Irodalmi lap* 9/3. 67–92.

- SZIGETI JENŐ 2006. A bibliai teremtéstörténet és a Korán. *Ökumené* 13/2. 9–15.
- SZILÁGYI DOMOKOS 2003 [1964]. Szabálytalan kritika két fiatalról. *TSzI.* 11–14.
- SZILÁGYI FERENC 1989. Az irodalmi névadás Szabó Magda műveiben. *MNyTK* 183. 306–313.
- SZILÁGYI ISTVÁN 2003 [1980]. Balladás-keserves ámokfutás (Megjegyzések a Kő hull apadó kútba filmezéséhez). *TSzI.* 53–67.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2004. A jelentésvilág szerkezete. Elhangzott Kolozsvárt 2004. november 18-án a Mindentudás Egyeteme előadássorozat keretében. — Internet: <http://mindentudas.hu/eloadasok/tudomanyteruletak/bolcseszettudomany/140-nyelvtudomanyok/6090-a-jelentesvilag-szerkezete.html> (Letöltés: 2014. január 21.)
- SZILÁGYI T. JÚLIA: *Szilágyi István életrajza*. — Internet: <http://www.pim.hu/object.AF9452D1-B4FA-470C-A8E3-73D799A70835.ivy> (letöltve: 2014. március 10.)
- SZIRÁK PÉTER 2003 [2002]. A múlás elviselhetetlen értelme (Szilágyi István: Hollóidő). *TSzI.* 263–270.
- SZOPOS ANDRÁS 2000. Nevek és arcok Tamási Áron színjátékaiban. *Névtani Értesítő* 22. 91–97.
- SZÖCS ISTVÁN 2003 [1972]. Nevek, sorsok, álmok. *TSzI.* 32–35.
- TAKÁCS EDIT 1999. Karinthy Frigyes írói névadása a Tanár úr kérem című írásában. *Névtani Értesítő* 21. 281–287.
- TAKÁCS FERENC 2003 [1991]. A história és a mítosz. *TSzI.* 189–193.
- TAKÁCS SZILVIA 2005. A nevek mágiája. *Névtani Értesítő* 27. 248–256.
- TERESTYÉNI FERENC 1959. Tájszói eredetű személynevek Vörösmarty eposzaiban. *Magyar Nyelv* 55. 226–231.
- THOMKA BEÁTA 2003 [2002]. Folytonosság, önazonosság és kétely: az elidőző megjelenítés epikuma. *TSzI.* 279–291.
- TOKAREV, SZ. A. (szerk.) 1988. *Mitológiai Enciklopédia*. Gondolat, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. A névjelleg változása. *MNyTK.* 209. 600–606.
- TOLNAI VILMOS 1925. Katona József Bánkjának régies személynevei. *Magyar Nyelv* 21. 203–204.
- TOLNAI VILMOS 1931. Beszélő nevek. *Magyar Nyelv* 27. 176–9.
- TÓTH LÁSZLÓ 2010a. Valós és fiktív helynevek Szilágyi István Hollóidő című regényében. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA (szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok*. 5. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 263–269.

- TÓTH LÁSZLÓ 2010b. Hangulat és sztereotípa Mikszáth névadásában. In: ALABÁN FERENC (szerk.): *Az interkulturális kommunikáció Mikszáth Kálmán műveiben*. Hungarovox, Budapest. 152–158.
- TVERDOTA GYÖRGY 1989. József Attila névvarázselmélete. *MNyTK*. 183. 386–389.
- TVERDOTA GYÖRGY 1992. A névvarázs poétikája. *Helikon* 38. 410–420.
- URBÁN ERNŐ 1956. Az irodalmi névadásról. *Magyar Nyelvőr* 80. 198–202.
- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2008. Névadás, névhasználat, névváltoztatás Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében. *Név és valóság*. 614–621.
- VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT 2009. Családnév-változtatás mint az írói névadás eszköze Vámos Miklós *Apák könyve* című regényében. In: FARKAS TAMÁS–KOZMA ISTVÁN (szerk.): *A családnév-változtatások története időben, térben, társadalomban*. Gondolat Kiadó–MNYT., Budapest. 331–404.
- VANCSISIN MÁRTA 1991. Arany János, A nagyidai cigányok. In: HAJDÚ MIHÁLY (szerk.): *Dolgozatok az írói névadásról I*. MND. 93. 40–46.
- VARGA PÉTER ANDRÁS 2011. A nem létező tárgy.: Az analitikus filozófia és a fenomenológia közös problémája a 20. század elején. In: BÁCS GÁBOR–FORRAI GÁBOR–MOLNÁR GÁBOR–TÖZSÉR JÁNOS (szerk.): *Perlekedő rokonok?: Analitikus filozófia és fenomenológia*. L'Harmattan, Budapest. 83–110.
- VASS CSABA 2000. *Míg élők közt leszel élő. Hármaskönyv a globalizációról*. Ökotáj, Budapest.
- VECSEY ZOLTÁN 2007. *Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról*. DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VILCSEK BÉLA 1985. Kisfaludy Károly két vígjátékának személynevei. *Névtani Értesítő* 10. 131–138.
- VITÁNYI BORBÁLA 1981a. *Személynévadás Tömörkény István műveiben*. MND. 11.
- VITÁNYI BORBÁLA 1981b. Névadás az irodalmi művekben. *MNyTK* 160. 79–81.
- VITÁNYI BORBÁLA 1982. Valóságos családnevek Tömörkény műveiben. *Névtani Értesítő* 7. 103–109.
- VITÁNYI BORBÁLA 1983. *Justh Zsigmond írói névadása*. MND. 50.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985a. Valóság és képzelet az irodalmi névadásban. In: BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Név és névkutatás*. MNYTK. 170. 223–231.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985b. *Thury Zoltán írói névadása*. MND 55.
- VITÁNYI BORBÁLA 1986. *Papp Dániel írói névadása*. MND 59.

- VITÁNYI BORBÁLA 1988. Szempontok a századforduló irodalmi névadásához különös tekintettel Justh Zsigmond munkásságára In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai, Budapest. 987–994.
- VITÁNYI BORBÁLA 1989. Juhász Gyula névadási motívumairól. *MNyTK*. 183. 313–317.
- VOIGT VILMOS 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *Névtani Értesítő* 10. 116–127.
- VOJSVILLO, J. K. 1978. *A fogalom*. Gondolat, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 1998. Adalékok Mikszáth A jó palócok című elbeszéléskötetének személynévhasználatához. *Névtani Értesítő* 20. 55–64.
- WALTON, KENDALL L. 1990. *Mimesis as Make-believe. On the Foundations of the Representational Arts*. Harvard University Press, Cambridge.
- WOLOSZ, ROBERT 1993. *Tulajdonnevek a magyar balladákban, gyermekmondókákban és archaikus imákban*. MND. 117.
- ZÁDOR JUDIT 2004. Régészeti adatok a török kori Pestről. Budapest régiségei XXXVIII.
- ZLINSZKY ALADÁR 1927. A névvarázs. *Magyar Nyelv* 23: 100–109.
- ZSILÁK MÁRIA 2008. Beszélő nevek Závada Pál regényeiben. *Név és valóság*. 639–645.

Szövegrészlettel hivatkozott irodalmi művek

- Ambrus Zoltán: Midás király. I–II. Révai, Budapest, 1928.
- Babits Mihály: A gólyakalifa. Osiris, Budapest, 2000.
- Babits Mihály: Halálfiái. I–II. Szépirodalmi, Budapest, 1959.
- Bodor Ádám: A Zangezur hegység. Kriterion, Bukarest, 1981.
- Bodor Ádám: Plusz-mínusz egy nap. Kriterion, Bukarest, 1974.
- Bodor Ádám: Sinistra körzet. Magvető, Budapest, 1992.
- Cserna-Szabó András: Fél hét. Magvető, Budapest, 2001.
- Dickens, Charles: A Pickwick Klub. Európa, Budapest, 1961. (ford. Hevesi Sándor)
- Dobos László: Engedelmeivel. Szépirodalmi, Budapest, 1987.
- Esterházy Péter: Pápai vizeken ne kalózkodj! Magvető, Budapest, 1977.
- Füst Milán összegyűjtött elbeszélései. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2003. II. 96–159.
- Garcia Márquez, Gabriel: Száz év magány. Európa, Budapest, 1980.
- Gárdonyi Géza: A báró lelke. Tizenkét novella. I–II. Dante, Budapest, é. n. (Két kötete egybekötve, az oldalszámozás újratezdődik.)
- Gárdonyi Géza: Az egri csillagok. Szépirodalmi, Budapest, 1963.
- Gozsdu Elek: Nemes rozsa. Szépirodalmi, Budapest, 1955.
- Háy János: Dzsigerdilen. Pesti Szalon, Budapest, 1996.
- Hoffmann, E. T. A.: Az arany virágcserep, A homokember, Scuderi kisasszony. Európa, Budapest, 2011. (A homokember fordítója: Barna Imre)
- Homérosz: Íliász, Odüsszeia, Homéroszi költemények. Magyar Helikon, Budapest, 1974. (ford. Devecseri Gábor)
- Johannesson, Olof: A nagy számítógép. Abbott, Edwin A.: Síkföld. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1982. (A kötetben két regény van, az oldalszámozás újratezdődik.)
- Jókai Mór: A jövő század regénye. I–II. Akadémiai, Budapest, 1981.
- Jókai Mór: A kőszívű ember fiai. Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- Jókai Mór: Az arany ember. Európa, Budapest, 2005.
- Jókai Mór: Egy magyar nábob. Szépirodalmi, Budapest, 1962.
- Jókai Mór: Mire megvénülünk. Szépirodalmi, Budapest, 1979.
- Jókai Mór: Szegény gazdagok. Szépirodalmi. Budapest, 1975.
- Joyce, James: Ulysses. Európa, Budapest, 1986. (ford. Szentkuthy Miklós)
- Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
- Kemény Zsigmond: Zord idő. Szépirodalmi, Budapest, 1968.

- Kosztolányi Dezső: Édes Anna. Szépirodalmi, Budapest, 1968.
- Kosztolányi Dezső: Pacsirta. Aranysárkány. Szépirodalmi, Budapest, 1989.
- Krúdy Gyula: Delikátesz. Szépirodalmi, Budapest, 1982.
- Krúdy Gyula: N. N. Athenaeum, Budapest, 1922.
- Krúdy Gyula: Szindbád. Magyar Helikon, Budapest, 1975.
- Kuncz Aladár: Fekete kolostor. Szépirodalmi, Budapest, 1963.
- Lakatos István: Dobozváros. Magvető, Budapest, 2011.
- Lázár Ervin: A Négyszögletű Kerek Erdő. Osiris, Budapest, 1997.
- Lázár Ervin: Napló. Osiris, Budapest, 2007.
- Mándy Iván: A huszonegyedik utca. Új Idők, Budapest, 1948.
- Mándy Iván: Átkelés. Magvető, Budapest, 1983.
- Mann, Thomas: Egy szélhámos vallomásai, Európa, Budapest, 1968 (ford. Lányi Viktor)
- Mann, Thomas: József és testvérei. I–II. Európa, Budapest, 1986. (Ford. Sárközi György, Káldor György)
- Mann, Thomas: Válogatott elbeszélések. Európa, Budapest, 1973. (ford. Kosztolányi Dezső)
- Mészöly Miklós: Alakulások. Szépirodalmi, Budapest, 1975.
- Mikszáth Kálmán: A jó palócok. Mercator Stúdió, Szentendre, 2005.
- Mikszáth Kálmán: A tót atyafiak. Mercator Stúdió, Szentendre, 2005.
- Móricz Zsigmond: Sárarany. Kossuth, Budapest, 2013.
- Nabokov, Vladimir: Lolita. Európa, Budapest, 2003. (ford. Békés Pál)
- Ottlik Géza: Iskola a határon. Magvető, Budapest, 2007.
- Ottlik Géza: Minden megvan. Magvető, Budapest, 2005.
- Proust, Marcel: Az eltűnt idő nyomában. Kriterion, Bukarest, 1974. (ford. Gyergyai Albert)
- Rejtő Jenő: A Néma Revolverek Városa. Magvető, Budapest, 1969.
- Rejtő Jenő: A tizennégy karátos autó. Magvető, Budapest, 1959.
- Sánta Ferenc: Az ötödik pecsét. Magvető, Budapest, 1988.
- Sterne, Laurence: Tristram Shandy. Európa, Budapest, 1989. (ford. Határ Győző)
- Sütő András: Anyám könnyű álmodást ígér – Engedjétek hozzám jönni a szavakat, Babits Kiadó, Szekszárd, 1999.
- Szabó Magda: Három regény (Bárany Boldizsár, Sziget-kék, Tündér Lala.) Magvető és Szépirodalmi, Budapest, 1983.
- Szilágyi István: Kő hull apadó kútba. Magvető, Budapest, 2008.
- Szilágyi István: Agancsbozót. Kriterion, Bukarest, 1990.
- Szilágyi István: Hollóidő. Magvető, Budapest, 2001.

Tamási Áron: Szólít a szülőföld. Szépirodalmi, Budapest, 1985.

Tamási Áron: Tamási Áron összes novellái. Kortárs, Budapest, 2002.

Tandori Dezső: 13:87. PolgART. Budapest, 2006.

Teremtéstörténetek. Felelős kiadó: Fogarasi István. Interpopulart, Szentendre, 1994.

Tersánszky Józsi Jenő: Kakuk Marci. Magvető, Budapest, 1966.

Virginia Woolf: Orlando. Európa, Budapest, 2004. (ford. Szávai Nándor)